

**ACTITUDS ENVERS LA COMUNITAT EUROPEA A ESPANYA:
TRES TIPUS IDEALS PER A L'ANALISI**

**Tesi Doctoral de:
Agustí Bosch**

Director: Josep M. Vallès

**Departament de Ciència Política i de Dret Públic,
Facultat de Ciències Polítiques i de Sociologia,
Universitat Autònoma de Barcelona.**

Bellaterra, 16 de juliol de 1993.

Presentació

Poc després de l'entrada d'Espanya a la CE, "la Punxa d'en Jap" (probablement la millor sèrie d'acudits de diari) es feia ressò del curiós euroentusiasme hispànic. Mostrava un individu a punt de sortir al carrer tot dient: "Vaig a fer un tomb per Europa!".

Com explicar que un país que, fa quatre dies, tenia en boca dels seus governants allò del "¿Que se metan Europa donde les quepa!", ara sigui portaestendard de l'europèisme?. Com podem entendre que els periodistes i els polítics peninsulars s'atreveixin a recriminar l'europèisme crític a danesos i britànics?

Aquestes eren les preguntes que se m'ocurríen quan - ja fa masses anys - Tom Bottomore em va suggerir una tesi sobre actituds envers la CE a Espanya. Immediatament, vaig posar-me a recollir el que els anglo-saxons en diuen "petty theories" sobre el fenomen (una mena d'explicacions ad-hoc, que podria traduir com "interpretacions d'estar per casa"). Aquest va ser un procés prou interessant per diverses raons. Primer, perquè m'he donat compte que quasi tothom ja disposa de "la" interpretació definitiva del fenomen - la qual cosa no deixa d'acomplexar-me una mica. Segon, perquè el gran nombre d'interpretacions recollides les feia inmanejables si les volia utilitzar com a hipòtesis de treball. I tercer, perquè vaig poder advertir que totes aquelles interpretacions eren més o menys reduïbles a uns pocs grups, els quals - curiosament - eren paral·lels a

diverses teories dominants en la Ciència Política contemporànea.

Així doncs, sacrificant els simpàtics títols de les primeres interpretacions, vaig procedir-ne a una fusió, la qual va permetre'm enunciar tres tipus ideals de suport a la CE. L'anàlisi d'aquests tres tipus de suport es la base de les tres parts fonamentals de la tesi - els capítols dos, tres i quatre. El capítol primer té caràcter de marc teòric i metodològic i, per últim, el capítol cinquè pretén establir algunes conclusions. Cada un dels capítols comença amb una introducció on el lector trobarà degudament especificat el pla de treball corresponent.

He volgut evitar un costum massa habitual a les tesis doctorals: especialitzar tant el camp d'anàlisi i les tècniques utilitzades que ningú pugui dir-ne res. Contràriament, aquesta tesi pretén utilitzar teories i metodologies molt diverses per a produir una reflexió més àmplia. El cost d'aquesta pretensió és que algun lector pot patir la sensació que els resultats poden encara profunditzar-se més o que són encara una mica provisionals. Espero que aquesta sensació no sigui freqüent i que, en tot cas, sigui més que compensada per l'anterior pretensió.

Tot i que aquesta tesi és bàsicament un estudi d'opinió pública, no he volgut aclaparar al lector amb discussions de tipus tècnic. Per a evitar-ho, hi he afegit un apèndix on s'expliquen algunes tècniques estadístiques i es

detallen diverses qüestions sobre les enquestes utilitzades. Als lectors més inquiridors els serà molt útil fer-hi un cop d'ull general abans de començar la lectura de la tesi, i després remetre-s'hi cada vegada que sigui adient. Aquells que estan disposats a fer-me confiança amb tal de no haver de sofrir els terrors de l'estadística, poden obviar aquell apèndix.

Les dades d'enquesta utilitzades en aquesta tesi procedeixen de diverses edicions de la sèrie "Eurobaròmetre" patrocinada per la Comissió de la CE. A més, diverses entrevistes semi-directives a elits polítiques, econòmiques i dels mitjans de comunicació foren estudiades en una anàlisi de contingut. Aquestes entrevistes també foren molt útils per a concebre idees generals reflexades a la tesi. Altres dades detallades a l'apèndix també foren utilitzades.

Les dades dels eurobaròmetres foren posades a la meva disposició pel ESRC Data Archive de la Universitat de Essex, i foren originalment recollides per Jacques-René Rabier, Helene Riffault i Ronald Inglehart. Les entrevistes foren posades a la meva disposició per la Fundació Jaume Bofill (la qual ja n'havia costejat la realització i transcripció) i foren originalment realitzades per Jordi Sanchez, Anna Sofia Cardenal i jo mateix. Ni les persones esmentades, ni la Fundació Jaume Bofill, ni l'ESRC Data Archive, són responsables de les anàlisis o interpretacions presentades.

Altres institucions han contribuït a fer possible aquest estudi. El Ministerio de Educación y Ciencia va concedir-me una beca per a la meva estada a Anglaterra. El Departament de Ciència Política i de Dret Públic de la UAB va fer el favor de deixar-me marxar, i el Departament de Government de la Universitat de Essex va fer el favor d'acollir-me. Finalment, el Centro de Investigaciones Sociológicas va acabar d'empènyer la tesi tot concedint-me el premi que aquesta institució convoca anualment per a tesis en Ciències Socials.

M'és molt difícil d'inventariar els agraïments per noms propis, car la llista de persones seria incompleta i arbitrària. Els companys de l'àrea de Ciència Política i de l'Administració de la UAB sempre m'han ofert l'ocasió de confrontar idees i de discutir resultats. Els companys del Departament de Government de la Universitat de Essex varen contribuir amb l'exemple de les seves recerques. Els dirigents de la Fundació Jaume Bofill i de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials m'han ofert valuosa informació i interès. El director d'aquesta tesi, en Josep M. Vallès, s'ha escarrassat per a transmetre'm tant els coneixements científics com les actituds intel·lectuals que en ell admiro. Finalment, els meus pares, germans i amics han col·laborat aportant grans dosis de comprensió, de confiança i d'encoratjament.

A tots ells, moltes gràcies.

INDEX

Presentació	i
Index	v
Llista de taules, gràfics i quadres	vii
Introducció: Breu Descripció de les Actituds Envers la CE	1
Capítol 1 - Opinió Pública i CE	7
1.1. Introducció	7
1.2. La Qüestió de la Euro-Legitimitat	8
Rellevància Científica.	8
Rellevància Política.	13
1.3. Per una Opinió Pública amb Rostre Humà.	18
La crítica de la Ignorància	19
La crítica de la Irreflexió	21
La crítica de la Manipulació.	23
La crítica de l'Intèrpret	26
La crítica Tècnica	27
1.4. Una Tipologia del Suport a la CE.	28
Suport Utilitari	30
Suport Afectiu	34
Capítol 2 - El Suport Econòmic a la CE.	43
2.1. Introducció	43
2.2. La Imatge Econòmica de la CE.	50
2.3. Els Beneficis Econòmics de la CE.	56
2.4. Les Condicions Macro-Econòmiques.	77
2.5. La Percepció dels Beneficis	88
2.6. Conclusions	95
Capítol 3 - El Suport Socio-Polític a la CE	102
3.1. Introducció	102
3.2. L'Índex de Suport a la CE	104
3.3. L'Anàlisi Fonamental.	118
Destresa Cognitiva	119
Centralitat Social	123
Gènere	126
Edat i Generació	128
Ingressos i lloc de residència	133
Anàlisi Multivariant	135
3.4. Propostes per a una Anàlisi Fonamental Dinàmica	139
3.5. L'Anàlisi Política	143
Preferència de Partit i Afinitat Ideològica	146
Proximitat als Partits.	152
3.6. Propostes per a una Anàlisi Política Dinàmica	157
"Elite-Pull" o "Mass-Push".	159
Operacionalització.	164
3.7. Conclusions	167
Capítol 4 - El Suport Cultural a la CE.	173
4.1. Introducció	173
4.2. Els Precedents de la Imatge Actual d'Europa	180
El s.XIX com a Precedent Remot.	181
Unamuno i la Generació del 98	183
Costa i els Regeneracionistes	188
Ortega y Gasset i la Generació del 14	191
Lain Entralgo i els Néts del 98	196

4.3.	La Imatge d'Europa i el "Desarrollisme" dels 60s.	198
	La Fi de l'Aïllament.	200
	Una Sortida Comercial	206
	Una Solució Política.	208
	Europa com a Necessitat	213
	La Persuasió de les Masses.	216
4.4.	Europa a la Transició Democràtica	221
	L'Argument Històric.	224
	L'Argument Democràtic	229
	L'Argument Econòmic	232
	La Construcció del Mite	233
4.5.	1986 o la Pèrdua de la Innocència	241
4.6.	Conclusions	246
	Recapitulació	247
	Conspiració o Candidesa	251
	Comprendre Europa	254
Capítol 5 - Conclusions		257
	Recapitulació	257
	Un Assaig Integrador.	262
	Un Esquema Generalitzable	268
	Post-Script	271
Referències		272
Apèndix		284

Llista de Taules, Gràfics i Quadres

Taules:

Taula 2.1 - Model MEBEC Senzill.	58
Taula 2.2 - Model MEBEC Indirecte.	67
Taula 2.3 - Model MOMECE Senzill.	81
Taula 2.4 - Correlació entre Suport a la CE i Percepció de Beneficis.	89
Taula 2.5 - Suport a la CE a diferents nivells d'Expectatives de Beneficis Econòmics de la CE.	92
Taula 3.1 - L'Index "Eurobaròmetre" de Suport a la CE.	105
Taula 3.2 - Freqüència de No Resposta.	107
Taula 3.3 - Correlats Socio-Demogràfics de l'Index	112
Taula 3.4 - L'Index Dual de Suport a la CE	117
Taula 3.5 - Model Logit: Influència de la Posició Social sobre el Nivell de Convicció	136

Gràfics:

Gràfic 1.1 - Evolució del Suport a la CE a Europa.	1
Gràfic 1.2 - Evolució del Suport a la CE a Espanya	3
Gràfic 3.1 - Distribució de l'Index Eurobaròmetre.	109
Gràfic 3.2 - Grups Socio-Demogràfics Sobrerepresen- tats i Infrarepresentats entre els "Opositors".	113
Gràfic 3.3 - Distribució de l'Index Eurobaròmetre a cada Grup Socio-Demogràfic.	114
Gràfic 3.4 - Nivells de Convicció a cada Nivell d'Estudis	121
Gràfic 3.5 - Nivells de Convicció a cada Gènere.	127
Gràfic 3.6 - Nivells de Convicció a cada Nivell d'Edat	131
Gràfic 3.7 - Nivells de Convicció a cada Nivell d'Ingressos	134
Gràfic 3.8 - Nivells de Convicció a cada Tamany d'Habitat	134
Gràfic 3.9 - Nivell de Suport a la CE per Partit Preferit.	148
Gràfic 3.10 - Nivell de Convicció en cada grau de Proximitat als Partits.	153
Gràfic 3.11 - Nivell de Suport a la CE per cada grau de Proximitat al PSOE	155

Quadres:

Quadre 1.1 - Operacionalització dels Modes Eastonians.	34
Quadre 1.2 - Dels Modes Eastonians als Tipus Ideals.	36
Quadre 1.3 - Esquema Teòric de la Tesi	40
Quadre 5.1 - La Influència dels Beneficis.	258
Quadre 5.2 - Influència de la Posició Socio-Política	260
Quadre 5.3 - Una Construcció Històrica	261

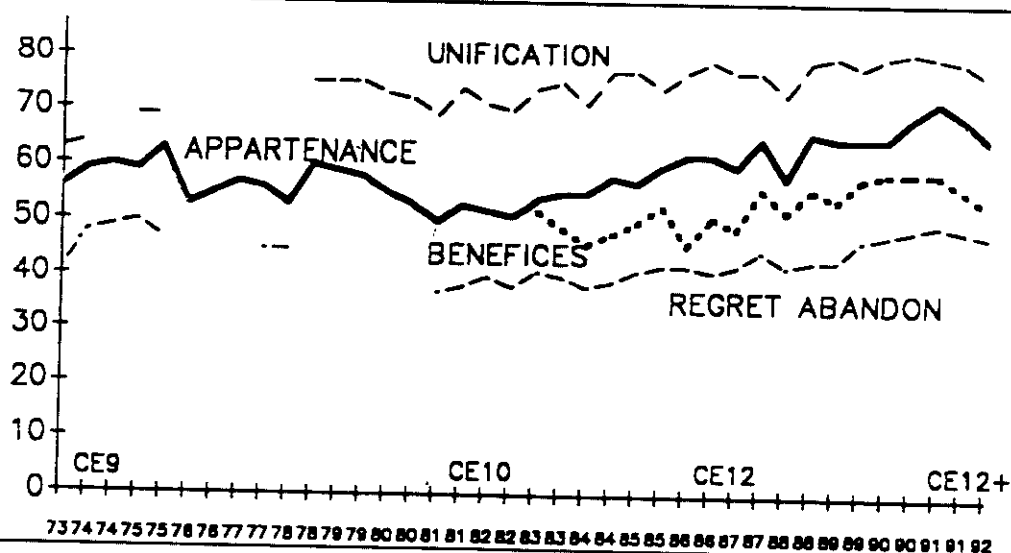
Introducció

Breu Descripció de les Actituds envers la CE

Aquesta introducció només pretén fer una descripció molt breu de quina ha estat l'evolució de l'opinió pública envers la CE - particularment a Espanya, però també a la resta de països comunitaris, com a contextualització.

Per al conjunt dels països comunitaris, el suport a la CE ha conegut bàsicament dues fases - i, probablement, ara som a l'inici d'una tercera. Tal com mostra el gràfic 1.1, des de 1973 fins a 1981, els indicadors del suport a la CE mostren una caiguda lenta i continua a tots els països: per exemple, l'acord amb la pertanyença disminueix deu punts (d'un 60% a un 50%).

Gràfic 1.1 - Evolució del Suport a la CE a Europa

Font: Eurobaròmetre (per a un detall dels diversos indicadors, veure l'apèndix).

Com mostra el gràfic, aquesta tendència s'inverteix al 1981, de manera que s'inicia una etapa de creixement fins al 1991, moment en el qual aquells que es mostren d'acord amb la pertanyença arriben fins a dues terceres parts de la població.

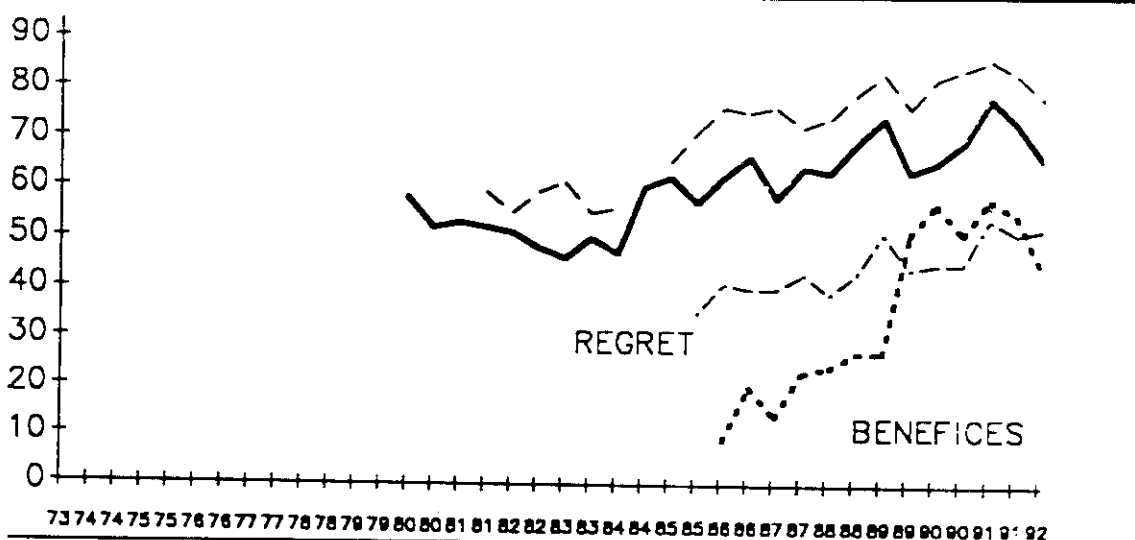
Al 1991, comença una nova disminució alarmant que no puc preveure si serà l'inici d'una nova etapa, o una disminució conjuntural.

Les explicacions possibles d'aquests canvis són diverses. Alguns autors han avençat una interpretació de cicles econòmics. Com que el proper capítol tractarà abastament aquests tipus d'hipòtesis, de moment m'abstindré de valorar-la.

Per a Espanya, disposo de dades comparables i fiables des de 1980 (any en el qual Espanya s'incorpora a la mostra de l'eurobaròmetre). El gràfic 1.2 mostra que entre aquell any i 1984 es produeix a Espanya una erosió contínua del suport, de manera que la mesura més estàndard passa del 58% al 48%. Aquesta erosió s'ha relacionat normalment amb el cansanci inherent al difícil període negociador. A partir de 1984, aquesta tendència canvia espectacularment de manera que, entre llavors i 1991, les diverses preguntes mostren increments de suport de més de vint punts. A l'igual que a la resta de la CE, des de 1991, totes les

preguntes semblen advertir el principi d'una nova etapa de menor suport a la CE.

Gràfic 1.2 - Evolució del Suport a la CE a Espanya

Font: Eurobaròmetre

Cal remarcar que les dades espanyoles ja comencen amb un nivell de suport a la CE molt alt. Certament, ja al 1980 és molt més alt que els de països tradicionalment més escèptics (com Dinamarca, Regne Unit, Irlanda, Grècia i Portugal). Però fins i tot, el nivell de suport a la CE a Espanya ja era més alt que a França i estava al nivell de Bèlgica. Només els quatre països més entusiastes al 1980 (Itàlia, Luxemburg, Holanda i Alemanya) estaven per sobre del nivell espanyol.

Una qüestió important és l'evolució dels anomenats "no sap/no contesta". Entre 1975 i 1985, als sis països originaris, aquests representaven entre un 8% i un 15%

(depenent de la pregunta que prengui). A principis dels vuitanta, quan comencen les dades per a Espanya, més d'una quarta part dels enquestats solien deixar de contestar les diverses preguntes referents a la CE - i en una d'elles, arribaven a més d'una tercera part.

A mitjans dels vuitantes, el procés de negociació pren una major notorietat, i els espanyols esdevenen més conscients de l'existència de la CE. Arrel d'això, des de mitjans dels vuitantes fins a 1990, els percentatges de no contesta es situen alrededor del 15% (fluctuant entre el 10% i el 20%, segons la pregunta). Però el mateix increment de consciència esdevé en els països comunitaris a partir de 1985, més o menys. D'aquesta manera, aquells percentatges es situen ara a l'entorn del 10% (i entorn el 6% en algunes versions).

Finalment al 1990, quan la CE torna a adquirir una certa notorietat en els mitjans de comunicació, Espanya viu un altre moment d'augment de consciència envers la CE. D'aquesta manera, el diferencial entre Espanya i els membres més antics de la CE és ara de tan sols un, dos o tres punts, segons la redacció de la pregunta.

Sembla clar que la CE és quelcom que requereix d'una certa familiaritat per tal d'opinar-ne i de ser-ne conscient. Així, amb el pas del temps s'evidencia una major tendència a opinar en tots els països, però principalment als països nous. Però també s'evidencia que existeixen moments

de canvi important, els quals sempre coincideixen amb els moments d'especial notorietat de la CE en el panorama polític.

Atesa la dèbil consciència que ha existit històricament envers la CE, qualsevol nova informació, qualsevol nou input que hagi arribat als ciutadans poc conscients, ha pogut fer variar la seva opinió (confirmant les presumpcions de Hewstone, 1986, p.64). De fet, aquesta caiguda dels qui no contesten reflexa tant un procés de major informació (i, per tant, de racionalització de les opinions i de formació d'expectatives) com un procés de persuasió, mitjançant el qual són convertits a responents pro-europeistes.

Tenint present aquesta qüestió, els mateixos eurobaròmetres pregunten sobre la notorietat de diverses institucions comunitàries, com el Parlament, la Comissió i el Consell.

A partir de 1977, la més notòria de les institucions (o, més pròpiament, la menys desconeguda) és el Parlament Europeu. Tot i això, entre una tercera part i la meitat dels enquestats reconeixen no haver-ne sentit mai a parlar. Tant a Espanya com a la resta d'estats membres, el nivell de notorietat va estrictament lligat a la celebració de les eleccions europees. En cada una de les tres celebracions, el nivell de notorietat ha variat quinze o vint punts en pocs mesos, retornant després al nivell originari. Així

doncs, a part d'aquests moments excepcionals, la notorietat del Parlament no ha variat substancialment des de 1977.

Entre 1987 i 1992, menys de la meitat dels enquestats diuen haver sentit anomenar la Comissió. No obstant, durant un parell d'anys - a l'entorn de 1989 - es sobrepassa el límit del 50%. A Espanya, aquest percentatge es manté sempre uns deu punts per sota de la mitjana comunitària (excepte al 1989, quan es sobrepassa aquesta mitjana en uns cinc punts). La causa d'aquesta major notorietat de la Comissió a l'entorn de l'any 1989, s'hauria de buscar en el fet que és llavors quan certs projectes comunitaris - com l'objectiu de 1992 - són més divulgats.

CAPITOL 1 - TEORIA I METODOLOGIA

1.1. Introducció

En aquest primer capítol, el lector trobarà les qüestions de tipus teòric o metodològic: l'interès o rellevància del tema, la metodologia a seguir, i el marc teòric en el qual està fonamentat l'estudi.

A la secció 1.2, pretenc afrontar una meta-pregunta de tota recerca: la que els anglo-saxons en diuen la "so-what question", o quina rellevància té aquest tema.

La secció 1.3 puntualitza la meva postura envers la metodologia a seguir en els estudis d'opinió. El debat sobre l'opinió pública és prou conegut dels científics socials, i un bon nombre de detractors i de defensors de l'opinió pública hi han fet sentir la seva veu. La meva pretensió és més modesta, i només pretenc aclarir en quines condicions veig factible poder parlar d'opinió pública com un objecte d'estudi coherent.

L'última secció és allò que en podriem dir el marc teòric pròpiament dit - tot i que les dues seccions anteriors també abordaven qüestions de tipus teòric-metodològic. Parteixo dels conceptes d'un autor clàssic de la Ciència Política per tal d'establir una tipologia amb pretensions teoritzadores. Aquesta tipologia també em permetrà esbossar

quines seran les pretensions de la meva recerca i -
sobretot - ordenar la resta de la tesi.

1.2. La Qüestió de la Euro-Legitimitat

No s'allunyaria massa del to habitual si algú assegurés que la integració europea és una qüestió restringida a les elits polítiques i econòmiques, i aquest algú concluís que - en conseqüència - l'opinió pública envers la CE no és més que una estèril curiositat intel·lectual. Certament, aquesta era la tesi ortodoxa els dies que la integració europea era explicada des de postures neo-funcionalistes. Des de llavors, però, el paper atorgat a l'opinió pública per la teoria de la integració ha esdevingut més i més rellevant.

Rellevància Científica. En el seus orígens, la teoria de la integració no negligia el paper de l'opinió pública. Així els transaccionalistes definien integració com "the attainment, within a territory, of a 'sense of community' and of institutions and practices strong enough and widespread enough to assure, for a 'long' time, dependable expectations of peaceful change." (Deutsch et al. 1957, p.5). El concepte de 'sense of community' és clarament un concepte de natura perceptual doncs s'hi refereix com una creença per part dels individus i, més tard, reitera que es tracta d'una qüestió d'avinences i lleialtat mútues; de "we-feeling", confiança, i consideració mútua (veure Deutsch et al. 1957, p.36).

Segons Deutsch, dotze condicions precedeixen l'èxit de la integració. La rellevància de l'opinió pública queda palesa en el fet que, d'aquestes dotze, quatre són referides a les actituds: expectatives de guanys més grans o de lligams econòmics més sòlids; estil distintiu de vida (i.e. una cultura que diferencia aquella àrea envers els veïns); compatibilitat mútua de valors; i predictibilitat mútua de comportament.

Cal acceptar que el mateix Deutsch emfatitza que aquestes característiques al·ludeixen als "estrats políticament rellevants". No obstant, la decisió que això es refereixi només a un sector de l'opinió pública, o a gran part d'ella és més aviat una qüestió d'operacionalització del concepte. En qualsevol cas, sembla clar que els estrats rellevants no són només les elits: "as a political process, integration has a takeoff point in time, when it is no longer a matter of a few prophets or scattered and powerless supporters, but turns into a larger and more coordinated movement with some significant power behind it. Before takeoff a proposal for integration is a theory; after takeoff it is a force." (Deutsch 1968, p.117).

Certament, la rellevància reconeguda al comú dels ciutadans era major que no pas en el cas dels neo-funcionalistes que els seguien - els quals asseguren que només les elits són actors polítics rellevants per al procés d'integració. Haas sosté que les seves afirmacions al·ludeixen tan sols als

líders dels grups polítics que participen habitualment en les decisions públiques - ja sigui com funcionaris, polítics, representants d'interessos, etc. Pel que fa a la resta de la gent, tot seguit hi afegeix una frase molt simptomàtica: **"it is as impracticable as it is unnecessary to have recourse to general public opinion and attitude surveys."** (Haas 1958, p.16).

Un dels principals desafiaments als neo-funcionalistes va ser Hoffmann (1966), el qual els replicava que la dinàmica del procés d'integració es veia afectada de manera fonamental per variables de l'opinió pública com ara: la percepció del paper que l'Estat propi jugava en el món; l'existència d'una "consciència nacional"; la percepció d'una amenaça comú; etc.

La revisió de l'antiga teoria de la integració - que porten a terme els mateixos neo-funcionalistes a principis dels anys setanta - es fonamenta parcialment en la reconsideració del paper atorgat a l'opinió pública. Haas reformula el concepte d'integració definint-lo com una "transferència de legitimitat", la qual pot ser perceptible en alguns sectors específicament afectats, i també en les percepcions tant de les elits com de la gent en general; i admet que aquesta nova importància reconeguda a l'opinió pública li sembla més encertada que no pas l'èmfasi que les seves pròpies formulacions prèvies havien posat en les lleialtats de les elits (veure Haas 1971, pp. 26-30).

La revisió de la teoria de la integració conté altres contribucions importants per al reconeixement d'un paper a l'opinió pública. Schmitter (1971) recupera per al neofuncionalisme aspectes d'opinió pública ja apuntats per Hoffmann. Però és la contribució de Nye (1971) la que més rellevància li atorga en la dinàmica del procés d'integració. Per a Nye, la integració té dimensions econòmiques, polítiques i socials. Aquesta última cal que sigui observada tant a nivell d'actituds de les elits com de la gent del carrer. Preocupant-se per aquest últim punt, reclama instruments de mesura com ara "a separate index to determine the extent to which different levels of attitudinal integration lead or lag behind other types ... Ideally we would like to have polls taken at different times to follow up on questions of identity and general preference, while others probed for a sense of urgency or imminence of expectations. Then we could construct scales of attitudinal integration, ideally for elites and general opinion both." (Nye 1971, pp. 44-45).

Però Nye és particularment rellevant per la seva cronologia de la integració: politització, redistribució, reducció d'alternatives i externalització. La politització implica una ampliació del cercle dels qui hi participen. Així, els qui solen prendre decisions i la més àmplia opinió pública esdevenen més fortament implicats, tot seguint les incursions cada vegada més greus de les polítiques d'integració en el camp de la sobirania nacional (veure Nye 1971); amb la qual cosa, una politització prematura pot

retardar la dinàmica de la integració si no va precedida del recolzament popular adient. També les altres tres fases recullen la implicació de l'opinió pública.

En consonància amb aquesta renovada rellevància, alguns neo-funcionalistes (com Inglehart) es varen dedicar exclusivament a l'estudi de l'opinió pública. Per a ell, ja no hi ha una qüestió sobre si l'opinió pública desenvolupa un paper important en la integració europea, sinó que la qüestió està en saber quan ho fa (veure Inglehart 1977, p.328). Aquesta rellevància es veu amplificada primer, pel grau de mobilització cognitiva de les societats; segon, per la probabilitat que es vegin afectats alguns valors percebuts com a fonamentals; i tercer, per la macro-estructura del sistema polític (regulació de la participació, sistema de partits, etc).

En definitiva, la rellevància que la nova teoria de la integració atorga a l'opinió pública és destacada - sobretot quan es compara amb les formulacions primitives. El problema és que, als anys setanta, quan l'opinió pública acabava de ser col·locada al lloc que li corresponia dins la teoria de la integració, aquesta va ser sobrepassada pels fets i declarada obsoleta per la comunitat acadèmica (veure Dahrendorf, 1973; o millor encara, la referències que en fa Taylor, 1982 - tot i això, el concepte ortodox de "obsolescència" prové d'un article anterior de Hoffmann, 1966).

No obstant, degut a l'impuls que va suposar la signatura de l'Acta Unica, s'ha revifat l'interès per la teoria de la integració (veure Weiler i Wessels, 1988), i a la vegada, també pel paper que l'opinió pública hi pot jugar. Wallace ha recuperat Deutsch incorporant el paper de les expectatives, de la consciència o identitat comú, i del "sense of community" com elements del procés d'integració, tot i que - diu - són els elements més disputables perquè són els més difícils de mesurar (veure Wallace 1990, p.9; o alternativament, Moravcsik, 1991). Precisament per ser teòricament rellevant i difícil de mesurar, l'opinió pública envers la CE constitueix un digne objecte d'anàlisi acadèmica.

Rellevància Política. En tot cas, seria concebible que la teoria atorgués rellevància a quelcom que els propis responsables de la integració veuen insignificant. Aquest no sembla ser el cas de la integració europea, on la Comissió ha estat particularment atenta a l'evolució de l'opinió pública. Potser la millor prova d'aquesta rellevància rau en el fet que la Comissió sufraga un dels programes de seguiment de l'opinió pública més ambiciosos del moment - l'anomenat "eurobaròmetre".

Els polítics espanyols que tracten amb la integració europea tampoc no semblen ser aliens a aquest seguiment de l'opinió pública. El mateix artífex de l'adhesió espanyola narrava recentment com "el Gobierno cumplió frente a la opinión ... la doble función de informar ... y a la vez de

reclamar apoyo y de ofrecer estímulo a una opinión pública presa de legítimos desalientos y frustraciones." (Morán 1990, p.41). En aquest sentit, els càrrecs socialistes espanyols reclamen el foment d'una actitud entre el públic que legitimi la política europeïsta del govern: "es preciso ilusionar a la mayoría social con la idea de una Europa unida" (Benegas 1987, p.224) o també: "el nuevo discurso europeïsta tiene que ser desarrollado y ... transmitido a los ciudadanos medios europeos en una inequívoca labor propagandística." (Tezanos 1987, p.242).

No obstant, l'opinió pública no és només rellevant pel tema particular de la integració europea. Certament, en democràcia, l'opinió pública té un paper sancionador de la gran majoria d'activitats polítiques. Seguint James Bryce, podria dir que això és així perquè la democràcia és, en definitiva, el govern de l'opinió pública¹.

Tant Plató com Aristòtil - encara als orígens de la democràcia - ja es distingeixen per la remarcable atenció que presten a la relació entre el govern i les opinions dels ciutadans. La Reforma va propiciar un renovat impuls a la confrontació d'opinions i creences, i així l'opinió pública va anar adquirint cada vegada més pes en les decisions governamentals. Maquiavel ja li advertia al Príncep que havia de prendre en consideració quina era

---

¹ El lector notarà les dues accepcions de la frase: governar obeint l'opinió pública, o governar sobre l'opinió pública. Aquesta polèmica - més vella que el propi concepte d'opinió pública - serà tractada a la secció següent: "per una opinió pública amb rostre humà".

l'opinió pública a l'hora de planejar les seves accions. Més tard, Rousseau mantindria que l'opinió pública era la base de totes les lleis (a l'igual que Bentham) i que la seva lliure expressió era la millor salvaguarda contra el despotisme.

A l'actualitat, els mecanismes de la democràcia liberal necessiten de l'opinió pública en diversos aspectes.

En principi, el coneixement de l'opinió pública permet anar més enllà de la pura representativitat electoral - permet prendre decisions polítiques *d'acord* amb les demandes i preferències dels ciutadans. Es a dir, l'opinió pública es pren com una dada que dirigeix l'acció de govern.

Tot admetent la possibilitat que això sigui degut a les més honestes conviccions democràtiques dels dirigents, crec que és important assenyalar que els permet augmentar les probabilitats d'acceptació de les seves polítiques, i per tant, la seva viabilitat. Aquí, l'opinió pública es pren com una estimació del recolzament a unes polítiques públiques. D'això es desprèn que l'opinió pública també juga el paper d'assenyalar la satisfacció amb - i el recolzament a - un determinat govern. Precisament per això, l'opinió pública és una de les fonts principals de legitimitat dels governs i de la seva acció.

D'allò exposat al punt anterior se'n deriva que els polítics prendran l'opinió pública com una pista de les

seves possibilitats d'èxit o de fracàs electoral. Així doncs, l'opinió pública és, per extensió, una pista eficaç per a que els polítics acomodin les seves idees i el seu comportament públic a l'opinió dels ciutadans.

Sembla clar que els polítics no observen aquests processos irreversiblement i amb tota candidesa. Certament, l'opinió pública a les democràcies - com a tot arreu - és també objecte de manipulació per part dels dirigents. Però això, lluny d'invalidar l'argumentació anterior, li dóna més força, car si allò no fos cert, la manipulació de l'opinió pública seria un exercici estèril i sense sentit. Es precisament per la rellevància de l'opinió pública que hom es molesta a manipular-la (tal com he advertit a la nota anterior, aquest tema serà tractat a la secció següent).

Però la capacitat sancionadora de l'opinió pública s'extén més enllà dels governs, i abasta la totalitat del sistema: afecta decisivament l'estabilitat i a la viabilitat de l'ordre social i del sistema polític. Així doncs, **l'opinió pública és la principal font de legitimació del sistema.**

Tot i acceptant això per als Estats tradicionals, es podria considerar que la CE - per la seva originalitat - no sofreix aquesta necessitat. Es podria argumentar eficaçment que la CE gaudeix d'una legitimitat derivada dels Estats: els Estats són legítims i són sobirans, i transfereixen aquesta legitimitat al sistema polític comunitari on els aparells estatals són fonamentals. Per tant, l'opinió

pública no jugaria cap paper en la CE; contràriament, les elits estatals serien les verdaderes fonts de legitimitat del sistema i només les seves opinions serien objectes d'estudi adients.

Però la CE no és una organització tradicional de cooperació intergovernamental, i el continent europeu ja no pot ser entès com un espai d'Estats sobirans de tipus hobessià. Europa - i per tant, la CE - està immersa en un ordre "post-hobessià" (Schmitter 1991), on l'exercici de l'autoritat ja no es pot justificar per l'existència d'una amenaça militar, i per tant, ja no té massa sentit l'existència d'un centre que comandi una estructura jeràrquica, única, comprensiva i permanent. A Europa Occidental, les polítiques públiques ja no són elaborades des del centre ni implementades verticalment, sinó que són negociades i implementades de forma plural. Això implica l'existència de diversos "centres" amb diversos graus de poder coercitiu i amb diversos graus d'auto-regulació.

La CE constitueix un cas exemplar d'ordre post-hobessià (Schmitter 1991, pp.14 i ss.) car no existeix un únic sobirà, sinó una diversitat d'autoritats amb nivells territorials i funcionals que es confonen, i amb competències compartides i moltes vegades ambigües. En aquest contexte, els ciutadans no confereixen legitimitat a una única institució - de la qual emanaria la legitimitat derivada de les altres institucions. Contràriament, totes aquestes institucions en competència requereixen un grau de

legitimitat pròpia, emanada directament del consentiment dels ciutadans. Es per això que el recolzament de l'opinió pública és fonamental per a la CE, i és per això que crec justificat aquest objecte d'estudi.

Com a qüestió col.lateral hi agregaré que la justificació d'un objecte d'estudi com aquest no cal buscar-la només en la seva rellevància per a la integració europea, o en la seva importància en el procés democràtic; sinó que es pot buscar legítimament en el fet que "des de l'alba de les civilitzacions, la gent no s'ha resignat a veure els esdeveniments com quelcom d'inconnex i d'inexplicable ... El més profund desig de coneixement de la humanitat és prou justificació per prosseguir la nostra recerca." (Hawking 1988, p.27). En definitiva, la justificació d'un tema d'investigació resideix també en l'interès personal que l'investigador pugui sentir - i jo, senzillament, sento curiositat.

1.3. Per una Opinió Pública amb Rostre Humà

L'estudi de l'opinió pública ha estat sovint observat amb reticència per la comunitat acadèmica. Aquest concepte ha estat un dels més criticats de les ciències socials - i no pas sense raons. Crec que una tasca urgent davant d'aquestes reticències i crítiques és la d'humanitzar els estudis d'opinió - d'aquí el títol, el qual prendrà més sentit al final d'aquesta secció.

La crítica de la Ignorància. El primer gran argument que apareix com a subjacent en aquestes referències és que la gent del carrer no ha de tenir cap opinió sobre els temes en qüestió; és a dir, la ignorància dels públics aniria en contra del mateix concepte d'opinió pública.

Curiosament, aquest argument està fonamentat en un descobriment d'un dels primers analistes d'opinió pública. Converse (1964) va poder observar que les opinions de la gent del carrer no estan organitzades en sistemes de creences coherents, sinó que són més aviat caòtiques. A més, cal assenyalar que l'argument de la ignorància pren més importància en temes de política exterior, on el desconeixement és molt més estès. Es per això que Kriesberg (1949) ja es va referir a aquests temes com "dark areas of ignorance".

L'acceptació de l'argument de la ignorància sol resultar en l'afirmació que la majoria de la gent del carrer no té actituds polítiques en sentit estricte, i que, consegüentment, les actituds polítiques són un fenomen restringit a les elits (p.e. Henessy 1970, p.463). En definitiva, el que cal - diuen - és oblidar-se de l'opinió pública per a estudiar l'opinió de les elits. Com a refinament d'aquesta posició, hi ha qui no es refereix a "elits", sinó a "issue publics", és a dir, públics especialment atents a temes específics o gent especialitzada.

Malgrat que l'argument de la ignorància em sembla correcte, la solució presentada m'ho sembla molt menys. L'estudi de l'opinió de les elits em sembla perfectament lloable, però no pas com un substitut de l'estudi de l'opinió pública. La dicotomia "anàlisi de l'opinió pública-anàlisi de l'opinió de les elits" és una dicotomia fal·laç perquè presuposa que ambdues són alternatives per a l'estudi d'un mateix fenomen.

Hom pot objectar que l'opinió pública no existeix, però llavors, l'opinió de les elits ja és un nou objecte d'estudi - no és una alternativa, sinó un fenomen de bell nou. Hom pot defensar, fins i tot, que l'opinió pública acabarà pensant el que pensin les elits. Però llavors, l'opinió de les elits actuarà com a variable explicativa de l'opinió pública, la qual cosa presuposa la possibilitat d'estudiar l'opinió pública. I d'explicar-la adequadament!.

Quan l'estudi de l'opinió pública es fa a través de la tècnica d'enquesta, l'argument de la ignorància pren una apariència més devastadora. Els militants anti-enquesta esgrimeixen que les enquestes ignoren aquest argument i que, contràriament, presuposen que tothom té una opinió formada. Com que els enquestats no solen coincidir amb aquest perfil, els resultats de les enquestes - s'argumenta - són poc fiables (per a una bona revisió en català d'aquests arguments anti-enquesta, veure Cardús i Estruch, 1984).

Aquest argument s'ha de qualificar: les enquestes no presuposen que tothom té una opinió sobre el tema. El problema, més aviat, és que molts estudis d'opinió pública presuposen que tothom que contesta té el mateix grau de convicció sobre el tema, i que totes les contestes responen a una prominència similar de les actituds. Acceptaria de bon grat la proposició que un bon estudi d'opinió pública hauria d'incorporar també una anàlisi sobre el grau de prominència de les actituds i sobre el grau de convicció. Però això no desqualifica els estudis d'opinió pública, simplement distingeix entre bons estudis d'opinió pública i mals estudis d'opinió pública.

La crítica de la Irreflexió. Aquest argument és, en bona part, derivat de l'anterior. La combinació d'ignorància més pressió social per contestar, comporta que l'enquestat donarà respostes totalment irreflexives. Això farà que el mateix instrument de mesura d'una opinió pública que s'assumia real, acabi construïnt (o recolzant) la il·lusió que aquella opinió pública ho és, de real². Es tracta d'una versió de la profecia que s'autocumpleix: s'assumeix que quelcom existeix, es dissenya quelcom adient per a mesurar-ho, i llavors, la seva mesura demostra que existeix.

En el cas que les respostes donades per la pressió social fossin totalment irreflexives, la pauta aparent de les

---

² Així mateix, aquests resultats tenen una funció de "fetitx". Davant de la gran dificultat que suposa aprehendre els fenòmens socials, els resultats de les enquestes actuen com un substitut eficaç, aporten a qui els posseix la il·lusió d'haver copsat aquella realitat més escorredissa.

respostes seria aleatòria - la gent tant contestaria una cosa com l'altra. Això sòl ser molt fàcil de neutralitzar tècnicament perquè les respostes dels diferents signes es cancel·len mútuament. Certament, el problema de les respostes totalment irreflexives no és el més preocupant. El problema és, més aviat, les respostes amb un grau de reflexió dèbil: aquelles respostes que es donen per una sèrie de convencions irracionals i confuses, però que el responent percep com hegemòniques a la societat. Aclarim-ho amb un exemple. En el cas de l'opinió envers la CE, el problema no seria pas que la gent respongués aleatòriament; el problema és que les respostes poc reflexives solen acabar essent pro-europeistes, atesos els estereotips difusos que són presents a la nostra societat.

Ara bé, és veritat que aquestes respostes acaben conferint il·lusió de realitat a unes actituds que prèviament no existien en absolut?. El lector ja haurà observat el contrasentit. Si res no existís prèviament, les respostes dels enquestats ja no serien esbiaixades cap a una de les opcions: és precisament per l'existència d'aquelles convencions prèvies, que les respostes segueixen una pauta, o mostren un biaix, o diguem-ne com vulgueu.

El lector crític podrà objectar - amb tota la raó - que aquelles convencions i les respostes que se'n deriven no tenen el grau de convicció suficient. Això em referma en la necessitat d'estudiar seriosament el grau de convicció de l'opinió pública. Però també em referma en la seguretat que

el que reflexen les enquestes no és tan sols una il·lusió, sinó que hi ha quelcom que ho fonamenta - podem discutir quina solidesa té, però alguna cosa de subjacent hi ha.

La crítica de la Manipulació. Un altre gran argument que divideix l'opinió sobre l'opinió pública és la seva naturalesa democràtica o anti-democràtica. Ja he assenyalat a la secció anterior les raons per les quals crec que l'opinió pública és un input fonamental en una democràcia liberal. Argumentava que això és així tant pel que fa a les demandes al sistema (permet prendre decisions d'acord amb les preferències i permet acomodar les futures propostes) com pel que fa al suport al sistema (afecta la viabilitat de les polítiques, mesura la satisfacció amb les propostes i amb el govern, i és font de legitimitat).

En contra d'això s'afirma que les enquestes són instruments que el poder utilitza per a controlar la població, i no pas per a acomodar-se a les seves preferències. Estradé i Treserra (1990, p.15) recorden que la localització socio-política d'una idea permet manipular-la sàviament, i posen com a exemple el referèndum sobre la independència del Quebec.

Certament el poder pot utilitzar les enquestes per a manipular l'opinió dels ciutadans. Posats a dir, també pot utilitzar els censos - però això no em sembla una raó adequada per a oposar-se a la realització de censos!³. En

---

definitiva, crec que la utilització perversa de les enquestes no és argument per a la seva condemna, sinó per a la condemna de qui en fa aquella utilització. En aquest sentit, resulta preocupant que, davant de les freqüents utilitzacions perverses de les enquestes, els més anti-enquesta solen respondre amb un "i doncs, què us pensàveu?" - la qual cosa sembla eximir el responsable i culpabilitzar l'instrument.

En alguns casos, l'argument del ciutadà manipulat adopta versions conspiratòries. Berrio (1990, p.7-8) s'arreglera amb els que afirmen que els amos de la comunicació fabriquen l'opinió pública, i que aquesta ve determinada (sic) per la propaganda, amb la qual cosa la democràcia no és més que una "forma refinada d'autoritarisme". Una versió més estilitzada és proposada per Champagne (1990):

"On considère généralement que... les technologies... qui permettent de mieux connaître la "volonté populaire", constituant autant de progrès pour la démocratie. L'analyse sociologique... montre qu'en fait, s'il y a progrès, c'est surtout dans la sophistication croissante des "technologies sociales" visant à faire croire que l'on donne la parole au peuple... prétendent "faire parler le peuple", mais le font en réalité à la manière du ventriloque que prête sa voix à ses marionnettes."

Vet aquí l'argument del ciutadà manipulat, el qual acaba produint l'apariència d'una opinió pública que és, en realitat, una opinió desvirtuada. El problema amb aquest argument és que, per a que existeixi una opinió pública desvirtuada, n'ha d'haver existit abans una de virtuosa. O,

---

3 Oposar-se a tot allò que hom pot utilitzar perversament ens portaria a condemnar l'estudi de la física nuclear que permet fer bombes atòmiques (d'efectes molt més mortífers que les enquestes!).

per dir-ho de forma menys literària, aquest argument presuposa la possibilitat d'existència d'una opinió pública en estat pur, sense manipulacions, ni distorsions. Això és el que ve a dir la conclusió de Berrio (1990, p.10): "si volem salvar l'opinió pública, cal que defensem la possibilitat d'una comunicació social sense distorsions." Però l'existència d'aquesta opinió pura i virginal - sense cap intervenció artificial distorsionadora - és una creença tan lloable com poc realista, i per tant, poc pròpia d'una recerca científica.

Les ciències socials ens mostren que les opinions dels individus recullen diverses influències, pressions i campanyes de persuasió. Contràriament, el fonamentalisme (sovint d'arrel ideològic, o religiós, o ambdós) assumeix que les opinions - com l'ànima - formen part de l'essència de l'home, i que tota influència externa és, per definició, distorsionadora i desvirtuadora. Per posar un altre exemple, aquesta era la postura del nacional-catolicisme davant de la creació del "Instituto de Opinión Pública" (predecessor de l'actual CIS): "Estamos en un Estado cristiano, y les puedo asegurar que el Instituto de Opinión Pública jamás será utilizado para retorcer el alma española."⁴

En definitiva, jo no crec que tota influència sobre els ciutadans sigui manipuladora. Per tant, crec que sovint

⁴ Declaracions de Juan Aparicio (Director General de Prensa) al 1952, a la Universidad Internacional Menéndez Pelayo.

podem parlar, amb propietat, de les opinions dels ciutadans. I és clar que poden existir alguns casos de manipulació de l'opinió pública, però crec que l'existència d'aquests casos és una qüestió empírica, i no pas una presumpció teòrica.

La crítica de l'intèrpret. Un altre conjunt de crítiques fan referència a la interpretació dels resultats que fan els científics socials. En primer lloc, l'intèrpret no pot donar una lectura objectiva dels resultats; però això és un problema epistemològic que és cert de qualsevol tècnica, no només de les enquestes.

En segon lloc, les "lectures" de les enquestes es fan sovint sense cap teoria explícita: s'aporten els "crosstabs" habituals com en una mena de ritual; això, una vegada més, distingeix els bons estudis d'opinió dels mals estudis d'opinió.

I en tercer lloc, els intèrprets prenen a vegades les respostes dels enquestats com l'explicació immediata d'un fenòmen social; per exemple, a vegades es pregunta als abstencionistes per les causes de la seva abstenció electoral, i es conclou per exemple que "tal percentatge fou abstenció de protesta, tal altre era abstenció conformista, tants s'abstingueren involuntàriament, etc". Aquestes interpretacions ignoren que les enquestes no proporcionen directament les explicacions dels fenòmens i les causes dels comportaments. Això seria "com el cas del

metge que vol dels seus pacients el diagnòstic de la seva malaltia". La tasca dels enquestats és "explicitar els símptomes" (p.e. dir si estan en contra de les eleccions, o si els qui governen ja els semblen bé) però és el científic social qui ha de relacionar aquestes opinions per tal de suggerir les causes dels comportaments.

La crítica tècnica. L'última crítica contra les enquestes és de tipus tècnic. Afirmar que les enquestes tenen tants problemes tècnics que esdevenen inservibles. Alguns dels problemes són: l'efecte que té la redacció de la pregunta sobre la resposta, l'efecte de la posició de la pregunta en el qüestionari, la incitació a respondre que produeix el mateix fet de ser enquestat, i les respostes que es donen per pura aprovació social. Certament, aquests són problemes tècnics importants; però són problemes tècnics que han estat abastament estudiats pels qui ho han de fer: els tècnics. Tots aquests problemes compten actualment amb tractaments adequats que permeten, si no solucionar-los, si poder-los aïllar i contrarestar.

Un altre problema tècnic és el de la pobresa de les anomenades respostes tancades. Aquest problema indica la necessitat de combinar l'enquesta típica amb altres tècniques complementàries - complement que també ajuda a solucionar els problemes apuntats al paràgraf anterior.

Un últim conjunt de problemes tècnics són: el tractament que cal donar als "no sap/no contesta", i la qüestió abans

apuntada del grau de convicció i de prominència de les actituds. En aquest cas, encara no comptem amb solucions adequades i molts més estudis seriosos són requerits per a poder tractar-los adequadament.

Per a concluir diria que, si bé les crítiques a l'estudi de l'opinió pública són parcialment justificades, la reticència amb la qual s'observa, i la condemna que sovint pateix no ho és. El que cal és ser més crític i menys criticaire amb aquests estudis, fer un esforç de teorització abans de connectar l'ordinador, realitzar una tasca de millora de les enquestes, complementar les enquestes amb d'altres tècniques d'anàlisi de l'opinió, produir menys i millors estudis d'opinió, i sobretot, aprendre a distingir entre els bons estudis d'opinió i els mals estudis d'opinió, perquè com deia Galtung: "surveys, like most human endeavors, can be made by professionals and by amateurs, and the former are very often blamed for the mistakes made by the latter". En definitiva, cal dotar els estudis d'opinió pública d'un rostre humà.

1.4. Una Tipologia del Suport a la CE

La Ciència Política ja disposa d'un arsenal teòric que s'ha demostrat força fecund en el camp de les actituds envers les institucions governamentals. La seva aplicació, però, ha estat habitual tan sols en l'àmbit d'institucions nacionals. Tot i així - o potser per això - sembla raonable

extrapolar aquesta tradició teòrica al camp de la CE abans que començar una bastida teòrica de bell nou.

El concepte de suport al sistema polític d'Easton sembla un lloc adequat per tal d'establir una primera tipologia. Aquesta tipologia mostra l'interessant avantatge d'haver estat aplicada als estudis empírics amb una certa dosi d'èxit. No obstant, cal recordar que la tipologia era primàriament pensada per als Estats-nació.

Segons Easton (1965, p.177) existeixen dos "modes de suport" al sistema polític: "suport utilitari" i "suport afectiu"⁵.

El suport utilitari es produeix com a conseqüència de la sensació que aquell sistema polític genera beneficis. Així, Lindberg i Scheingold el definiran com "based on some perceived and relatively concrete interest." (Lindberg i Scheingold 1970, p.40). De la mateixa manera, segons Easton "the uniqueness of (utilitarian) support lies in its relationship to the satisfactions that members of a system feel they obtain from the perceived outputs and performance." (Easton 1975, p.437).

---

⁵ Altres estudis que han utilitzat nocions similars són Lindberg i Scheingold (1970), Shepherd (1975), Hewstone (1986) i Niedermayer i Westle (1991). Hom pot veure una revisió més completa de la literatura a Westle (1989). Seguint aquells exemples, m'he atrevit a fer una petita alteració de la terminologia pròpia d'Easton que, originalment, havia parlat de "suport específic" i de "suport difús" (altres autors ja els havien rebatejat com "instrumental" i "generalitzat").

Contràriament, el suport afectiu no és pas una conseqüència d'uns resultats, sinó que és degut a la mateixa naturalesa del sistema polític en qüestió. Així Lindberg i Scheingold (1970, p.40) el descriuen com una "emotional response to some of the vague ideals embodied" pel sistema polític en qüestió. El mateix concepte, per a Easton "refers to evaluations of what an object is or represents - to the general meaning it has for a person - not of what it does" de manera que representa un "attachment to political objects for their own sake." (Easton 1975, p.437).

Cal notar que el suport afectiu seria més estable al llarg del temps que no pas l'utilitari, ja que no fluctuaria d'acord amb els resultats del sistema polític. Es precisament per això que Easton s'hi refereix com una "reservoir of goodwill". Amb el pas del temps, el suport utilitari pot anar construint una certa identificació més emotiva amb el sistema polític, de manera que derivi en suport afectiu (veure Mayhew 1980, p.131 per un punt de vista contrari i Reif i Inglehart 1991, p.7 per un de favorable).

Tot i que aquestes nocions permeten una primera tipologia, es fa necessària una millor definició i una delimitació més precisa dels diferents modes eastonians de suport envers el sistema polític - delimitació que efectuaré tot seguit.

Suport Utilitari. El suport utilitari està basat en supòsits psicològics clars, com ara que la gent sol formar

actituds favorables a objectes que són *profitosos* i actituds contràries a objectes que no ho són (veure Hewstone 1986, p.60). El problema bàsic és de quina forma es decideix que la CE és *profitosa*. Reif i Inglehart (1991, p.7) suggereixen que això es porta a terme mitjançant un càlcul estimatiu dels *costos i beneficis* immediats que comporta la pertanyença a la Comunitat, de manera que només fa falta aclarir quina natura tenen els costos i els beneficis als quals m'estic referint.

La CE pot lliurar beneficis (i provocar costos) d'un caràcter marcadament divers: pot repartir subvencions i ajudes, és a dir, diners (i.e. caràcter econòmic), pot contribuir a la consolidació democràtica d'un país (i.e. caràcter polític), pot contribuir a la projecció internacional d'un país (i.e. caràcter diplomàtic), etc.

Per tal d'analitzar el suport utilitari, caldria escollir algun tipus de beneficis d'entre els mencionats (o varis), i comprovar si la seva presència té alguna incidència sobre el grau de suport que rep la CE. Per a aquesta tesi (i això no implica que sigui extrapolable a d'altres objectes d'estudi), em sembla particularment indicat fixar-me en els beneficis de caràcter econòmic com a primordials dintre del suport utilitari. Hi han cinc raons que m'aconsellen aquesta tria en aquest cas:

La primera raó és que les bases econòmiques de qualsevol deliberació econòmica - tot i admetent que no són les

úniques - si que són d'una importància primordial. Reif i Inglehart (1991, p.7) també argumenten que, tot i que els costos i beneficis de la deliberació utilitària poden ser de molts tipus, els resultats econòmics en són el tipus més obvi, i possiblement, els que són apreciats per una major part de la població. Es aquesta primordialitat que els converteix en particularment indicats per a moltes anàlisis de naturalesa utilitària.

La segona raó és derivada de l'anterior. Si bé és cert que l'element econòmic és important en qualsevol deliberació utilitària, això ha de ser particularment cert en el cas de l'avaluació de la CE, car aquesta institució podria ser caracteritzada com una institució primordialment econòmica (veure secció 2.2). De fet, Dalton i Eichenberg (1990, p.3) ho presenten de manera molt més categòrica: "at the base of any ... utilitarian model of public support for the European Community must be considerations about its economic performance."

La tercera raó és que les recompenses econòmiques són en general menys controvertides que les no-econòmiques. Alguns teòrics de l'elecció racional observen aquesta controvertibilitat: "since the rational actor model of voting behaviour is a general one, its range of applicability covers both economic and non-economic utilities. While there is much discussion with the assumption of individual rationality applied to non-economic interests, there are fewer questions about

individual rationality with respect to economic utilities." (Belluci 1991, p.67). Escollint variables de caràcter econòmic evito caure en aquesta controvèrsia.

La quarta raó és que limitant-me a recompenses econòmiques també evito caure en una perillosa tautologia massa habitual: prendre en consideració recompenses de caràcter molt divers pot comportar que es presenti qualsevol raó per al suport a la CE (ja sigui manifesta o implícita) com una recompensa. De fet, alguns autors han defensat que la pregunta sobre "acord amb la pertanyença del país a la CE" té un caràcter avaluatiu; i per tant - diuen - podria prendre's com un indicador de suport utilitari. Hewstone (1986, p.41-2) objecta amb el mateix argument que jo estic utilitzant: si qualsevol actitud avaluativa es pot prendre com a indicant un suport de caire utilitari, llavors el suport a la CE serà utilitari quasi per definició, la qual cosa constitueix una tautologia.

La cinquena raó per escollir variables de caràcter econòmic i no pas, per exemple, les de caràcter polític rau en el fet que algunes variables de caràcter polític les tindrè en compte posteriorment. Tot i que el significat que prendran allà les variables polítiques serà totalment diferent del significat utilitari que implica aquest apartat, incloure aquí també les variables polítiques em semblaria atorgar una importància exagerada a aquestes variables.

Així doncs, crec adient una restricció del concepte general de suport utilitari, per tal d'operacionalitzar-lo en variables de caràcter econòmic. Això però, no és una restricció implícita al concepte eastonià, sinó una opció d'estratègia de recerca que jo he pres.

En forma de quadre sumari:

Quadre 1.1 - Operacionalització dels Modes eastonians

Modes eastonians:	SUPORT UTILITARI	SUPORT AFECTIU
relació no necessària:		
Variables suggerides:	ECONOMIQUES	?

Suport Afectiu. Tot i que aquest mode eastonià de suport apareixia clarament distingit del suport utilitari, no em sembla encara una categoria prou homogènea. Fixant-m'hi millor, la fonamentació del suport afectiu era lleugerament diferent en els dos autors citats: mentre Lindberg i Scheingold el fonamentaven en els "vague ideals" encarnats pel sistema, Easton ho feia en la pròpia identitat dels sistemes "for their own sake". Així doncs, l'afecte envers el sistema polític pot ser fonamentat tant en qüestions ideològiques (p.e. la religió encarnada per la República d'Iran), com en qüestions d'identitat (p.e. la nació simbolitzada per la República Eslovaca).

Sembla doncs, que el suport afectiu és bidimensional, i que hi apareixen tant un suport "afectiu ideològic", com un

suport "afectiu d'identitat". Això és important per tal de procedir a una delimitació. Paral·lelament al cas anterior, suggeriré unes variables que poden ser adients per a verificar - a nivell empíric - el funcionament d'aquests modes de suport.

Sembla clar que el suport afectiu ideològic pot ser recollit pel lligam que mantingui el suport a la CE amb algunes variables de caràcter polític-ideològic. Per exemple, si els "vague ideals" encarnats per un sistema polític fossin més aviat revolucionaris, aquest suport seria clar entre la gent d'esquerreres; si fossin més aviat islàmics, aquest suport apareixeria entre els integristes, etc.

De la mateixa manera, com que les clivelles polítiques fonamentals d'una societat venen reflexades per variables de caràcter socio-demogràfic, també caldrà que aquestes siguin afegides a les variables polític-ideològiques. En definitiva, utilitzaré variables de caràcter socio-polític per tal de copsar aquest suport.

El suport afectiu d'identitat sembla més difícil d'operacionalitzar. El concepte intenta copsar el suport recollit per un sistema polític gràcies a allò que ell mateix és, allò que representa (diguem-ne la seva identitat) i no pas pels resultats aconseguits, ni pels valors encarnats. Però la identitat d'un sistema polític és una especificitat cultural. El sistema polític "Comunitat

Europea" té una identitat (diguem-ne "Europa") la qual ha anat prenent un significat conforme anava entrant a formar part de les convencions culturals pròpies. Per tal de recollir el suport derivat d'aquesta identitat, caldrà primer averiguar quina identitat específica té Europa a la cultura espanyola contemporànea.

En definitiva, no dispo de variables quantitatives que em permetin operacionalitzar aquest suport. En canvi, sembla clar que m'hauré de referir a consideracions de caire cultural per tal de copsar aquest concepte.

Utilitzant una altra vegada un quadre sinòptic, el camí recorregut fins ara - i el pas vinent - es poden representar de la següent manera:

Quadre 1.2 - Dels Modes Eastonians als Tipus Ideals

Modes eastonians:	SUPPORT UTILITARI	SUPPORT AFECTIU (ideològic) (d'identitat)	
relació no necessària:			
Variables suggerides:	ECONOMIQUES	SOCIO-POLITIQUES	consideracions CULTURALS
Tipus Ideals de Suport:	SUPPORT ECONOMIC	SUPPORT SOCIO-POLITIC	SUPPORT CULTURAL

Com mostra la darrera fila del quadre, els tres nous "modes" de suport que han aparegut tenen (al meu entendre) forma de "tipus ideals" weberians. Primerament, són tipus ideals i no pas "models explicatius" perquè no tenen pretensió d'exclusivitat, i la presència d'un tipus de suport no nega els altres. Els models explicatius pretenen

donar compte de tota la realitat; és a dir, neguen l'existència d'altres models. Contràriament, els tipus ideals presuposen l'existència d'altres tipus ideals⁶.

Segonament, aquesta tipologia que he construït em serveix fonamentalment per a ordenar la realitat. Els tipus ideals serveixen precisament per això: permeten delimitar la realitat de forma unívoca, car només són un instrument heurístic per a la seva anàlisi. Es en aquest sentit que Raymond Aron solia defensar els tipus ideals dient que precisament perquè la realitat és confusa, cal abordar-la amb idees clares (Aron 1981, p.251).

Tercerament, cal veure que de l'anterior se'n desprèn que els tipus ideals (en general) i els meus tres tipus (en particular) no estan concebuts com una descripció acurada de la realitat. Això és així perquè els tipus ideals són una reconstrucció feta a partir de l'accentuació de determinats trets, i de l'oblit arbitrari d'altres; són un esperpent, una exageració que permet comprendre millor la realitat precisament perquè ens la mostra desvirtuada. Així, un tipus ideal no es pot trobar empíricament, la pretensió és més aviat estimar si la realitat s'allunya més o menys dels tipus ideals construïts. Aquesta serà precisament la meua pretensió en els tres capítols que seguiran.

---

⁶ Els meus agraïments a l'Isidre Molas per haver-me mostrat aquesta distinció.

Disposo, doncs, d'una tipologia sobre els antecedents del suport a la CE: aquest pot ser causat per qüestions econòmiques, pot estar fonamentat en estructures socio-polítiques, i pot derivar-se de consideracions culturals⁷. En les ciències socials aquests antecedents d'un fenòmen suggereixen tres tradicions teòriques diferents (el verb "suggerir" vol subratllar una relació no necessària). Primer, la causació econòmica d'un fenòmen suggereix la llarga tradició de teories utilitàries, actualment exemplificada per les teories de l'elecció racional. Segon, la fonamentació d'un fenòmen en estructures socio-polítiques recorda l'ampli repertori de teories d'arrel estructural, des de les marxistes a les behavioristes - aquestes últimes particularment adients a l'estudi de l'opinió pública. I tercer, la derivació cultural d'un fenòmen suggereix teories de caire històric, on el fenòmen es va construir històricament.

També és cert que cada una d'aquestes tradicions teòriques ha operat amb unes tècniques de recerca convencionals i prou diferenciades. Per tal de continuar amb els paral·lelismes dibuixats fins ara, repassaré les tècniques suggerides per les teories anomenades. Primer, la teoria de la fonamentació econòmica del vot (veure secció 2.1) ha utilitzat de manera aclaparadora tècniques estadístiques, i sobretot sèries temporals. Segon, l'estadística també ha estat a la base de la teoria d'arrel behaviorista, que ha

---

⁷ Aquesta tipologia és inspirada en el treball del director de la tesi, veure Vallès (1990).

utilitzat fonamentalment dades d'enquesta, que habitualment són analitzades a través de tècniques de correspondència estructural (taules de contingència, correlació, regressió, etc). I tercer, les teories de caire més històric solen utilitzar tècniques de tipus hermenèutic: l'anàlisi de textos hi és el més habitual.

Reitero que ni les teories, ni les tècniques suggerides es deriven necessàriament dels tipus ideals construïts. Però l'exercici d'establir aquest paral·lelisme m'ha semblat que atorgava una major rellevància teòrica i metodològica a aquella pretensió d'averiguar si la realitat s'allunyava o no dels tipus ideals construïts. Així doncs, només aquelles teories i tècniques suggerides anteriorment seran utilitzades en els capítols que analitzin cada tipus ideal.

Retornant al quadre sinòptic, ara mostra completament la tasca de la resta de la tesi:

Quadre 1.3 - Esquema Teòric

	capítol 2	capítol 3	capítol 4
Modes eastonians:	SUPORT UTILITARI	SUPORT AFECTIU (ideològic) (d'identitat)	
relació no necessària:			
Variables suggerides:	ECONOMIQUES	SOCIO-POLITIQUES	consideracions CULTURALS
Tipus Ideals de suport:	SUPORT ECONOMIC	SUPORT SOCIO-POLITIC	SUPORT CULTURAL
relació no necessària:			
Teories suggerides:	utilitàries	estructurals: behavioristes	històriques
Tècniques suggerides:	estadística: series temps.	estadística: corresp. estr.	hermenèutica: anàlisi textos

Les planes que precedeixen pretenen una ordenació de tot allò que estudiaré a la resta de la tesi. Però també cal explicitar allò que no estudiaré; és a dir, admeto que els tres tipus de suport no esgoten les explicacions possibles del suport a la CE (car tampoc ho pretenien). Per exemple, existiria la possibilitat d'estudiar els impactes a curt termini dels mitjans de comunicació, o de les eventualitats (cimeres comunitàries, crisis puntuals, referenda, etc) sobre el nivell de suport a la CE.

Però no es tracta tan sols que es poguessin afegir més tipus de suport. Fins i tot dins de l'àmbit de cada un dels tres tipus dibuixats, tampoc no hi ha pretensió d'esgotar el repertori d'anàlisis possibles. Per exemple, el suport de tipus socio-polític podria estudiar també el paper dels "issues" en el suport a la CE; o analitzar alguns correlats actitudinals que he relegat, com ara el postmaterialisme

(que alguns situen a l'origen del suport a la CE), o l'internacionalisme, o l'anti-americanisme, etc. Per tant, admeto que l'operacionalització d'aquest tipus de suport (així com dels dos altres) és incompleta.

Igualment, el suport de tipus cultural podria incorporar altres elements. Per exemple, podria estudiar com la legitimitat atorgada als governs del propi país es relaciona amb la legitimitat reconeguda a la CE. Podria ser que els mateixos que refusen l'Estat també refusessin la Comunitat (els "alienats polítics"), mentre que d'altres tendissin a acceptar la legitimitat d'ambdues institucions conjuntament (els "integrats"). També podria donar-se que les dues legitimitats fossin alternatives: que només aquells que no creuen en el propi Estat es refugiessin en Europa (a la italiana); mentre que aquells que creguessin en la legitimitat de l'Estat-nació històric, li neguessin a la Comunitat (a la britànica).

Igualment també, el suport de tipus econòmic podria analitzar moltes altres possibilitats, i podrien incloure tot un seguit d'altres factors que podrien ser entesos com a evidència de suport econòmic.

El problema és que no crec que la búsqueda d'aquest tipus d'explicacions ad-hoc sigui un exercici massa productiu des del punt de vista científic. Contràriament, el que em sembla més útil és construir interpretacions més generals (com els tres tipus de suport al.ludits) els quals puguin

englobar aquelles interpretacions més particulars. Això té l'avantatge que possibilita disposar d'explicacions més sistemàtiques - és a dir, immerses dins d'un sistema d'explicació amb pretensions més universals. Accepto que sempre existiran especificitats que obligaran a una certa adaptació d'aquests constructes genèrics, però opino que és més interessant això que no pas buscar interpretacions ad-hoc per a cada nou cas d'estudi i per a cada nou tema.

CAPITOL 2 - EL SUPORT ECONOMIC A LA CE

2.1. Introducció

Seguint el raonament del capítol primer, el suport econòmic és aquell tipus de suport a la CE que apareix relacionat amb el reconeixement de beneficis econòmics derivats de la CE.

Aquesta definició, però, planteja un bon nombre d'interrogants. Què inclou això de "reconeixement de beneficis econòmics derivats de la CE"? En les seccions que venen aniré desgranant cada un dels elements que poden ser inclosos en aquest concepte. Però que se'm deixi, de moment, tan sols apuntar que podem referir-nos tant als beneficis econòmics derivats directament de la pertanyença a la CE - aquells que, per entendre'ns, es reben directament de Brussel·les - com a la més difícilment atribuïble millora de les condicions macro-econòmiques; que podem referir-nos tant a aquells beneficis econòmics que s'apropien els individus particulars com a aquells que són dirigits al país en el seu conjunt; que podem referir-nos tant als beneficis econòmics objectius com a la molt més subjectiva percepció que n'hi han, de beneficis econòmics; i que també podem referir-nos tant als beneficis passats com a les expectatives de beneficis per rebre en el futur. De moment, tots aquests elements són al mateix sac de "beneficis econòmics".

La hipòtesi que hi ha una relació entre el suport a la CE i els beneficis econòmics que se'n deriven no és particularment nova - i probablement, fins i tot és part de la "saviesa popular". De fet, tots els xerraires de fira "saben" que els italians en són partidaris perquè hi surten guanyant i els britànics en són contraris perquè no els surt a compte.

De forma similar, ja fa temps que Ronald Inglehart expressà clarament una hipòtesi econòmica: *"favourable economic payoffs are conducive to - and perhaps even essential to - the processes of national and supranational integration"* (Inglehart 1978, p. 69 i repetida literalment a Reif i Inglehart 1991, p. 7). El mateix Inglehart defensa (al pròleg de Hewstone 1986, p. xvi) que l'experiència en integració europea demostra que la CE es pot guanyar el favor de la gent quan hi han condicions econòmiques favorables. Seguint el mateix argument de tipus econòmic, Handley (1981, p. 335) adverteix que la crisi econòmica dels setantes va ser responsable d'una crisi de suport a la CE, i que posteriorment *"for most of the areas, the downward trend was reversed during the period, probably due largely to improvements in the economic recession"*. Així doncs, el suport a la CE segueix la tendència de la salut de la macro-economia.

Fins i tot la teoria de la integració política - que mai no ha estat pas particularment atenta al paper que l'opinió pública juga en el procés d'integració - accepta que les

remuneracions econòmiques afecten al procés d'integració. Per exemple Nye (1971, pp.83-84) ja va destacar la importància que té la percepció de com es distribueixen els beneficis econòmics en vistes al progrés del procés d'integració.

Una idea és comuna a totes aquestes referències: que les variables econòmiques exerceixen una influència sobre el nivell de suport a la CE. Una influència similar ha estat també hipotetitzada als estudis electorals: que les variables econòmiques exerceixen una influència sobre el nivell de suport als governs estatals. Sobre la manera que aquesta influència es desenvolupa, els estudis electorals (veure Rattinger 1991, p. 50) semblen mínimament d'acord que la cadena causal es pot originar d'una de les següents dues maneres. O bé a partir d'experiència personal directe amb les situacions que les variables econòmiques reflexen, o bé a partir del paper de les variables econòmiques com a element polític de disputa.

Al primer cas, alguns beneficis econòmics provinents de Brussel·les - com ara ajudes a l'agricultura o a certs territoris - poden ser viscuts per experiència pròpia. Una actitud en consonància amb això pot ser adoptada com a conseqüència. També l'experiència personal amb d'altres variables macro-econòmiques - com ara l'atur o la inflació - pot comportar culpar la CE per les condicions existents i, una altra vegada, això pot afectar l'actitud que un pren enfront de la CE.

Al segon cas, la majoria d'aquestes variables econòmiques són desconegudes per al gran públic. Només la seva discussió com a element polític de disputa - i a través de les elits polítiques i els mitjans de comunicació - pot fer que l'ambient d'aprovació o de desaprovació econòmica que les dades comporten arribi al gran públic. Una vegada l'ambient ha estat transmès, la gent prendrà una posició conseqüent.

En aquest moment, no és pas rellevant quina d'aquestes vies pren la causació, però en el cas que una relació empírica fos trobada, la connexió causal es discutiria.

Per a poder parlar de l'existència de suport de tipus econòmic s'hauran de complir tres condicions. Hi corresponen les tres preguntes següents, les quals s'hauran d'adreçar durant el capítol.

a) La CE és vista com una institució involucrada de forma substantiva en qüestions econòmiques? i si així fos, quina influència es percep que té en les circumstàncies econòmiques dels ciutadans?. Si l'economia no fós percebuda com una activitat pròpia de la CE, o si - tot i essent-ho - no semblés que les accions de la CE tinguessin una importància significativa en les circumstàncies econòmiques dels ciutadans; llavors qualsevol relació empírica que suggerís una base econòmica per al suport a la CE seria difícil de justificar. Ens trobariem amb un contrasentit

curiós. Per un costat, aquesta hipotètica relació empírica implicaria que la CE sembla ser jutjada d'acord amb les conseqüències econòmiques que genera - perquè existiria una influència de les variables que denoten beneficis econòmics sobre la variable de suport a la CE. Però per una altra part, el no compliment de la primera condició indicaria que els ciutadans creuen que l'acció de la CE no té res a veure amb les circumstàncies econòmiques que ells estan vivint.

Com pot algú jutjar una institució per les seves conseqüències econòmiques i, a la vegada, creure que la institució no té conseqüències econòmiques significatives?.

b) Existeix una relació empírica entre l'evolució del suport a la CE i (a) l'evolució dels beneficis econòmics rebuts directament de la CE i/o (b) l'evolució de les condicions macro-econòmiques del país?. Si no hi hagués evidència d'una relació empírica amb cap dels dos grups de variables econòmiques anteriors (o, alternativament, amb la percepció subjectiva d'aquestes magnituds econòmiques), llavors difícilment es podria defensar una base econòmica d'explicació del suport a la CE.

c) Es dona el cas que aquells individus que tenen la sensació de rebre alts nivells de beneficis econòmics provinents de la CE, recolzen la CE més que els qui no la tenen?. Si no existís aquesta correspondència a nivell desagregat individual, llavors aquells resultats podrien haver estat merament la conseqüència d'una fal·lacia

ecològica - i.e. l'existència de regularitats a alts nivells d'agregació que no existeixen a nivell desagregat.

En cas que aquesta relació entre la percepció de beneficis¹ i suport a la CE fós confirmada, encara quedaria una pregunta possible: en quina direcció treballa la relació de causalitat? Aquesta reflexió s'introduirà posteriorment.

La primera pregunta sobre si la CE es vista com una institució involucrada significativament en la gestió de l'economia, s'adreça a la secció 2.2 "La Imatge Econòmica de la CE".

La segona pregunta tenia dues parts i són estudiades en dues seccions diferenciades. Una d'aquestes es preguntava sobre la correspondència longitudinal (i.e. al llarg del temps) existent a Espanya entre el nivell de suport a la CE i l'evolució dels beneficis econòmics que es reben cada any de la CE. La secció 2.3 "Els Beneficis Econòmics de la CE" se n'ocupa. L'altra es preguntava sobre la correspondència longitudinal entre el nivell de suport a la CE i l'evolució de les condicions macro-econòmiques espanyoles. D'aquesta se n'ocupa la secció 2.4 "Les Condicions Macro-Econòmiques".

---

¹ Cal que aclareixi que "percepció de beneficis" podria tenir dos significats possibles. D'aquests, em refereixo a percepció com a sinònim de "sensació" o "impressió", no pas com a sinònim de "cobrament" o "obtenció". Així doncs, la "percepció de beneficis" és una variable subjectiva, actitudinal, i no pas objectiva. Per a veure d'on surt aquesta variable, cal veure l'apèndix.

La tercera pregunta s'interpel.lava sobre si les relacions que es puguin establir entre les variables econòmiques i el suport a la CE són confirmables a nivell desagregat. Conseqüentment, la secció 2.5 "La Percepció dels Beneficis" tracta de verificar els resultats de la secció 2.3. però a nivell individual. D'alguna manera, aquesta secció passa d'analitzar la resposta del país en front dels estímuls econòmics, a analitzar la resposta dels individus enfront d'aquests estímuls.

Finalment, la secció 2.6 tracta d'extreure algunes conclusions i pistes per a futura recerca.

Un darrer advertiment és que, tot i que l'estudi es realitza sobre el cas espanyol, en aquest capítol he decidit introduir dos casos de control. Això ho he cregut convenient perquè l'existència de sèries de dades relativament curtes per a Espanya - així com l'especificitat del cas espanyol - podien haver generat alguns resultats per pur artifici estadístic. Els casos de control ens ajuden a veure si els resultats són replicables i, per tant, fruit d'una regularitat més àmplia.

A més, això ho he cregut possible en aquest capítol - i no en d'altres - perquè les variables de tipus econòmic d'aquest capítol presenten menys problemes de comparabilitat que d'altres de tipus cultural o polític. El sentit de pertinença a la nació o el què significa ser d'esquerres - per posar dos exemples - pot ser molt

diferent de país a país; però el producte interior brut és el producte interior brut a quasi tot arreu. O, per dir el mateix amb paraules de moda, les variables de tipus econòmic solen ser de naturalesa nomotètica.

Com que els casos de control s'han introduït per criteris de replicabilitat, els països escollits hauran de ser aquells que - en termes de suport a la CE - presentin els valors més allunyats del cas espanyol: la Gran Bretanya i Dinamarca. A més, els experts electorals consideren aquests dos països com a casos privilegiats per als estudis comparatius, degut a que presenten característiques d'actituds i comportament polític molt particulars.

Finalment, no voldria donar la falsa imatge que aquests casos s'han escollit en un procés modèlic de neutralitat científica - pretensió que alguns creuen tronada. Certament, les meves simpaties personals envers aquests dos països han exercit una certa influència. Aquesta influència, però, no ha estat mai decisiva.

2.2. La Imatge Econòmica de la CE

Tal com he esmentat, una de les condicions necessàries per a que el nivell de suport a la CE sigui sensible als canvis en el nivell de benestar econòmic és que la CE ha de ser percebuda com quelcom relacionat amb l'economia.

La literatura sembla recolzar que aquesta condició s'acompleix. Per exemple, Dalton i Eichenberg (1990, p. 3) diuen que "*the EC is first and foremost an economic community. The goals, activities and identity of the Community are still largely defined in terms of its economic policies*", per a posteriorment referir-se lúcidament a una recerca de Dalton i Duval que va trobar que el seixanta per cent de la cobertura de premsa sobre la CE a la Gran Bretanya es referia a qüestions econòmiques. Si tenim en compte tot això, sembla prou raonable que la CE es percebi com una institució que tracta amb qüestions econòmiques.

Que la CE tingui principalment una imatge econòmica difícilment es pot considerar com quelcom sorprenent, sobre tot si tenim en compte que, durant dècades, les activitats manifestes de la CE han estat les polítiques de caire econòmic, de forma quasi exclusiva. No pas per un caprici la Comunitat es deia Comunitat *Econòmica* Europea.

Malgrat els precedents a la literatura i malgrat aquestes darreres proves (de caire poc sistemàtic), això no ens hauria d'impedir una anàlisi més empírica. Hauriem de ser capaços de posar a prova la proposició que, entre un gran nombre de gent, la CE té la imatge d'una institució que tracta amb qüestions econòmiques. Això no vol pas dir que la gent vegi d'altres activitats com alienes a la CE (suposem que també es percebrà com involucrada en relacions

internacionals, per exemple) sinó simplement que l'economia es reconeixi com una de les seves competències principals.

Afortunadament, els Eurobaròmetres ens proporcionen una "pregunta oberta" sobre la imatge "que et vé al cap quan es parla de la CE". Les preguntes obertes són molt útils per a qüestions com la que ens ocupa, en la qual estem interessats en la reacció espontànea i quasi inconscient que un concepte (la CE) desperta en les ments de la gent.

En resposta a aquest estímul, el vint per cent d'espanyols varen parlar dels beneficis o costos que la CE suposava per al país. Sumant-hi d'altres categories que continguessin consideracions utilitàries o de tipus econòmic (com ara beneficis o costos per als individus, la política agrària, d'altres polítiques) quasi el trenta per cent d'espanyols va donar espontàneament el que nosaltres anomenariem una imatge econòmica de la CE (que són majoria si tenim en compte que prop del 40% no va respondre - d'aquests en parlaré més avall). En contra d'això, menys d'un deu per cent va parlar de qüestions político-ideològiques (el paper internacional de la CE, processos polítics interns a la CE i valors i ideals fonamentals de la CE).

Els casos de control varen obtenir resultats comparables. A la Gran Bretanya va haver-hi un 35% d'imatges utilitari-econòmiques en contra d'un 22% de político-ideològiques; a Dinamarca, un 28% i un 17% (cal remarcar però, que a aquests països hi havia un èmfasi més gran en la política

agrària que no pas a Espanya, on l'alt percentatge d'imatges econòmiques es concentra a la categoria de "beneficis i costos per al país").

Aquests resultats - i la seva replicabilitat als casos de control - ens haurien de fer pensar que la hipòtesi sembla verificada, i que la imatge econòmica és present entre un gran nombre de gent.

Això no és pas exacte. Es veritat que la imatge econòmica es té més present que, per exemple, la imatge política. Però tot i així, no abarca pas a una suposada immensa majoria de la població - de fet, no arriba ni a la tercera part!. I la meua hipòtesi no era pas que fos la imatge dominant, sinó que fós estesa a àmplis sectors de la població.

Per a extreure un sentit d'això, cal veure que el 38% d'espanyols no varen donar espontàneament cap imatge de la CE - el 40% si s'hi afegixen respostes que ni tan sols van poder ser classificades. A més, el 22% dels enquestats va donar una "descripció neutral" de la CE; una descripció que, segons els encarregats de codificar-ne les respostes, "*does not go beyond a general translation of European Community*" a algun terme sinònim com "el mercat comú", o "els dotze", etc. (Eurobaròmetre 27, p. 4). Per tant, per a més del 60% de la població espanyola la CE no els suggereix espontàneament cap imatge - ni econòmica, ni política, ni

de cap tipus. En els casos de control els percentatges són lleugerament menors (sobre el 55%) però comparables.

En conclusió, si per una part, un percentatge substancial d'espanyols tenen una imatge econòmica de la CE, i això és una dada molt positiva per a la meua hipòtesi; per una altra part, no estarà de més un missatge de prudència amb aquesta hipòtesi perquè sembla que la imatge més estesa és la manca de cap imatge. La poca prominència de la CE, per tant, podria obstaculitzar el camí per a la confirmació d'aquesta hipòtesi (el tema de la prominència de les actituds - terme que utilitzo com a traducció de l'anglès "saliency" - serà tractat al capítol 3).

Més dades sobre la imatge econòmica de la CE ens venen donades a la mateixa enquesta per una pregunta sobre quin ha estat el desenvolupament més impressionant que ha passat a la CE des del seu origen. El 37% dels espanyols varen triar algun desenvolupament clarament referit a qüestions econòmiques - com ara atur, lliure comerç, divergències regionals i producció agrícola. La suma dels factors polítics continua darrera dels econòmics, però ara més a prop: el 35%. Són: "la consulta freqüent entre els governs dels dotze", "l'establiment d'institucions comunes", i "el desenvolupament de cooperació i confiança entre països que havien estat en conflicte durant tota la seva història" (aquest últim element, però, està a primer lloc - 23% - si no s'agrupen totes les qüestions polítiques i totes les econòmiques en només dues categories).

Una altra vegada, el nivell de no respostes és relativament gran, prop del 30% (tot i que encara és menor que abans, segurament pel format tancat de la pregunta). Els casos de control confirmen que els factors econòmics són els que més sobresurten (62% en contra de 37% a Dinamarca, i 64% contra 27% a la Gran Bretanya), però aquests dos països mostren nivells de no resposta molt més reduïts que Espanya (13% a Dinamarca i 10% a la Gran Bretanya). Per tant, és possible que el problema de manca de cap imatge sigui, en part, degut a la novetat.

Una última pregunta de la mateixa enquesta pot donar dades per a clarificar una mica més quin és el grau d'assentament de la imatge econòmica de la CE. Quan són preguntats sobre quins elements mantenen junts als països de la CE, el 33% dels espanyols trien "els lligams econòmics" i el 30% "la pau mundial". Aquest resultat apunta a la doble natura de la CE - l'àliga amb dos caps, segons Leo Tindemans - que és percebuda com una institució fortament implicada en l'economia però també en la política internacional. Els resultats espanyols són verificats pels britànics 35%-41% i els danesos 39%-36%. Una vegada més un alt percentatge d'espanyols (el 20%) no responen, la qual cosa representa un percentatge més elevat que no pas als casos de control (15% a Dinamarca i 10% a la Gran Bretanya).

Abans de concluir sobre la imatge econòmica de la CE, s'han de subratllar dos advertiments. El primer és que la CE no

té només una imatge econòmica sinó que també és percebuda com una institució implicada en la política internacional. El domini que exerceix cada una d'aquestes imatges - i particularment la econòmica - és tan sols una qüestió de grau. El segon és que, encara que la imatge econòmica sigui estesa, molt sovint la imatge predominant és precisament l'absència de cap imatge sobre la CE.

Malgrat aquestes salvetats, la conclusió final de tot aquest seguit de dades i d'aquesta secció és que la imatge econòmica de la CE és comú entre el públic espanyol - i que això no és cap peculiaritat del país.

La importància d'aquest punt és fonamental per a la hipòtesi econòmica, ja que és més probable que la valoració d'una institució segueixi criteris econòmics quan la institució està relacionada amb l'economia que no pas quan no hi està. Es podria dir que la imatge econòmica de la CE prepara el terreny per a la seva valoració segons criteris econòmics.

2.3. Els Beneficis Econòmics de la CE

Tal com deia a la introducció d'aquest capítol, la següent condició necessària per a la verificació d'una natura econòmica en el suport a la CE és que existeixi una associació del nivell de suport a la CE amb (a) l'evolució dels beneficis econòmics que es reben de la CE cada any i/o amb (b) l'evolució de les condicions macro-econòmiques del

país. Aquesta secció es centrarà en la primera part d'aquesta hipòtesi, deixant la segona part per a la propera secció.

Els diners que els espanyols reben de la CE en forma de tals ajudes com ara fons regionals, per a l'agricultura, i socials comencen a ser significatius. A principis dels anys noranta, la CE tenia pressupostos anuals d'alrededor de cinquanta mil milions d'ecus, i creixen substancialment cada any. Les quantitats - tant dels diners que es reben, com dels que es contribueixen al pressupost - comencen a ser prou grans com per que influïssin l'opinió dels espanyols. Això, és clar, sota la condició (i sé que aquesta és una condició molt exigent) que els espanyols n'estessin assabentats, d'aquests guanys i d'aquests costos.

Davant de la meva objecció que la gent no està assabentada d'aquestes magnituds, alguns poden argumentar - com veurem més tard - que estar-ne assabentat no és pas realment necessari. Sigui com sigui, és defensable que existeix una relació entre aquestes magnituds econòmiques i una actitud conseqüent envers la CE.

La següent taula mostra els resultats d'una anàlisi de sèries temporals basada en aquesta relació. L'anàlisi s'ha fet tant per a Espanya com per als casos de control. Les variables independents són els diners per a cada país provinents de la Política Agrària Comuna (PAC), del Fons

Regional i les contribucions del país al pressupost comunitari. La variable dependent és suport a la CE.

Taula 2.1 - Model MEBEC Senzill

	Espanya	Dinamarca	U.K.
Constant	54.3 (38.1)	22.6 (7.7)	41.6 (4.9)
Ingressos de la PAC	7.3 (4.54)	15.2 (4.6)	10.7 (4.2)
Contribució al pressupost			-1.27 (4.7)
Referendum danès		13.6 (4.1)	
$\bar{R}^2$	.50	.69	.81
Durbin-Watson	1.11	1.24	2.6

MEBEC són les inicials de "Model of Economic Benefits from the EC", que és el títol del model original en anglès.

Fonts i unitats de mesura: veure apèndix. "Referendum danès" és una variable dummy que pren valor 1 durant la celebració del referendun sobre l'Acta Unica, i 0 a la resta.

El nombre d'observacions és 19 (de tardor del 1980 a tardor del 1989). Al cas espanyol, les variables independents són 0 entre 1980 i 1985, però la dependent no.

Els valors t es donen entre parèntesi i en valors absoluts. Tots els valors són significatius al 99%. Les variables independents que no han aconseguit significança estadística no consten a la taula.

Una nota prèvia a la interpretació dels resultats és que es pot argumentar que la influència mostrada per la variable "ingressos per PAC" indica, de fet, la influència d'una variable latent que és prou similar - els ingressos totals provinents de la CE. (Els ingressos totals no han pogut ser inclosos en l'equació perquè la CE té prou cura de no

publicar els ingressos totals per país, de forma que es faci més difícil de parlar de guanyadors i perdedors.)

Això ho crec perquè les despeses de la PAC representaven una part molt i molt gran de les despeses totals a aquests països durant el període analitzat (més de dues terceres parts del pressupost, per al total de la CE). Per tant, els alts i baixos de les quantitats rebudes en concepte de PAC tenen, probablement, una estreta relació amb els alts i baixos de les quantitats totals rebudes de la CE. O dit d'una altra manera, l'evolució dels ingressos per PAC probablement conforma l'evolució dels ingressos totals de cada país degut a la predominància dels primers. Això també explicaria que fossin els ingressos per PAC, i no pas d'altres més minsos (com el fons regional), els que exercissin una influència significativa.

Els resultats indiquen clarament que els diners rebuts pels espanyols (particularment en forma de subsidis de la PAC) contribueixen significativament a incrementar el suport a la CE. En concret, per cada cinc-cents milions d'ecus que la PAC destina a Espanya, el suport puja un 7.3%. Espanya no és pas cap excepció: l'increment corresponent és d'un 10.7% al Regne Unit, i d'un 15.2% a Dinamarca. El resultat indica l'existència a Espanya d'una certa base econòmica per al suport a la CE i la confirma en els casos de control. (Cal veure que la confirmació és encara més radical en aquests països - probablement per la seva actitud més crítica, com ja veurem en properes seccions.)

Igualment, el fet que la variança explicada sigui encara més alta als casos de control, em reafirma - en principi - en la idoneïtat dels meus resultats.

Les constants indiquen el nivell de suport aliè a aquest fenomen econòmic. Així a Espanya, la CE té "garantit" un 54.3% de suport independentment de l'efecte dels ingressos per PAC, en contra de nivells extraordinàriament més baixos entre els tradicionalment crítics danesos (22.6%) i britànics (41.6%).

El cas dels Regne Unit ens presenta un grau més elaborat de suport de tipus econòmic. No tan sols els ingressos rebuts incrementen el suport, sinó que el cost que representen les contribucions al pressupost el redueixen. Aquest efecte deu ser degut a (o com a mínim, reforçat per) l'apassionat debat que la contribució britànica va despertar a aquell país. Encara que tangencialment, això també ens recorda que la mobilització de les percepcions serà un factor important, com veurem més endavant.

El cas danès presentava, en les primeres anàlisis que vaig fer, l'anomalia d'un percentatge de variança explicada molt baix (entorn el 0.35), tot i que la significança dels coeficients m'indicaven l'existència d'una influència efectiva. Aquesta anomalia era deguda a l'excepcionalitat d'un punt en la sèrie - el referendun de l'Acta Unica. Quan vaig introduir una variable "dummy" amb valor 1 durant la celebració del referendun i 0 per la resta del període, el

problema es va resoldre adequadament. El percentatge de variança explicada augmenta fins a 0.69 i això no implica la reducció de la significança de la variable econòmica, ans el contrari.

Malgrat l'aparença inicial de solidesa, aquests resultats s'han de mirar amb cautela. Les sèries de dades tan curtes com disposem podrien haver provocat resultats que fossin la conseqüència d'artificis estadístics i no pas d'una regularitat substancial subjacent. A més, el cas espanyol és encara més propici al dubte ja que, durant força temps, les variables independents estaven a zero i la dependent no.

Tot i que aquests dubtes s'esvaeixen una mica per la ratificació dels resultats als casos de control, s'hi pot afegir un dubte comú a tots els països: que els resultats fossin la conseqüència d'una simple tendència creixent tant de les variables econòmiques com del suport a la CE, i per tant, que la relació només reflexés aquesta tendència comú i no pas una influència d'una sobre l'altra. Es a dir, que tan sols doni la "casualitat"² que el suport a la CE sigui creixent durant tot el període, a la vegada que les subvencions també ho són; i com a conseqüència, l'ajustament entre aquestes variables sigui artificios.

---

² Sóc conscient que no es pot dir que el suport a la CE creixi durant una dècada només per casualitat!. Aquí, aquesta paraula vol dir que el suport a la CE creix amb independència de l'altra variable - que no estan connectades causalment, sinó casualment.

Aquest dubte és molt important perquè les seves conseqüències són fatals per al model i perquè les sèries de dades tan curtes el fan prou probable. Em proposo d'examinar aquesta possibilitat al final d'aquesta secció, després d'haver introduït d'altres consideracions probablement decisives.

A part dels dubtes de caràcter tècnic, aquesta associació estadística presenta el dubte de la plausibilitat de la relació; és a dir, el dubte de si la relació empírica reflexa l'existència - a la realitat - d'una relació subjacent que sigui creïble. L'argument contra la plausibilitat d'aquesta relació és clar i de sentit comú. La gent no està assabentada dels beneficis i dels costos de la CE - i nosaltres sabem que no n'estan. Com poden, doncs, actuar seguint els estímuls d'una informació que no tenen?.

La pregunta permet dues respostes. La primera està principalment representada per l'elecció racional, encara que el raonament subjacent és comú a tota la tradició positivista en ciències socials. Argumenta que no és necessari que la gent realitzi els seus càlculs de forma efectiva, i per tant, tampoc no és necessari que estiguin assabentats dels costos i dels beneficis reals que aquests càlculs prendrien en consideració. N'hi ha prou que la gent actui *com si* es notessin els costos i els beneficis realment, i *com si* es fessin els càlculs realment. L'element decisiu per a aquesta tradició és comprovar si la gent actua tal com els hipotètics càlculs els portarien a

actuar - en cas que els càlculs fossin realitzats, és clar. Si aquestes prediccions són acurades - argumenten - això indica que les hipòtesis eren certes. Si les prediccions són equivocades, les hipòtesis eren falses.

Però jo defensaria que una explicació vàlida no requereix només poder predictiu. De fet, tot sovint el poder predictiu no és ni tan sols necessari; per exemple, la sismologia dóna explicacions prou satisfactòries dels terratremols, tot i que no els pot predir. Una explicació vàlida també requereix una descripció *plausible* de com funciona la realitat. En aquest altre aspecte, és on la segona resposta és més fructífera.

Aquesta segona resposta sosté que, efectivament, aquells estímuls (beneficis i costos de la CE, en aquest cas) que no són advertits per la població no poden influir el seu comportament. Per tant, si s'observa una associació empírica entre els beneficis econòmics provinents de la CE i el suport a la CE (tal com jo he constatat), es fa necessària la intervenció d'una variable intermitja per tal de descriure que aquesta regularitat es produeix per uns mecanismes plausibles. A la introducció d'aquest capítol deia que si les variables econòmiques eren desconegudes per a la població, només la seva discussió com a element polític de disputa podia fer-ne arribar una flaire al gran públic; però que - en aquell moment - no era pas rellevant quina via seguia el procés de causació. Ara si que és

rellevant, i hipotetitzar alguna d'aquestes possibles vies es fa necessari.

Per una part sembla raonable que les elits polítiques tinguin una idea aproximada d'aquest costos i beneficis. Subseqüentment, les elits transformen aquesta informació en elements de discussió política. Encara que poden fer això, no pas per a informar a la població, sinó per als seus propis objectius competitius (atacs electoralistes contra posicions contràries, campanyes d'exaltació nacionalista,...), el resultat pot ben ser la formació d'una percepció - acurada o no - dels beneficis i dels costos que la CE comporta. Serà aquesta impressió subjectiva, i no pas les dades objectives, la que influirà l'opinió de la gent. Per exemple, l'èmfasi que la senyora Thatcher va posar en la contribució britànica potser pogué produir la percepció que els costos eren molt alts, tot i que les dades sobre els costos eren desconegudes per al públic.

Per una altra part, els especialistes en plantilla dels mitjans de comunicació també poden tenir una comprensió prou adequada dels costos i dels beneficis. Particularment en temes tan distants com la CE, els reportatges que els especialistes dels mitjans de comunicació solen produir sobre, per exemple, les conseqüències econòmiques de l'ingrés a la CE, són tot sovint un dels pocs inputs que la gent té sobre els temes en litigi. Un altre exemple, aquest més proper, clarificarà aquest procés. Els mitjans de

comunicació espanyols han remarcat des de fa temps els ingressos rebuts pel país, i procedents dels diversos fons estructurals de la CE - darrerament, per exemple, el cas del fons de cohesió sorgit de Maastricht. A la vegada, aquest èmfasi conforma una certa impressió subjectiva sobre els beneficis que la CE li reporta a Espanya, però no cal dir que els beneficis reals són una altra vegada desconeguts. Així doncs, els mitjans de comunicació podrien ser també a l'origen de les percepcions dels beneficis de la CE.

Per a concloure aquest argument podríem afirmar que l'associació empírica entre els beneficis econòmics reals i el suport a la CE pot ser explicat per una variable intermitja: les percepcions de beneficis de la CE. A més el mecanisme subjacent a aquesta mediació implica la possibilitat de formació de percepcions sense coneixement previ dels beneficis econòmics reals, sinó a través d'elits polítiques i dels mitjans de comunicació.

Després de tot aquest procés indirecte d'influència econòmica en el suport a la CE, es pot sostenir que això no és pas necessàriament la manifestació de la racionalitat individual, sinó que és més aviat la suggerència d'un procés de persuasió. Una explicació paral·lela és típica als estudis similars sobre la influència de les variables econòmiques en les eleccions nacionals: *"the electoral effects of economic conditions are by no means a simple expression of economic rationality among voters; a good*

part of the economic rationality is indirect, mediated by elite activities" (Jacobson 1991, p.33). Per tant, si desenredem la cadena causal, trobarem un procés indirecte que anomenarem "el model MEBEC indirecte". En un primer pas, els beneficis econòmics influeixen a la gent a través d'elits polítiques i mijans de comunicació ben informats, per tal de produir unes certes percepcions dels beneficis econòmics de la CE. En un segon pas, aquestes mateixes percepcions de beneficis econòmics governen l'actitud a prendre, influint així el suport a la CE.

La següent taula mostra els resultats del model MEBEC indirecte. Al primer pas, les variables independents són els ingressos per PAC, fons regional i les contribucions del país al pressupost comunitari; la variable dependent és la percepció de beneficis de la CE. Al segon pas, la variable independent és la percepció de beneficis de la CE i la variable dependent, el suport a la CE.

Taula 2.2 - Model MEBEC Indirecte

Primer pas - Variable Dependent: Percepció de Beneficis			
	Espanya	Dinamarca	U.K.
Constant	3.52 (1.28)*	31.72 (4.7)	65.9 (9.87)
Ingressos de la PAC	16.1 (6.37)	18.7 (2.78)	
Contribució al pressupost			-1.59 (4.2)
Referendum danès		11.1 (2.97)	
$\bar{R}^2$	.77	.54	.58
Durbin-Watson	1.47	1.47	1.71
Segon pas - Variable Dependent: Suport a la CE			
Constant	57.6 (26.9)	-13.58 (1.51)*	12.5 (3.05)
Percepció de Beneficis	.22 (2.82)	1.01 (5.8)	.75 (7.1)
$\bar{R}^2$	.33	.73	.80
Durbin-Watson	1.47	1.52	1.36

Fonts i unitats de mesura: veure apèndix. "Referendum danès" és una variable dummy que pren valor 1 durant la celebració del referendun sobre l'Acta Unica, i 0 a la resta.

Els valors t es donen entre parèntesi i en valors absoluts. Tots els valors són significatius al 98% menys els senyalats * que són constants no significatives.

El nombre d'observacions és 13 a tots dos passos (de tardor 1983 a tardor 1989).

Haig d'expressar dues reserves respecte a aquests resultats. Una és que el nombre d'observacions és encara més petit que al model anterior. Això es degut a la inclusió recent a les enquestes de la pregunta sobre percepció de beneficis. Així doncs, els resultats s'han d'observar amb molta cautela i sotmetre'ls a una observació més prolongada ja que poden

ser artificiosos. A més, quan el nombre d'observacions és tan baix, la variança explicada sol ser sobrevalorada.

L'altre reserva es refereix exclusivament al cas espanyol: a les enquestes anteriors a l'entrada d'Espanya a la CE, la pregunta de percepció de beneficis lògicament no es va fer. Si un prolonga la tendència d'aquesta variable cap al passat (veure p.e. el gràfic 1.2), es pot observar que zero és un valor perfectament estimable per al període sense observació - de 1983 a 1985. Com que és raonable que, abans de l'entrada, la percepció de beneficis ja rebuts sigui zero, he decidit atribuir arbitràriament el valor zero per al període 1983-1985 a aquesta variable. Com que les variables independents del primer pas també eren zero durant aquest període, això pot provocar un ajustament artificios i, per tant, una sobrevaloració de la variança explicada al primer pas.

Essent conscients d'aquestes cauteles, podria dir que els resultats del primer pas van en la mateixa direcció que els del model senzill (a la taula 2.1), però són substancialment pitjors. Es cert que, paral·lelament al que passava llavors, els ingressos per PAC incrementen la percepció de beneficis; i també de forma similar, la contribució britànica al pressupost comunitari redueix aquesta percepció al Regne Unit. Però també és cert que els casos de control rebaixen substancialment la variança explicada (de 0.69 a 0.54 a Dinamarca, i de 0.81 a 0.58 al Regne Unit). Per tant, pot molt ben ser que - com deia

abans - l'alt percentatge de variança explicada al cas d'Espanya (0.77) sigui artificialment alt. Si a més, tenim en compte que tots aquests coeficients són sobrevalorats pel baix nombre d'observacions, els resultats del primer pas del model indirecte no són pas els desitjats.

Interpretant els resultats podria dir que, tot i semblar que hi ha una certa intervenció dels beneficis i dels costos reals de la CE en la formació de les *percepcions* de beneficis de la CE, aquesta influència és menor de la que es podria esperar. Tot i la debilitat d'aquest resultat, no s'acaben pas aquí els problemes per al primer pas del model MEBEC indirecte - de fet, tot just comencen. Aquests resultats em desperten, sobre tot, el mateix dubte que ja em despertava el model senzill: que tant les variables independents com la dependent tinguessin tendències regulars i l'associació estadística només reflexés aquestes tendències comunes i no pas una influència substantiva.

Els nous càlculs fets tant per al model senzill com per al primer pas del model indirecte demostren que això és força probable. Primer de tot, es va introduir al model senzill una variable artificial que fos una simple tendència temporal. El resultat va ser que la variable independent (ingressos per PAC) esdevé insignificant ($t=1.38$, $p<.19$) i això és confirmat de sobres als casos de control (a Dinamarca, $t=0.03$, $p<.977$ i, al Regne Unit, $t=0.64$, $p<.53$ i $t=0.16$, $p<.88$). A més aquesta tendència temporal es va

introduir també al primer pas del model indirecte. Els resultats són paral·lels i la variable independent (ingressos per PAC) també esdevé insignificant ($t=.89$, $p<.39$) i també és confirmat als casos de control ($t=0.66$, $p<0.51$ a Dinamarca i $t=.67$, $p<.52$ al Regne Unit).

Com a conseqüència de tot això podem dir que, si bé els beneficis i els costos econòmics objectius mostraven una associació empírica amb el suport a la CE (al model senzill) i també una certa associació amb la percepció de beneficis de la CE (al primer pas del model indirecte), tot fa pensar que aquesta associació és tan sols la conseqüència de tendències regulars, i que per tant, es probable que es tracti d'un pur artifici estadístic.

De moment, la conclusió és que no tenim evidència que els beneficis econòmics objectius provinents de Brussel·les exerceixin cap influència ni en el suport a la CE, ni en la percepció de beneficis de la CE. La continuació d'aquesta observació al futur, quan aquestes tendències regulars siguin trencades pels alts i baixos dels períodes més llargs, permetrà estar més segurs de si l'efecte d'aquestes variables econòmiques pot representar una influència una mica més substantiva.

Si bé fins ara els resultats no són massa encoratjadors, el segon pas del model indirecte em dóna resultats molt millors. Efectivament, aquest segon pas demostra que la

percepció de beneficis és un molt bon predictor del suport a la CE.

A Espanya, cada punt percentual que puja la percepció de beneficis, el suport puja 0.22 punts, però partint d'un nivell de suport molt alt: 57%. Els resultats als casos de control confirmen encara més la hipòtesi de la percepció de beneficis com a bon predictor; al Regne Unit, aquella "propensió marginal" és de 0.75 punts, amb un suport inicial de 12.5%. A Dinamarca, la propensió marginal és de 1.01% i el suport inicial és de -13.6%. Això implica que els casos de control - països molt més crítics - comencen el procés d'avaluació utilitària en un punt de suport molt més baix, però aquesta avaluació de beneficis econòmics té conseqüències molt més marcades.

Això vol dir dues coses. La primera és que, a Espanya, existeix un alt percentatge de suport de tipus "incondicional", ja que mostra una constant molt més alta. La segona és que el valor de la propensió marginal ens permet classificar els països en més o menys "utilitaris", ja que indica quantes unitats de suport a la CE "produeix" cada unitat addicional de percepció de beneficis. A Espanya, aquest percentatge és molt més baix i, per tant, Espanya pot ser caracteritzada com molt menys utilitari que els casos de control. En un altre lloc (Bosch 1993), he comprovat que també és cert que, a Espanya, la propensió marginal pot ser artificialment baixa perquè existeix un període d'adaptació. Però tot i així, una vegada passat el

període d'adaptació, la relació entre percepció de beneficis i suport a la CE era molt menys estreta a Espanya que a Dinamarca i al Regne Unit.

Des d'un punt de vista tècnic, aquest segon pas del model és més sòlidament establert. Tant la significança dels coeficients com la varianza explicada són molt altes, indicant una gran solidesa dels resultats. També he pogut comprovar que aquest segon pas no té el problema de reflexar només les tendències regulars de les dues bandes de l'equació - problema que presentaven tant el model senzill com el primer pas d'aquest model indirecte. Quan una tendència regular es va introduir al model, la significança de la variable independent (percepció de beneficis) es va mantenir molt alta - 95% a Espanya i Regne Unit, 99% a Dinamarca. A més, en aquest segon pas no passa com al primer, en el qual la igualació a zero entre 1983 i 1985 de la variable percepció de beneficis, sobrevalorava la varianza explicada. Molt al contrari, la varianza explicada podria ser fins i tot infravalorada per aquesta estratègia ja que, en aquest segon pas, la banda oposada de l'equació és variable durant tot el període, al revés que al primer pas.

Però si bé aquest segon pas no presenta excessius problemes tècnics, els problemes epistemològics són preocupants. En vull destacar dos - que són, de fet, les dues cares del mateix problema.

El primer problema d'aquest segon pas és si la variable percepció de beneficis està actuant com una "proxy"³ dels beneficis reals o és, de fet, tota una altra història que no té res a veure amb els beneficis. Haig de recordar que la percepció de beneficis només tenia sentit en aquest model indirecte com a variable intermitja; és a dir, com una proxy dels beneficis objectius que, una vegada percebuts, actuen sobre el suport a la CE. Però el fet que el primer pas del model no ens garanteixi una connexió empírica entre els beneficis objectius i les seves percepcions juga clarament en contra de la possibilitat que la percepció de beneficis sigui una proxy dels beneficis econòmics. I per tant, trenca el sentit de la percepció de beneficis com una variable intermitja.

El fet que la percepció de beneficis no actuï com una proxy dels beneficis econòmics no ens hauria de sorprendre. De fet, la redacció de la pregunta sobre percepció de beneficis no fa esment de cap caràcter econòmic dels beneficis, essent possible - i força probable - la seva interpretació en termes polítics, diplomàtics, estratègics, etc,...

El segon problema és que, encara que aquest segon pas dóna compte estadísticament del fenomen, dubto de si l'explica en absolut. La tesi que "el suport a la CE depèn de la percepció que aquesta és beneficiosa" pressuposa que

³ La paraula anglesa "proxy" significa "substitut de" o "aproximació de". He optat deixar-la en anglès seguint la pràctica habitual.

aquesta última variable és qualitativament diferent de l'anterior. Sense aquesta suposició l'explicació seria tautològica. Però, són realment diferents aquestes dues variables?. Dissortadament, la resposta no és clara.

Per una part, una prova a favor que la relació no és tautològica és que al cas espanyol aquesta relació és més dèbil que als casos de control. Això implica la possibilitat de variacions en la relació i, per tant, que no és tautològica. També es podria defensar que la relació és tautològica a Dinamarca i al Regne Unit i no ho és pas a Espanya, però això provocaria més problemes epistemològics que no pas en resoldria. Un altra "argument" en contra del perill tautològic és que tota una tradició d'estudis sobre el suport als governs estatals utilitza relacions d'aquest tipus sense que això hagi fet esclatar cap guerra epistemològica. Sanders et al. (1987) prediuen la popularitat del govern britànic de forma molt eficaç mitjançant les expectatives econòmiques del país; i d'altres utilitzen, fins i tot, la percepció que la política governamental està tenint una incidència positiva en l'economia del país. La meua estratègia no sembla més tautològica que aquesta última.

Però per una altra part, el sentit comú ens diria que el suport a la CE i la percepció que la CE és beneficiosa (tot i que siguin diferents als ulls de l'observador científic) és força possible que siguin advertits per la gent com aproximadament iguals. A més del sentit comú, algunes dades

semblarien certificar la tautologia de la relació. Per exemple a Dinamarca, l'excepcionalitat del període del referèndum hauria de manifestar-se a través d'un increment del suport a la CE que fós independent de la percepció de beneficis - i.e. que fós realment un efecte excepcional. Això no es produeix pas: al segon pas, el referendium no és una variable significativa ($t=1.07$, $p<.31$). Si ni tan sols una variable independent tan potent com aquesta no té una influència sobre el suport a la CE que sigui independent de la percepció de beneficis, això vol dir que no n'hi han, de variables independents; i que la relació entre percepció de beneficis i suport a la CE és tancada i autoexplicativa, i.e. tautològica.

Fins i tot en el cas que pogués concluir que les dues variables són prou diferents com per no ser tautològiques, encara podria sorgir el dubte sobre la direcció causal de la relació. En la hipòtesi, la direcció era molt clara: els beneficis econòmics reals produïen les percepcions de beneficis i aquestes produïen el suport a la CE. Però com deia més amunt, el fet que les percepcions de beneficis s'hagin deslligat de la seva base objectiva fa que perdin el seu caràcter de proxy. Per tant, la interrelació permet una interpretació en qualsevol de les dues direccions: és que la gent es torna europeïsta perquè han percebut els beneficis econòmics de la pertanyença a la CE? (en línia amb la hipòtesi inicial). O és més aviat que aquesta percepció que la CE és beneficiosa no és res més que la

conseqüència lògica d'una anterior impressió positiva de la CE - el resultat d'un europeisme pre-existent?

Com es pot veure, la primera direcció és perfectament compatible amb la hipòtesi del suport de tipus econòmic, però la segona interpretació aniria totalment en contra de la hipòtesi del capítol.

Com a conclusió de la secció, la hipòtesi que el suport a la CE manté una associació amb l'evolució dels beneficis que es reben de la CE no ha pogut ser verificada. Molt al contrari, els beneficis econòmics rebuts de Brussel·les semblen ser totalment aliens al suport a la CE (i fins i tot aliens a la percepció de beneficis)⁴. El que si que s'ha pogut verificar ha estat una associació del suport a la CE amb la percepció de beneficis de la CE, però la interpretació d'aquesta regularitat no és gens clara. Aquesta regularitat es seguirà estudiant a nivell individual per a aclarir-ne la seva interpretació.

---

4 Tot i que l'evolució dels beneficis no influencia l'evolució del suport a la CE, seria argumentable que pot existir un efecte estabilitzat. Es a dir, que el nivell tradicionalment alt d'ingressos en un país pot haver generat un alt nivell de suport irrespectivament de les petites fluctuacions que aquests ingressos puguin fer. Igualment, per a països històricament desafavorits, els costos podrien haver generat una certa oposició insensible a les fluctuacions de les dades. Això apuntaria a una anàlisi transversal i no pas longitudinal que he fet a un altre lloc (Bosch i Newton 1994) amb resultats negatius. Es fàcil d'intuir que força països mostren una pauta totalment contrària a la hipòtesi: Dinamarca és el país que més s'ha beneficiat de la CE i el més crític; Alemanya és dels que més recolzen la CE i, en termes estrictament econòmics, els representa un negoci ruïnós.

2.4. Les Condicions Macro-Econòmiques

Ja deia a la introducció del capítol que la hipòtesi es podia verificar bé per una associació entre el suport a la CE amb l'evolució dels beneficis rebuts de la CE - associació que no he pogut confirmar - o bé per una associació entre el suport a la CE amb l'evolució de les magnituds macro-econòmiques del país - associació que cal verificar en aquesta secció.

Un camp cada dia més important de la recerca en economia de la política sol relacionar les condicions econòmiques amb els resultats electorals o amb la popularitat dels governs. Són les conegudes "funcions de vot" o "funcions de popularitat". Tot i que una extensíssima llista de publicacions sobre el tema podria ser citada, un dels darrers treballs enciclopèdics que reflexen l'estat de la disciplina és Norpoth et al. (1991), on el lector trobarà deguda referència a tots els estudis previs que siguin rellevants. La hipòtesi bàsica d'aquests estudis és que els electors penen els partits que governen quan l'economia va de baixa, i que els electors re-elegeixen els líders que s'associen amb bones condicions econòmiques.

La meua intenció és estendre aquesta hipòtesi des del suport als governs estatals al suport a una institució supraestatal - la CE. Per tant, la hipòtesi d'aquesta secció és que la CE rebrà més suport quan la situació

econòmica sigui bona i que el suport anirà en declivi quan la situació econòmica també estigui en declivi.

El raonament darrera d'aquesta influència que exerceixen les condicions macro-econòmiques del país sobre el suport a la CE és que algunes accions i algunes polítiques de la CE poden tenir una influència en les condicions macro-econòmiques del país. Per tant, aquestes condicions influïrien sobre el suport a la CE com una mena de judici sobre l'acció de la CE; és a dir, l'afectarien *perque* la CE tindria alguna responsabilitat sobre l'estat de l'economia al país.

Aquesta responsabilitat és òbvia per als economistes, però també ho hauria de ser per al gran públic si és que ha de produir una resposta a nivell de l'opinió pública - i això ja no és tan obvi. Aquest procés a nivell de l'opinió pública s'ha anomenat tradicionalment "atribució de responsabilitat" a la literatura (veure Lewis-Beck 1986, p. 108).

En el meu cas, l'atribució de responsabilitat a la CE significa que la gent considera a la CE com responsable - en part - de l'evolució de l'economia als seus països (dic "en part" *perque* la teoria afirma que l'atribució de responsabilitat a una institució no va en contra de les altres: els governs estatals mantindran la seva atribució de responsabilitat). En altres paraules, l'atribució de responsabilitat a la CE es refereix a la percepció que la

CE, no és tan sols que estigui involucrada en la gestió de l'economia (la qual cosa ja ha estat verificada a la secció 2.2.), sinó que a més, les seves accions són capaces de produir un canvi - i.e. realitzen una aportació decisiva - a l'economia del país.

L'atribució de responsabilitat no és, de cap manera, un procés de fàcil explicació. Els mecanismes que la causen, així com les condicions que una institució ha de satisfer per a que l'opinió pública li atribueixi responsabilitat, serien objectes de recerca per merit propi - una recerca que va més enllà dels objectius d'aquest capítol.

El meu objectiu - més modest - és insistir que això és un factor requerit per a la confirmació de la hipòtesi econòmica. Aquesta insistència és merescuda perquè ha estat demostrat que alguns factors rebaixen el nivell d'atribució de responsabilitat de les institucions. Els factors que dilueixen la responsabilitat són:

- a) inexistència d'homogeneïtat política a l'executiu (per exemple, als governs sense partit o als governs multipartit).
- b) inestabilitat dels governs.
- c) debilitat dels poders o competències dels governs (en el meu cas, de les competències en política econòmica).

Paldam (1981, p. 194) ho abrevia dient que "*the main exceptions to the responsibility occur for weak and unstable governments in multi-party systems*". Ja que la CE cau de plè en allò descrit en a) i c), no ens hauria de sorprendre que la CE obtingués un nivell molt baix d'atribució de responsabilitat. A més, la CE presenta un element adicional que potser fonamenta o potser complementa els factors al·ludits: és una institució molt distant i, per tant, amb poca prominència.

En definitiva, un fracàs dels model podria ser entès com la conseqüència lògica de la dèbil atribució de responsabilitat; és a dir, podria assenyalar l'incompliment d'una condició necessària de les funcions de popularitat.

Certament, pot semblar poc raonable pensar que, a partir de la integració al 1986, i exercint una racionalitat política sofisticadíssima, els espanyols començaran a responsabilitzar la CE de certes macro-magnituds de l'economia espanyola, després jutjaran si aquestes són positives o negatives i, en conseqüència, decidiran quina actitud prendre davant la CE. Però el que si que pot existir és una tendència a estar pendents de la marxa general de l'economia i potser, fins i tot una tendència a culpar o elogiar la CE per recessions o "booms" econòmics. Això és el que preveia Vaitzos (1982, p.244) per als nouvinguts: "*politically and for general public opinion in the acceding countries, entry into the EEC is likely to be associated with - and in some degrees held responsible for*

- the social and economic implications of these deeper economic currents".

La taula 3 mostra els resultats d'una anàlisi de sèries temporals (més dues altres per als casos de control). En l'equació, les variables independents són les condicions macro-econòmiques del país - PIB, exportacions i importacions (tant fora de la CE com dins de la CE), atur i inflació. La variable dependent és el suport a la CE.

Taula 2.3 - Model MOME C Senzill

	Espanya	Dinamarca	U.K.
Constant	53.9 (4.83)	37.2 (18.9)	35.1 (10.8)
Atur	-2.0 (1.86)	-1.35 (3.37)	-1.25 (1.77)
Exportacions a la CE	2.6 (2.52)	2.29 (3.8)	0.52 (2.19)
Referendum danès		13.2 (3.57)	
$\bar{R}^2$	.66	.48	.08
Durbin-Watson	2.06	1.52	.54

MOME C són les inicials de "Model of Macro-Economic Conditions", que és el títol del model original en anglès.

Fonts i unitats de mesura: veure apèndix. "Referendum danès" és una variable dummy que pren valor 1 durant la celebració del referendun sobre l'Acta Unica, i 0 a la resta.

Tots els valors són significatius al 99%, menys els senyalats * que ho són al 90%. Els valors t (en valors absoluts) són mostrats entre parèntesi.

Nombre d'observacions: 20 a Espanya (primavera 1980-tardor 1989) i 33 als casos de control (tardor 1973-tardor 1989).

A primer cop d'ull, els resultats semblen molt bons, però ja veurem més tard com diversos problemes (com ara els

resultats per al cas britànic i problemes amb la variable "exportacions a la CE") faran rebaixar aquest optimisme inicial.

Els resultats mostren, en primer lloc, que l'atur fa disminuir substancialment el suport a la CE. Per cada punt percentual d'atur, el suport a la CE en baixa dos. Aquest resultat és raonable si tenim en compte que l'atur generat per la major competència externa és un dels temors (entre els relacionats amb el procés d'integració econòmica) més sentits pel gran públic. L'existència d'un efecte similar de la taxa d'atur sobre el suport als governs estatals és un tema que ha provocat apassionades controvèrsies. El meu resultat és paral·lel als de diversos estudis sobre la popularitat del govern alemany (Rattinger 1991) i francès (Lewis-Beck 1986, p. 10). Els casos de control donen resultats enterament comparables, tot i que l'efecte de l'atur sobre el suport a la CE sembla de menor entitat a aquests dos països.

En segon lloc, les exportacions del país als altres socis comunitaris semblen un bon estímul per al suport a la CE: per cada cinc-cents milions d'ECU exportats als països comunitaris, el suport a la CE creix un 2.6 per cent. Aquest resultat és comparable al que varen trobar Dalton i Eichenberg (1991) en un estudi que abarcava els nou: que les exportacions als altres països comunitaris és una variable que és capaç d'exercir una influència sobre el suport a la CE. De fet, els autors sostenien que aquesta

variable era l'única magnitud econòmica de caràcter objectiu que exercia tal influència; però el fet que jo hagi fet la meva anàlisi país per país, i no pas sobre tota la CE, pot explicar que hagi trobat l'efecte addicional de la taxa d'atur (perque aquest efecte pot no ser comú a d'altres països comunitaris). Els casos de control mostren resultats desiguals. Mentre que Dinamarca confirma el resultat espanyol, el cas britànic comporta problemes, ja que el seu coeficient - tot i ser estadísticament significatiu - és molt més petit que l'espanyol.

Pel que fa al percentatge de varianza explicada de les equacions, els resultats són prou bons tant a Espanya com a Dinamarca - tot i que a Dinamarca va ser necessària la inclusió d'una variable addicional. Una altra vegada, el Regne Unit mostra resultats problemàtics, amb un coeficient R-quadrat ridícul (el vuit per cent). Això deixa clar que el model MOMEK no explica el suport a la CE al Regne Unit. Si bé és cert que aquest problema encara no desqualifica pas els resultats espanyols (recolzats pels danesos), si que hi introdueix una nota de precaució tot recordant que estic tractant amb resultats provisionals. Serà bo recordar aquesta cautela.

Un altre controvèrsia de tipus tècnic és la que he esmentat a l'anterior secció sobre si les equacions reflexaven només tendències regulars de les dues bandes de l'equació i no pas una associació genuïna entre variables. En aquest cas hi han elements que em fan creure que la influència

mostrada per l'atur no és pas el producte d'una simple tendència regular, però sí que ho podria ser la influència de les exportacions.

Quan la tendència es va introduir al model espanyol, això va fer que la variable "exportacions a la CE" reduís la seva significança estadística, mostrant que aquesta variable reflexava, en part, una simple tendència creixent. Tot i la disminució de significança estadística d'aquesta variable, cal observar que encara continuava essent acceptable ($t: 2.04$, $p < .06$). Per la seva part, l'atur va mantenir el seu nivell anterior de significança ($t: 1.75$, $p < .09$), malgrat que aquest ja era prou modest.

A Dinamarca, passa quasi el mateix però de forma més nítida. Les exportacions a la CE van esdevenir estadísticament insignificants ($t: .06$, $p < .95$), mostrant així que aquesta variable reflexava la mateixa influència d'una simple tendència temporal. Això, però, no va afectar massa a la variable atur, que va mantenir el seu nivell de significança anterior ($t: 3.37$, $p < .00$) i un coeficient quasi idèntic (-1.46).

Al Regne Unit es poden intuir uns resultats comparables - tot i que el model ja és molt poc sòlid des de bon principi. Quan la tendència es introduïda al model, les exportacions a la CE es veuen tan afectades que no només esdevenen insignificants sinó que agafen signe negatiu.

L'atur és la única peça del model que encara aguanta, amb una significança inamovible ($t:1.88$, $p<.07$).

Es podien haver obtingut resultats similars mitjançant l'observació de l'estadístic Durbin-Watson, que és a les taules. Tot i així, crec que el procediment d'introduir tendències temporals com a variable independent és molt més gràfic. Una anàlisi més aprofundida sobre la correlació serial de les equacions podria donar més elements de judici (veure apèndix).

En definitiva, i com a conclusió d'aquest model MOMEK senzill, sembla que l'única variable macro-econòmica que afecta el suport a la CE de forma establerta és la taxa d'atur.

Tal com al model MEBEC, una crítica òbvia en contra d'aquests resultats es basa en el coneixement més que limitat que l'home del carrer pot tenir sobre aquestes macro-magnituds. Una vegada més la crítica és: si la gent no coneix aquestes dades, com poden exercir una influència sobre les opinions de la gent? I una vegada més és que una variable intermèdia pot establir el lligam entre les dues. Aquest procés indirecte consisteix en un primer pas en el qual les condicions macro-econòmiques poden produir (a través d'elits ben informades i els mitjans de comunicació) una certa percepció difusa de si la situació econòmica és bona o dolenta. Només en un segon pas, aquesta percepció de

la situació econòmica ja instal·lada en les ments de la gent produirà suport a la CE.

Els resultats d'aquest model MOMEK indirecte són molt negatius. L'evolució de la percepció de la situació econòmica va ser inclosa com a variable independent en una anàlisi de sèries temporals i no va aconseguir cap influència significativa sobre l'evolució del suport a la CE. Ni a Espanya ($t:1.74$, $p<.119$) ni a cap dels casos de control ($t:.94$, $p<.35$ al Regne Unit, i $t:.005$, $p<.99$) a Dinamarca). A més l'avaluació de la situació econòmica va ser operacionalitzada de formes diverses: tant referint-se a l'economia general del país com a les finances personals dels individus; i tant retrospectivament com prospectivament. Cap de les especificacions va aconseguir mostrar cap influència sobre el suport a la CE. Tot i que no ho explicitaré a aquesta tesi, en un altre estudi (Bosch 1990) he tingut ocasió de comprovar com, a nivell desagregat individual, la relació entre avaluacions econòmiques i suport a la CE és prou dèbil com per fer possibles aquests resultats agregats.

En una situació així, no serveix de molt que el primer pas del model fos força reeixit i que pogués comprovar, per exemple, com la inflació afecta decisivament les avaluacions econòmiques de la gent - cosa, per altra part, prou raonable.

En què queda, doncs, el model MOMECS?. Queda en una simple relació demostrada entre taxa d'atur i suport a la CE. Però aquesta relació no opera a través de les avaluacions econòmiques de la gent, i per tant, deu tenir molt poc a veure amb consideracions estrictament econòmiques. Potser és possible que l'atur operi a través d'un sentit difús d'optimisme o pesimisme general - una mena de factor "feel-good", que en diuen els anglesos.

Existeix un fet que recolza aquesta meua interpretació - un fet que ha passat inadvertit fins ara. Un altre cop d'ull als resultats del model MOMECS senzill descubreix que, a Espanya, la situació econòmica - i més específicament l'atur - afecta el suport a la CE fins i tot abans de 1986. Es a dir, abans de l'entrada d'Espanya a la CE. Sembla prou clar que una interpretació estrictament econòmica hauria d'acceptar que és molt difícil d'atribuir a la CE la responsabilitat de l'atur espanyol abans que Espanya en fos membre!. Si l'atur influencia el suport a la CE amb independència de ser-ne membres o no, sembla prou clar que aquesta influencia ha d'operar a través d'altres canals que l'atribució de responsabilitat econòmica a la CE. En aquest context, un sentit "feel-good" és l'única possibilitat raonable. Aquesta possibilitat és, però, difícilment comprovable. També em porta lluny d'un model econòmic de suport a la CE.

Ja deia al principi d'aquesta secció que la CE té varies característiques que no la fan especialment propensa a ser

el subjecte d'atribució de responsabilitat (incloses les matèries econòmiques) en les actituds de la gent. Els resultats que he obtingut es poden entendre com un altre element que ratifica aquesta presumpció. Sense atribució de responsabilitat, l'avaluació d'una institució segons criteris econòmics es fa improbable.

En definitiva, puc concluir que - fora d'una relació provada de la taxa d'atur amb el suport a la CE - no he trobat cap influència de les condicions econòmiques (objectives o percebudes, col·lectives o privades, passades o futures) sobre l'evolució del suport a la CE. Per tant, la hipòtesi d'aquesta secció no ha pogut ser verificada de forma clara.

2.5. La Percepció dels Beneficis

Fins ara he vist que la percepció dels beneficis de la CE presentava una evolució paral·lela al suport a la CE a nivell agregat. La pregunta ara és si aquesta regularitat és confirmada a nivell individual; és a dir, si aquells individus que perceben beneficis de la CE són, a la vegada, els que mostren més suport a la CE⁵. Si aquesta confirmació

---

⁵ Sóc conscient que oblidó una possibilitat. Tot i que no he pogut demostrar cap associació a nivell agregat entre el suport a la CE i l'evolució dels beneficis econòmics objectius, seria possible que - a nivell desagregat - aquesta associació existís. Es a dir, seria possible que els col·lectius més beneficiats per les ajudes directes de Brussel·les fossin substancialment més pro-europeistes que la resta. Però això no és així. A Espanya, els pagesos (un cas privilegiat per al test, ja que són els que reben més ajudes directes) tan sols es diferencien de la resta del país per nivells més alts de no resposta. Igualment, els diners del fons regional no sembla que propiciïn actituds diferencials a les regions: les úniques diferències remarcables són les pròpies de les diferents tradicions culturals (per a una demostració empírica de l'argument, veure Bosch 1990).

no fos plena, la possibilitat de fal.làcia ecològica en els resultats del model MEBEC seria reforçada. La següent taula 2.4 mostra les correlacions ordinals (gamma) calculades a nivell individual, entre la percepció de beneficis i el suport a la CE.

Taula 2.4 - Correlació entre Suport a la CE i Percepció de Beneficis

	Espanya	Dinamarca	G.B.
Primavera 1986	0.18 (2.13) *	0.92	0.85
Tardor 1986	0.38 (6.08)	0.87	0.84
Tardor 1987	0.35 (5.54)	0.87	0.79
Tardor 1988	0.48 (7.97)	0.92	0.86
Primavera 1989	0.59 (8.71)	0.88	0.85

Els valors t pel cas espanyol són entre parèntesi. Totes les correlacions són significatives al 99%, excepte les senyalades * que ho són al 95%.

El nombre d'observacions (aprox. n=1000) és igual a la mostra de cada estat membre (per a més detalls, cal veure l'apèndix). Des de Primavera 1987, Irlanda del Nord no és inclosa a la mostra britànica.

Tot i que al principi del període l'associació no és estadísticament significativa, s'hi torna després d'un cert període d'adaptació. Així doncs, també a nivell individual, la percepció de beneficis és un bon predictor del suport a la CE.

Tot i això, els valors són encara molt més baixos que als casos de control. Això verifica els resultats de la taula 4.2, en el sentit que els països més crítics mostren més associació entre percepció de beneficis i suport a la CE (i.e. són més utilitaris), mentre que als països més

entusiastes, aquesta associació és més dèbil (per a una confirmació que la resta dels dotze també s'adapten a aquesta pauta, veure Bosch 1993). Una característica destacable d'aquesta regularitat és la seva estabilitat: els casos de control (on no hi ha període d'adaptació) em mostren valors quasi inamovibles, de forma que els països més utilitaris es mantenen sempre com a més utilitaris i al revés (veure també l'anterior publicació).

Malgrat aquests resultats confirmatoris, la relació encara és controvertida perquè no puc aclarir en quina direcció treballa la causalitat. El tema de la direcció de la causalitat és un d'aquests problemes eterns de les ciències socials - i a la majoria dels casos és també insoluble. És aquesta indeterminació la que m'inclinaria a ser partidari de l'existència d'un procés d'interacció recursiu en ambdues direccions, més que no pas una influència causal en una sola direcció.

Un altre debat respecte al paper de la percepció de beneficis es refereix a la seva dimensió temporal. Fins ara he assumit que la variable clau era la percepció de beneficis ja rebuts - amb un clar contingut retrospectiu. Però aquesta no és l'única possibilitat. De fet, els estudis electorals fa temps que s'han plantejat la dicotomia "retrospectiu versus prospectiu" (Alt 1984, Fiorina 1978 i 1981, Chappel i Keech 1985) per a trobar que les especificacions prospectives produeixen models amb molt més poder explicatiu. També assumeixen un comportament més

racional: per què la gent hauria de reaccionar davant de beneficis ja rebuts en el passat? Després de tot, el passat ja ha passat! (els economistes solen dir que "bygones are forever bygone"). Els beneficis futurs, en canvi, són quelcom davant el qual val la pena reaccionar.

Per tant, posaré a prova una hipòtesi amb un clar contingut prospectiu: que les expectatives de beneficis futurs de la CE (en comptes de la percepció de beneficis passats) són un bon predictor del suport a la CE. Dissortadament, només tenim valors per a les expectatives de beneficis en un instant (just abans de l'entrada - tardor 1985), però com a mínim és un instant propici per a aquesta pregunta. Un problema afegit és que no tinc dades per als casos de control.

Un avantatge d'aquesta pregunta sobre expectatives és que fa referència explícita als beneficis de tipus econòmic, que és exactament el que jo vull posar a prova. La pregunta sobre percepció de beneficis passats, en canvi, no especificava la naturalesa dels beneficis, la qual cosa feia més complicada la seva interpretació.

Taula 2.5 - Suport a la CE a diferents nivells d'Expectatives de Beneficis Econòmics de la CE

Nivell d'Expectatives:	Moltes	. . .	Cap	%	
CE - Bona cosa	88.8	77.	31.4	6.7	70.3
Neutral	7.2	20.4	37.9	15.2	20.3
CE - Mala cosa	4.	2.6	30.7	78.2	9.5
N:	146	448	111	22	728

Correlació gamma: 0.70 (t:11.05, p<0.00)

Font: Eurobaròmetre n. 24. Els valors són percentatge columna. L'última columna mostra els marginals. Les no respostes són excloses (casos perduts: 275).

Les dades revelen una relació molt potent. La correlació tan alta que produeixen les expectatives (prospectives) de beneficis no són produïdes per les percepcions (retrospectives) ni tan sols després d'anys de creixement continuat. Per la seva part, les expectatives produïen aquests valors fins i tot abans de l'entrada a la CE!.

La conclusió és que les expectatives de beneficis econòmics futurs de la CE semblen ser el millor predictor del suport a la CE. A Espanya, aquest és molt més eficaç que no pas la percepció de beneficis passats.

No és això només una altra forma de predominància econòmica?. No em sembla probable. A la mateixa enquesta a la qual es preguntava sobre les expectatives de beneficis econòmics, també es preguntava sobre les expectatives de beneficis que la CE tindria en (a) el paper d'Espanya al

món i (b) el funcionament de la democràcia a Espanya. Les correlacions d'aquestes expectatives amb suport a la CE són també molt altes; la de les expectatives diplomàtiques és 0.61 i la de les expectatives polítiques és 0.54. Per tant, no només les expectatives de beneficis econòmics sinó també les expectatives de beneficis polítics i diplomàtics són excel.lents predictors del suport a la CE.

Aquesta simultaneïtat d'efectes es pot interpretar com indicativa que aquestes tres expectatives són, de fet, la manifestació d'un factor latent comú; i, per tant, que les tres expectatives són conceptualment indestriables - i.e. en el tema de l'entrada d'Espanya a la CE, no té sentit de parlar d'una expectativa de guany econòmic conceptualment diferenciada d'una expectativa de guany polític.

El factor latent al qual ens referim seria una certa expectativa difusa que la CE propiciarà tot tipus de beneficis, i que proveirà la solució a tot tipus de problemes del país: econòmics, polítics, diplomàtics, i d'altres. En definitiva, que la CE adopta un caràcter de *terra promesa*. Aquest caràcter explicaria perquè les variables prospectives solen ser més potents que les retrospectives. Aquesta interpretació ve confirmada per les altes correlacions entre les tres variables d'expectatives (0.80, 0.73 i 0.91), i també ve reforçada per una anàlisi factorial confirmatòria (la qual no detallaré) que suggereix que les tres expectatives poden ser la manifestació d'un factor latent respecte al qual

mantindrien correlacions factorials ("loadings") de més de 0.9. Per tant, l'efecte dels tres tipus d'expectatives coincideixen i s'encavalquen.

Aquesta secció demostra que allò que havia trobat a nivell agregat es confirma a nivell desagregat: que hi ha una estreta relació entre la percepció de beneficis de la CE i el suport a la CE. Així mateix demostra que aquesta relació és molt més potent a països tradicionalment més crítics (on, per entendre'ns, l'única raó per a recolzar la CE és reconèixer-ne els beneficis, i viceversa, només reconeixen els beneficis els pro-europeistes). Conseqüentment, Espanya queda classificat com el país menys utilitari.

Però aquesta conclusió és subjecte a debat. No he aclarit en quina direcció treballa la causalitat, de forma que l'associació permet tant una lectura utilitària (en la direcció de la hipòtesi inicial) com afectiva (en la direcció contrària). Per a més problemes, hi han arguments sòlids per a qualificar la relació de tautològica.

També he pogut demostrar que les expectatives de beneficis futurs són predictors més eficaços del suport a la CE que no pas les percepcions de beneficis passats. Això podria ser una prova de racionalitat si no fos perquè les expectatives (no tan sols econòmiques, sinó també polítiques, diplomàtiques ...) demostren ser tan sols la manifestació d'una variable latent: la imatge de la CE com

una terra promesa. Caldrà doncs, aclarir d'on sorgeix aquesta imatge, la qual sembla ser el fonament de les actituds envers la CE a Espanya. Aquesta tasca serà abordada al capítol quatre.

2.6. Conclusions

Tot començant les conclusions amb una certa recapitulació, podria dir que, tot i que una part substancial de la població veu la CE com una institució de caràcter econòmic, la pretensió de trobar una base econòmica per al suport a la CE ha estat rebutjada. Podria ben ser perquè una part encara més substancial de la població té una imatge molt més difusa de la CE. Ni els beneficis econòmics directes de Brussel·les, ni les condicions econòmiques objectives del país semblen influir massa les actituds envers la CE, i tan sols la taxa d'atur pot ser presentada com un perill per al suport a la CE. El Mercat Unic - amb la relocalització de l'ocupació que comportarà - pot ser quelcom a tenir en compte en el futur.

Però si l'evolució de l'economia objectiva sembla ser aliena al suport a la CE, la percepció més subjectiva de rebre beneficis de la CE sí que hi està relacionada. Particularment als països més crítics, la percepció de rebre beneficis de la CE és un predictor quasi perfecte del suport a la CE. Contràriament, al països com Espanya, una certa part del suport a la CE és aliè a aquesta consideració utilitària.

Passant de la recapitulació a la discussió, vull introduir diversos temes per al debat. Un dels primers estudis sobre actituds respecte a la CE em servirà per a introduir el primer. Shepherd (1975, p.99) es preguntava si, una vegada confrontats amb l'opció europea, la gent acceptaria pèrdues personals per a aconseguir millores econòmiques col·lectives. Encara que no crec que la qüestió estigui a les ments de la gent, subratlla un dilema en la natura econòmica de les actituds envers la CE: aquest procés segueix criteris de beneficis individuals o col·lectius?

Adaptant els conceptes utilitzats en els estudis sobre la influència de l'economia en els resultats electorals, podria dir que existirà un suport "*pocketbook*" o "*suport de cartera*" quan per a l'establiment de l'actitud a prendre davant la CE, l'individu pren en consideració els avantatges que el beneficien a ell *individualment*, essent doncs de caràcter clarament egoista. Per altra part, el "*suport sociotròpic*" és derivat de sospesar els beneficis econòmics que són dirigits a col·lectivitats més àmplies a les quals l'individu sent que forma part (per exemple, la nació), i no és per tant de naturalesa egoista.

Si pretenc avaluar els resultats obtinguts seguint aquesta dicotomia, haig de concloure que les poques proves de suport econòmic a la CE que he trobat són de naturalesa sociotròpica. Tant la percepció de beneficis (o percepció "que el país s'ha beneficiat de la pertanyença a la CE"),

com les expectatives de guanys per al país en diversos camps (econòmic, polític i diplomàtic), són variables que comporten la consideració de criteris col·lectius i no pas individuals. Fins i tot, l'efecte propiciat per la taxa d'atur suposo que cal entendre'l com derivat d'una preocupació per la col·lectivitat, més que no pas com un càlcul egoista.

A més, variables més "de cartera" com ara la percepció de les finances privades pròpies no mantenen cap associació amb el suport a la CE. Magnituds econòmiques que es podrien interpretar com lligades amb l'interès individual, com la inflació o la renda, tampoc no aconsegueixen demostrar cap influència sobre el suport a la CE.

Això vol dir que, fins al punt que la gent pren en consideració el benestar econòmic per a formar la seva actitud respecte a la CE, sembla que valoren molt més el benestar col·lectiu que no pas el seu propi benestar privat.

Aquesta conclusió està d'acord amb el que ha trobat l'únic estudi comparable fet fins ara. En efecte, Dalton i Eichenberg (1991, p.11) conclouen que "*the influence of sociotropic retrospective evaluations provides the best overall model of citizen support for the EC*". Per tant, sembla que la base sociotròpica del suport a la CE està ben recolzada. També està recolzada per un bon nombre d'estudis electorals a nivell nacional, perquè el vot sociotròpic ha

estat observat en un bon nombre de casos i períodes diferents - tal com Jacobson 1983, Abramowitz, Lover i Norpoth 1986, i d'alguna manera, Fiorina 1981 i Kiewiet 1983.

A més de l'anterior, el millor resultat de les variables sociotròpiques sobre les de cartera, en el meu cas, té una explicació específica; que es basa en la natura molt peculiar de la CE. Aquesta explicació anticiparia que és molt comprensible que la gent no relacioni la CE amb els alts i baixos de la seva pròpia situació econòmica personal, mentre que ho facin amb els de la situació econòmica general del país. Això seria així perquè, donada la naturalesa de la CE, les conseqüències econòmiques per a l'individu que té la CE són extraordinàriament remotes. I, tanmateix, la gent associa inconscientment la CE al camp d'acció dels estats membres i no pas al dels ciutadans individuals. Només com un exemple, les dades al·ludides a la secció 2.2 deixaven clar que els costos i beneficis de la pertinença per al país eren molt més prominents que no pas els costos i beneficis per als individus. En aquest contexte, sembla raonable que les motivacions col·lectives que comportava el suport sociotròpic siguin més influents que no pas els motius egoistes en els que estava basat el suport de cartera.

Per altra part, es pot argumentar en defensa del suport de cartera que aquest és tan sols un fracàs aparent. Efectivament, en les condicions d'ignorància de les

conseqüències econòmiques individuals que he descrit, l'individu pot haver pres les conseqüències col·lectives no com una preocupació genuïna, sinó com una estimació aproximada de les conseqüències individuals. Si la gent es fixés amb les variables col·lectives només com a una estimació de les individuals, el fracàs del suport de cartera no seria tan estrepitós.

Finalment, aquestes reflexions em porten a un segon punt de debat: a la qüestió més àmplia de si els resultats descriuen unes actituds envers la CE amb una base de racionalitat individual⁶. Em sembla clar que el caràcter sociotròpic del procés descrit dificulta una interpretació d'aquest tipus; potser no la fa impossible, però certament no la fa més adient. Aquesta també sol ser la lectura que en fan els estudis similars sobre economia i eleccions. Per exemple, Jacobson (1991, p.34) conclou que certament *"economic assessments ... influence individual voting decisions"* però seguidament argumenta que *"although it is possible to interpret these findings as evidence of rational economic voting in the conventional sense, it is not at all clear that such an interpretation can be sustained"*. En definitiva, sembla clar que la predominància

⁶ Des d'una perspectiva d'elecció racional no és clar que s'hipotetitzés que el suport a la CE depèn del fet que sigui profitosa. Els beneficiaris no tindrien cap incentiu per a recolzar-la ja que els beneficis que els dispensa no depenen del seu suport (la CE continuarà existint malgrat la indiferència de la majoria de la gent!).

Malgrat això, es podria preveure una crisi de legitimitat de la CE a llarg termini (i per tant una possible desaparició dels beneficis) si se li negués el suport de la gent. Per tant, és argumentable que una racionalitat menys miop podria subscriure aquella hipòtesi.

Tot i així, encara no és clar que l'individu racional avalés la CE d'acord amb els beneficis que li reporta. Això és així perquè la contribució de l'individu a la legitimitat comunitària seria infinitesimal, i en canvi, aquesta avaluació tindria costos de recol·lecció d'informació.

de la naturalesa sociotròpica del procés estaria en contra d'una racionalitat purament egoista.

Com que també he trobat que les variables de natura estrictament econòmica no són suficients per a una comprensió completa del procés, els resultats estarien també en contra d'una racionalitat estrictament econòmica. Aquests dos resultats fan difícil l'existència d'una racionalitat de caràcter egoista i econòmic - l'anomenada "racionalitat estreta". Un intent desesperat de defensar la racionalitat contra aquests problemes seria introduir un concepte més "espès" de racionalitat - o bé una racionalitat no egoista, o bé una racionalitat no econòmica, o bé ambdues. El problema és que la "racionalitat espesa" introdueix greus problemes de tautologia, i que es necessita fer uns certs equilibris intel·lectuals per a descriure una racionalitat no-egoista i no-econòmica com "racional".

Un tercer tema sobre el que cal reflexionar és que les dades econòmiques objectives i les seves apreciacions subjectives mostren un grau d'influència molt diferent. En principi, que les percepcions de beneficis mostressin una influència més clara que no pas les variables objectives no ens hauria de sorprendre. Segons la hipòtesi dels models indirectes, això passaria perquè els beneficis haviem de ser convertits en perceptibles (variable intermitja) per tal de tenir una influència sobre les actituds; o per dir-ho d'una altra manera, les percepcions de beneficis

mostrarien una major influència perquè serien "causalment" més properes a la variable dependent. Això no faria res més que adaptar al meu cas aquella afirmació de Downs: "*only benefits which voters become conscious of by election day can influence their voting decisions; otherwise their behaviour would be irrational*" (Downs 1957, p.38). Però tot fa pensar que això no és pas el que passa. No és que els beneficis objectius només actuïn a través de les percepcions, sinó que no actuen de cap manera.

Només les variables subjectives mostren seriosament una influència decisiva sobre el suport a la CE. Aquestes apreciacions subjectives de beneficis - tant la percepció de beneficis ja rebuts com les expectatives de guanys a rebre per la pertanyença a la CE - han mostrat dues característiques importants: estan deslligades de la seva base objectiva (i.e. no són una aproximació dels beneficis objectius), i semblen dir-nos que no té massa sentit parlar - a nivell de l'opinió pública - d'apreciacions de guanys econòmics conceptualment diferenciats d'apreciacions de guanys polítics.

Per tant, tot indica que el suport a la CE és la conseqüència d'una confiança *infundada* (car no està basada en dades reals) i *difusa* (car la naturalesa dels guanys és indestriable) que la CE és beneficiosa. Cal doncs, anar cap a explicacions més afectives que no pas utilitàries per a veure com s'han format aquestes apreciacions.

CAPITOL 3 - EL SUPORT SOCIO-POLITIC A LA CE

3.1. Introducció

Aquest capítol pretén establir si la posició que un ocupa en l'estructura social i el posicionament que un pren en temes polítics afecten l'actitud que té respecte la CE. Es a dir, em proposo trobar el que al primer capítol he anomenat el suport de tipus socio-polític: els antecedents socials i polítics del suport a la CE.

Abans d'aquest objectiu, cal una discussió metodològica sobre la variable dependent, ja que és probable que diferents mesures d'actituds a la CE em donin resultats divergents. Per tant, abans de l'anàlisi anunciada, la secció 3.2 estudia les característiques de l'índex de suport a la CE.

Per posició en l'estructura social entenc tot el seguit de característiques demogràfiques i socio-econòmiques que l'individu posseeix. Així doncs, a la secció 3.3 examino quina és la relació de les variables socio-demogràfiques amb les actituds respecte la CE. El nom d'"anàlisi fonamental" és la traducció del que Verba i Nie (1972) varen anomenar "baseline analysis", la qual tracta de delimitar amb precisió quina és la localització social de les actituds a analitzar.

Aquesta secció podria incloure una anàlisi dinàmica a més de l'anàlisi estàtica en la qual es basa. Això però, encara no és possible per retards en l'accessibilitat d'algunes dades. Malgrat això, com que la formulació teòrica i l'operacionalització d'aquesta anàlisi dinàmica és interessant, ho incloc en forma de propostes per a una futura recerca a la secció 3.4.

La localització de les actituds en l'estructura social és una part primària de l'estudi perquè, en cas que no tinguessin una localització social delimitada: "then all explanation of political action would have to be sought in people's minds" (Marsh 1990, p.33). Un raonament darrera l'anàlisi fonamental és que es tracta d'una primera aproximació a l'objecte d'estudi, sobre la qual d'altres explicacions podran bastir-se posteriorment - com per exemple, una explicació de caire polític. D'acord amb aquesta filosofia de cercar explicacions alternatives a la fonamental, a la secció 3.5 passo a estudiar el paper que hi juga el posicionament polític. Per posicionament polític entenc tot tipus de preferències ideològiques que l'individu pugui manifestar. Així doncs, a aquella secció hi examino quina relació hi ha entre les variables polítiques i les actituds respecte la CE.

Una altra vegada, caldria que aquesta secció incorporés una anàlisi dinàmica, la qual encara no és factible degut a la inaccessibilitat de les dades. Igual que anteriorment, la secció 3.6 s'ocupa de presentar unes quantes propostes

teòriques i d'operacionalització per quan això sigui possible.

Finalment a la secció 3.7, tracto d'establir algunes conclusions respecte a la possible existència - i en qualsevol cas, a les peculiaritats - dels antecedents socials i polítics del suport a la CE.

3.2. L'Índex de Suport a la CE

La tria d'un indicador de suport a la CE és una decisió complicada. En principi, la utilització d'un "índex sintètic" (aquell construït mitjançant diverses preguntes) és una estratègia que millora el rendiment de l'indicador. Això és així per dues raons fonamentals.

Primera, perquè l'índex sintètic incorpora més informació que no pas la que ens dona una sola pregunta d'enquesta presa aïlladament, i per tant, permet una major riquesa de matisos (per entendre'ns, augmenta el número de caselles que poden caracteritzar la posició d'una persona).

Segona, les preguntes d'enquesta poden ser esbiaixades cap a una de les opcions, com les preguntes que inflen expressament el percentatge de "sis" o de "nos". Llavors, l'índex sintètic permet sospesar una pregunta esbiaixada amb una altra pregunta sense biaix o amb un biaix oposat.

Es per això que l'índex de suport a la CE que ens ofereix l'eurobaròmetre és, en principi, una bona idea. Està confeccionat amb dues preguntes de l'eurobaròmetre. Una pregunta "Parlant en general, vostè creu que la pertanyença d'Espanya a la Comunitat Europea (Mercat Comú) és una bona cosa, una mala cosa, o ni bona ni dolenta?", i la segona pregunta "Si demà mateix li diguessin que la Comunitat Europea ha estat dissolta, ho sentiria molt, li seria indiferent o es treuria un pes de sobre?". La primera és molt més esbiaxada cap al costat positiu que la segona. Una informació més acurada és pretesa amb la seva integració en un índex que pren els següents valors.

Taula 3.1 - L'Índex "Eurobaròmetre" de Suport a la CE

Pertanyença:	Dissolució:			Es treu un pes
	Ho sent	Indif.	No Resp.	
Bona cosa	5	4	4	3
Ni bona ni dolenta.	4	3	3	2
No Resposta	4	3	3	2
Mala cosa	3	2	2	1

Font: Rabier et al., 1989

En aquest índex, el valor cinc (diem-ne "entusiastes") i el valor quatre pretenen indicar diferents graus de suport; els valors un i dos pretenen indicar diferents graus d'oposició; i el valor tres pretén reflexar una mena de "no resposta-incoherència-neutralitat" en una barreja una mica caòtica.

Per tant, la primera crítica a l'índex és que barreja en una sola categoria tres lògiques de les quals al menys dues són molt diferents. La primera lògica és la dels no responents clàssics: o bé no responen cap de les dues preguntes, o bé no en responen una i a l'altra trien la resposta neutral (probablement, com una espècie de refugi). La segona lògica és la dels suposadament incoherents: es mostren pro-comunitaris en una pregunta i anti-comunitaris a l'altra. Barrejar aquests amb els no responents és un problema menor perquè he comprovat que els "incoherents" segueixen un perfil social molt marginal i socialment s'assemblen molt als no responents (veure Bosch 1991). Així doncs, encara és possible que segueixin una lògica comparable a la dels no responents clàssics.

La tercera lògica és la dels "neutrals purs": aquells que contesten totes dues preguntes, però en ambdós casos trien la opció mitja o neutral. El fet que aquests siguin barrejats amb els no responents és un error greu perquè representen una lògica molt diferent dels no responents clàssics: a la següent taula he comparat la freqüència de no resposta dels dos grups. Ho he fet comptant quantes preguntes deixen de contestar entre un conjunt de deu preguntes estàndards presents a tots els eurobaròmetres (deu preguntes socio-polítiques generals que no fan referència a la CE).

Taula 3.2 - Freqüència de No Resposta

	"No Responents"	"Neutrals Purs"	Mostra
Les responen totes	22.6%	38.9%	43.2%
No en responen una	15.6%	36.5%	25.5%
" " " dues	22.1%	15.1%	14.7%
" " " tres	12.6%	6.3%	6.8%
" " " quatre	9 %	2.4%	4.7%
" " " cinc o més	18.1%	0.8%	5.2%
n:	100% (199)	100% (126)	1003
Font: Eurobaròmetre n.28			

Com es pot veure, les diferències són immenses. Els que he anomenat "no responents" demostren ser-ho: dues cinquenes parts d'ells varen acumular tres o més manques de resposta (només una desena part dels neutrals purs n'acumulen tantes). Contràriament, els "neutrals purs" són molt diferents dels ja descrits perquè, de fet, tres quartes parts dels neutrals purs varen deixar de respondre només en una o cap ocasió - responent fins i tot més sovint que la mitja de la mostra!.

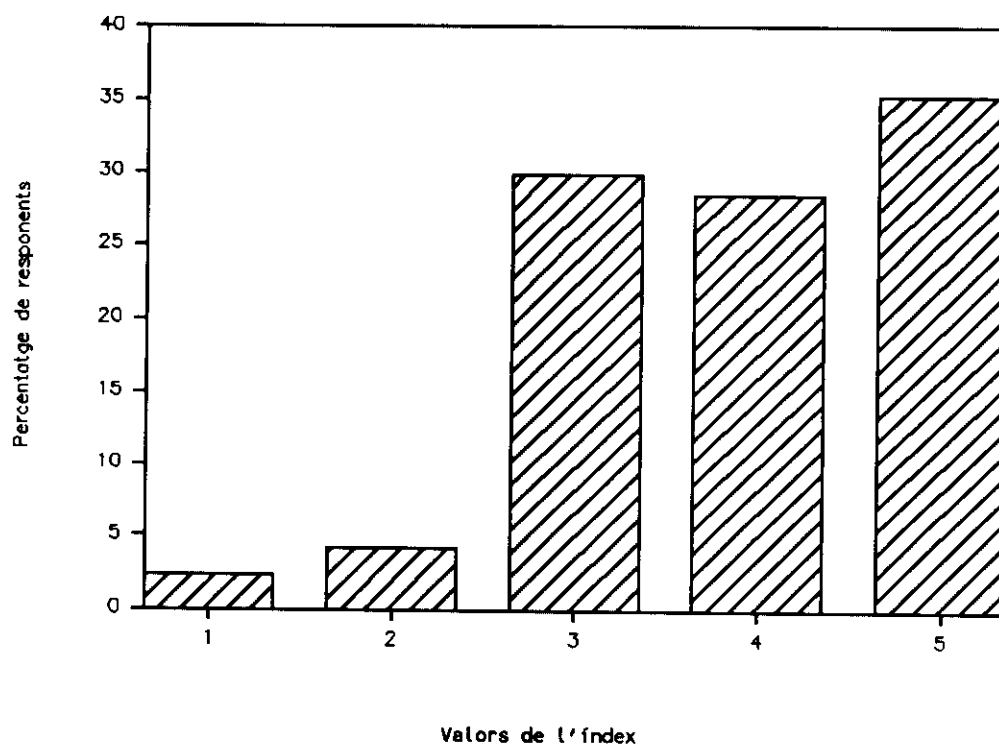
No obstant, és la segona crítica a l'índex la que m'impedeix la seva utilització. L'índex no aconsegueix un dels requeriments metodològics més bàsics que ha d'acomplir qualsevol indicador estadístic (com per exemple un índex): la validesa.

Validesa és una condició que vol dir senzillament que l'indicador *mesuri allò que es proposa mesurar* (Carmines i Zeller 1979; Kurtz 1983, p.22). Per exemple, la

classificació de la lliga de futbol és una mesura vàlida dels resultats aconseguits pels diferents equips, perquè mesura els resultats i res més. Però un indicador que és vàlid per a un propòsit pot ser invàlid per a un altre. Per exemple, la mateixa classificació de la lliga de futbol no és una mesura vàlida de la qualitat dels equips perquè, tot i que la qualitat dels equips i els seus resultats estan relacionats, els resultats recullen també altres influències: la sort, els àrbitres, etc.

Els problemes de validesa apareixen relacionats amb el fet que l'indicador reflexi quelcom diferent del concepte teòric perseguit - potser un altre concepte de totes totes. En definitiva, la validesa no és exactament una qualitat de l'indicador, sinó de l'ús que s'en fa: vàlid com a indicador de què?. La meua pregunta és doncs si l'índex eurobaròmetre de suport a la CE reflexa *només* variacions en suport a la CE. Per a donar resposta a això, procediré primer a ensenyar-ne la distribució dels seus valors al cas espanyol.

Gràfic 3.1 - Distribució de l'Índex Eurobaròmetre de Suport a la CE

Font: Eurobaròmetres nos. 24 a 26 (acumulats).

Com es pot observar, la característica més òbvia d'aquesta distribució és que la part esquerra de l'índex, que se suposa que reflexa l'oposició a la CE (els valors baixos), és quasi deserta; mentre que la part central, que ja he dit que vol copsar una mena de "no resposta", i la part dreta, que se suposa que reflexa el recolzament a la CE (els valors alts), són ben atapeïdes.

Això té dues conseqüències fonamentals per a la validesa de l'índex, les quals explico tot seguit. Primer de tot, atesa la proporció tan petita d'oponents al costat baix de l'índex, i atès el caràcter ordinal de l'índex, els no

responents (valor tres) ocupen pràcticament el costat més baix de l'índex (perque més avall ja quasi no queda ningú) i no pas el centre, com era la intenció original.

Segonament, com que la part dreta de l'índex és tan gran, aquells que tenen més tendència a contestar no es reparteixen uniformement entre les categories cinc, quatre, dos i un; sinó que es situen predominantment a la categoria cinc (que recull la meitat dels que contesten totes dues preguntes), després a la quatre, i així, en ordre descendent. Això implica que aquesta part alta de l'índex no representa tan sols a aquells que recolzen la CE, sinó que també representa a aquells que tenen una major tendència a contestar les preguntes.

La conclusió a extreure dels dos punts anteriors és que el costat baix de l'índex acaba reflexant una major tendència a no contestar (a més d'una oposició a la CE, que era el que l'índex es proposava), i que el costat alt de l'índex acaba reflexant una major tendència a contestar les preguntes (a més d'un recolzament a la CE, que era el que l'índex es proposava).

En definitiva, l'índex eurobaròmetre de suport a la CE té moltes possibilitats de reflexar, no tan sols el suport a la CE, sinó també la tendència a contestar les preguntes sobre la CE: el que anomenaré "*efecte convicció*"¹.

¹ Atribuir la noció "convicció" a aquest efecte és, òbviamment, discutible. Durant la primera època que vaig trobar aquest efecte, tenia el dubte de si era més adequat dir-n'hi "awareness",

Per tal de comprovar si aquest problema és real, mostraré quina és la relació d'aquest índex amb algunes variables socio-demogràfiques estàndards, les quals se sap que afecten a la convicció amb la qual es responen les preguntes de caire socio-polític. Aquesta estratègia és la més acceptada habitualment per a comprovar l'anomenada "face validity". Per a aquestes proves s'observa si l'indicador sota experimentació manté amb certes variables la relació que se "suposa" que hauria de mantenir. Aquesta "suposició" es basa en el coneixement teòric que ja es té sobre les influències de determinades variables, i en el coneixement teòric que ja es té sobre el concepte que l'indicador pretèn reflexar (per cert, això mostra que la "face validity" és una noció teòrica i no pas únicament tècnica).

La següent taula mostra les correlacions (per a Espanya) de l'índex eurobaròmetre amb algunes d'aquestes variables.

"saliency" o "certainty". El fet que els dos primers conceptes tinguin un significat ben establert en els estudis d'opinió pública (significat que no és exactament idèntic al que pretenc descriure) em van fer decidir pel terme "certainty". A més vaig decidir traduir-ho per convicció car la paraula "certesa" podria fer pensar que uns estaven "en lo cierto" i d'altres estaven equivocats. Malgrat que crec que els conceptes utilitzats són els menys dolents, haig d'admetre que encara no n'estic satisfet.

Taula 3.3 - Correlats socio-demogràfics de l'índex

Edat	$\gamma=0.1318$
Nivell Educatiu	$\gamma=0.3076$
Nivell d'Ingressos	$\gamma=0.2663$
Gènere	V de Cramer=0.1611

Font: Eurobaròmetre n. 28

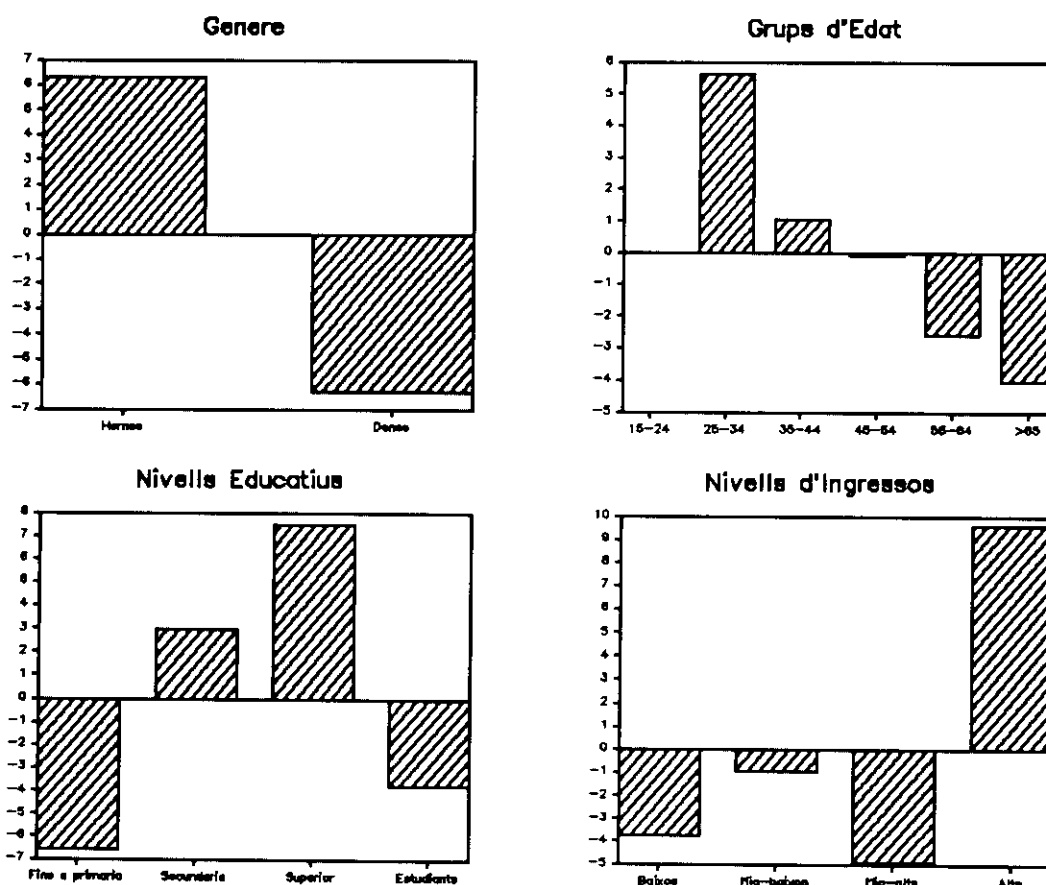
Aquestes correlacions m'haurien de fer pensar (i això ha estat la hipòtesi acceptada a la literatura, com mostraré a la propera secció) que el suport a la CE està més concentrat entre els joves, educats, rics i homes que no pas entre les categories socialment més marginals; i també que l'oposició està més concentrada a l'inversa.

Si això fos així, hauria de passar (a) que els opositors tinguessin un perfil socialment més marginal que la mitja, i (b) que a mesura que passem d'observar categories més privilegiades a observar categories més marginals, s'incrementés l'oposició a la CE i s'en reduís el suport. Les següents dades mostren que això no és així.

a) Els opositors són majoritàriament homes, joves, i amb un alt nivell d'educació i d'ingressos. Els següents gràfics ho fan palès, tot mostrant els grups socials que estan sobrerrepresentats i infrarepresentats entre els opositors (valors 1 i 2 de l'índex) en comparació amb la mitjana de la mostra.

Gràfic 3.2 - Grups socio-demogràfics sobrerrepresentats i infrarepresentats entre els "opositors"

L'altura de les columnes representa una diferència de percentatges: el percentatge d'opositors en el grup socio-demogràfic que es tracta, menys el percentatge d'opositors al total de la mostra. Es a dir, indica la sobrerrepresentació o infrarepresentació d'opositors en aquell grup socio-demogràfic.

Considero "opositors" els valors 1 i 2 de l'índex.

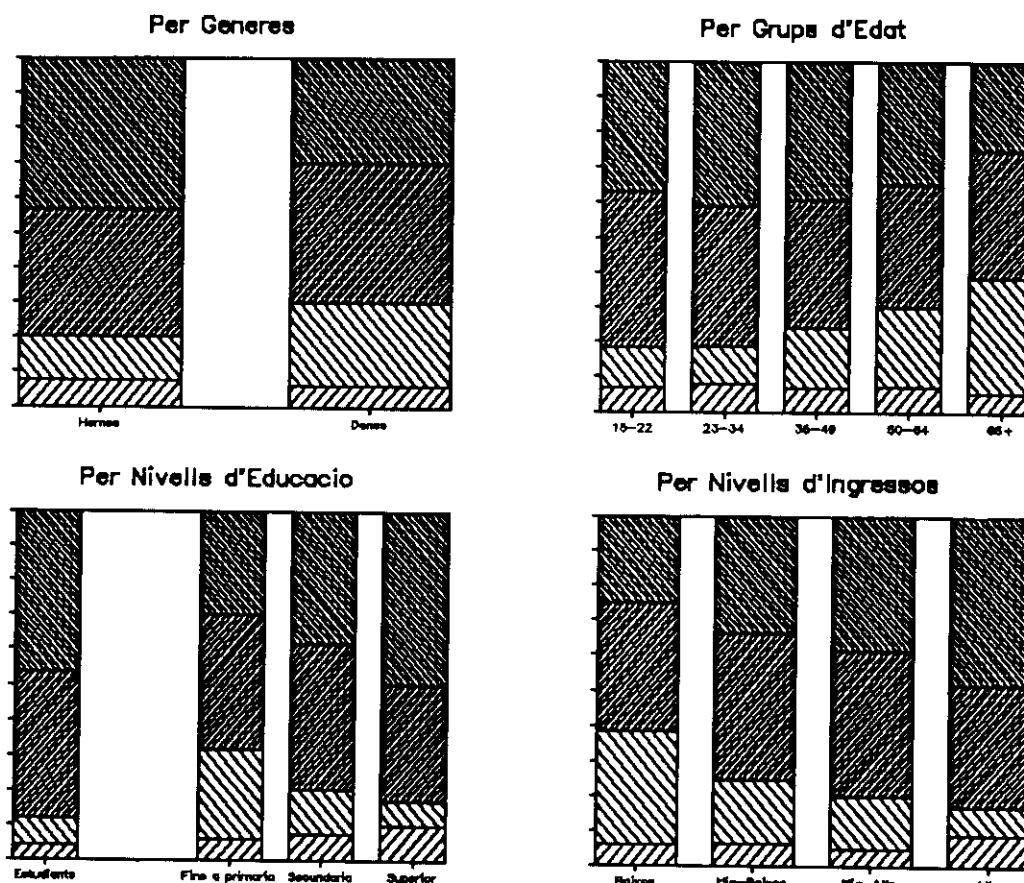
Font: Eurobaròmetres nos. 24 a 28 (acumulats).

Per tant, no és cert que els opositors tinguin un perfil social més marginal que la mitja de la mostra, sinó tot al contrari.

b) A mesura que passem d'observar categories més privilegiades a observar categories més marginals no

s'incrementa l'oposició, sinó que disminueix. El que augmenta és la no resposta. Els següents gràfics mostren la distribució dels valors de l'índex en cada una de les categories socio-demogràfiques.

Gràfic 3.3 - Distribució de l'índex eurobaròmetre a cada grup socio-demogràfic

Llegenda: la part de baix de les columnes simbolitza els opositors (els valors 1 i 2 junts), a sobre hi han els suposats "no responents" (valor 3), a sobre els positius moderats (valor 4), i la part de dalt de tot de la columna simbolitza els entusiastes (valor 5).

Font: Eurobaròmetres nos. 24 a 28 (acumulats).

Per tant, no és cert que l'oposició a la CE augmenti entre els grups marginals, sinó que l'única cosa que augmenta és

la tendència a no situar-se ni entre els entusiastes, ni entre els opositors.

Les correlacions que l'índex ha produït i que jo mostrava a la taula 3.3 són enganyoses perquè donaven l'aparença d'una relació entre suport a la CE i variables socio-demogràfiques, quan en realitat, el que mostren és una associació entre la marginalitat social i la tendència a la no resposta. Es a dir, les correlacions mostrades a la taula 3.3 reflexen el que jo he anomenat un "efecte convicció".

La conclusió de tot el que he mostrat és que existeix una possibilitat real que l'índex eurobaròmetre de suport a la CE no reflexi tan sols el suport a la CE (com era la seva intenció), sinó que reflexi també la convicció de les actituds envers la CE. Per tal d'evitar aquest problema, he produït un nou índex en dues dimensions: convicció i suport pròpiament dit¹.

La primera dimensió pretén aïllar la convicció. Això ho faig perquè una vegada l'efecte convicció hagi estat aïllat, la segona dimensió pugui recollir el suport genuí - sense interferències. Per tal d'assignar valors al nivell de convicció estableixo dues normes: la primera és que, com més respostes, més convicció; la segona és que - la resta de les coses continuant igual - una resposta positiva o una de negativa implica més convicció que una de neutral. Així

¹ A vegades, quan el nom "suport" pugui induir a error, d'aquesta dimensió en diré "direcció" de les actituds, per diferenciar-la de l'anterior que és més una qüestió d'"intensitat".

doncs, en aquesta primera dimensió, aquells que no contestin cap de les dues preguntes tindran un valor d'1. Els que en contestin només una tindran un valor de 3 (però si a l'única que contesten trien l'opció neutral, el valor serà de 2). I els que les contestin totes dues tindran un valor de 5 (però si a alguna de les que contesten trien l'opció neutral, el valor serà de 4).

A la segona dimensió, l'efecte convicció ja no es vol recollir, per la qual cosa aquells que no responen a alguna de les dues preguntes en són exclosos. Vull recalcar que no els exclueixo pas de l'anàlisi (cosa que massa sovint fan els estudis d'opinió pública), sinó que concentro el seu estudi en la part de l'índex que els pertoca: la primera dimensió.

Com que la segona dimensió pretén recollir només el suport, els valors són quasi de sentit comú: dues respostes positives, valor 5; una resposta positiva i una de neutral, valor 4; dues respostes neutrals, valor 3; una resposta negativa i una de neutral, valor 2; i dues respostes negatives, valor 1. La següent taula en resumeix els valors.

Taula 3.4 - L'Índex Dual de Suport a la CE

Primera Dimensió: Convicció

Pertanyença:	Dissolució:			Es treu un pes
	Ho sent	Indif.	No Resp.	
Bona cosa	5	4	3	1
Ni bona ni dolenta.	4	4	2	4
No Resposta	3	2	1	3
Mala cosa	1	4	3	5

Segona Dimensió: Suport

Pertanyença:	Dissolució:			Es treu un pes
	Ho sent	Indif.	No Resp.	
Bona cosa	5	4	*	*
Ni bona ni dolenta.	4	3	*	2
No Resposta	*	*	*	*
Mala cosa	*	2	*	1

Els casos que, a la segona dimensió, són assenyalats * no tenen valor, i són considerats valors "missing".

Font: Elaboració pròpia

Com a conclusió d'aquesta secció, haig de dir que l'índex eurobaròmetre és probablement invàlid, com a mínim per a una distribució com la de la mostra espanyola. Això és així perquè no reflexa tan sols el suport a la CE, sinó hi ha barrejat un efecte convicció. La meua estratègia és la d'aïllar la convicció i procedir després a una anàlisi separada sobre el suport a la CE, pròpiament dit.

Com mostraré a les seccions 3.3 i 3.5, la diferenciació d'aquestes dues dimensions serà fonamental per a entendre els antecedents socio-polítics de les actituds envers la CE.

3.3. L'Anàlisi Fonamental

Una posició social privilegiada és un indicador fidedigne d'un alt nivell d'implicació en política. Això és degut a diverses raons que seran analitzades tot seguit, però el que m'interessa assenyalar de moment és que aquesta posició sol proporcionar una visió més propera i un enfoc molt més participatiu envers la vida política. En definitiva, una posició social privilegiada assenjala una més gran consciència sobre temes polítics².

Les posicions privilegiades són indicades per certes característiques socio-demogràfiques i econòmiques. Naturalment, aquestes característiques varien històricament d'acord amb els valors culturals de les societats; però en les societats occidentals contemporànies, aquestes característiques estan prou ben definides com per permetre una categorització social. Aquí, les posicions privilegiades es reflexen pel que Dahrendorf (1959) va anomenar "the natural group": aquells que són joves, tenen un alt nivell educatiu, i homes. A més de l'edat, el nivell educatiu i el gènere, hi han d'altres variables que completen la descripció d'aquelles posicions socials més privilegiades. Per exemple, com que el nivell familiar d'ingressos econòmics té molt a veure amb la posició social que un ocupa, caldrà que introdueixi els ingressos econòmics com un

---

² Utilitzo "consciència" com a traducció del concepte original anglès "awareness". Així mateix, en aquest capítol utilitzaré "destresa cognitiva" per "cognitive skills", i també "implicació" per "involvement".

element més en la definició del grup natural. També és defensable que una altra variable definitòria de la posició social és el lloc de residència rural o urbà.

La teoria del comportament polític (vegeu per exemple, Dalton 1988, cap.8) deixa clar que les posicions socials privilegiades mostren actituds polítiques característiques per dues causes fonamentals: la destresa cognitiva i la centralitat social.

a) destresa cognitiva. L'alt nivell educatiu que caracteritza (per definició) a les posicions més privilegiades de la societat, proporciona la destresa cognitiva que es requereix per a processar i interpretar les qüestions polítiques. Destresa cognitiva és "the ability to fit new information into an established mental map" (Marsh 1990, p.41). Les qüestions polítiques tot sovint són difícils i, per tant, aquest mapa mental proporciona la clau per a avançar en la seva comprensió. A més, les qüestions sobre la CE solen ser encara més intractables que la resta de qüestions polítiques, i com a conseqüència, el paper de la destresa cognitiva es veu encara més realçat quan l'objecte d'estudi són les actituds respecte a la CE.

Cal destacar que les raons acabades d'exposar em fan suposar que el nivell educatiu, a través de la provisió de la destresa cognitiva necessària per a interpretar temes comunitaris, tindrà una influència gran sobre la convicció de les actituds respecte la CE, però que això no implica

necessàriament cap influència sobre la *direcció* de les mateixes.

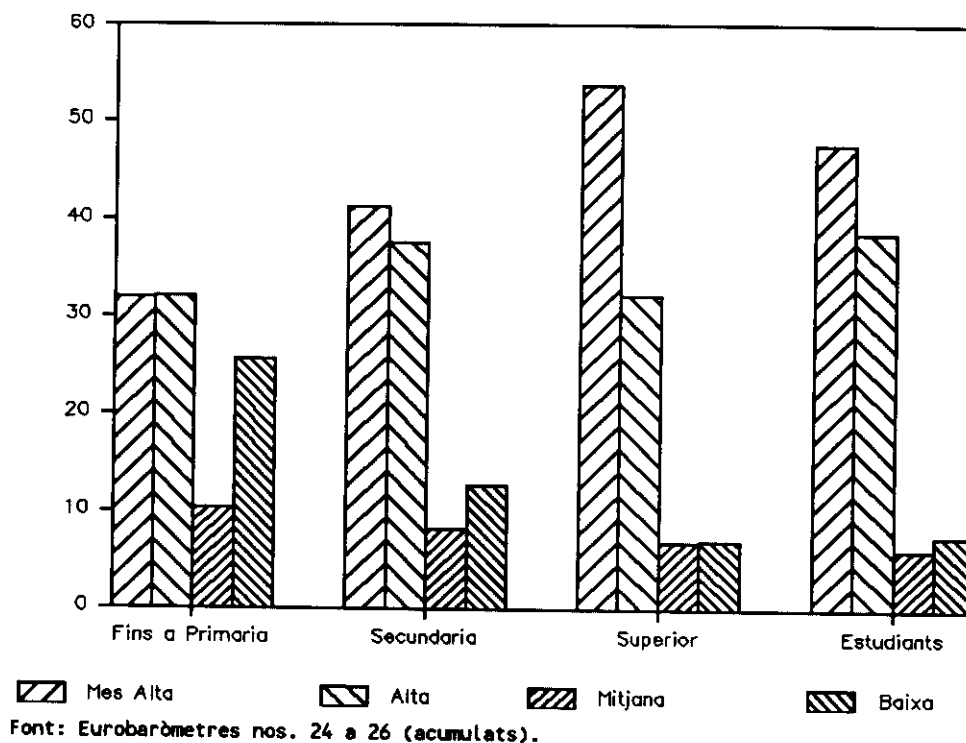
Molts d'altres estudis han suggerit una relació entre el nivell educatiu i les actituds envers la CE. Entre aquestes cal fer esment de Merrit 1968, Inglehart 1970a, 1970b i 1971, Inglehart i Rabier 1978, i Handley 1981. Cal notar però, que aquests estudis fan referència a l'opinió pública durant els anys seixanta i setanta, i això no és una casualitat. Jansen (1992, p.6) estudia el nivell d'implicació creixent envers la CE (una mesura lleugerament comparable al meu índex de convicció) i demostra que, en tots aquells estats que ja eren membres de la CE als anys setantes, la influència de la variable "nivell educatiu" era més forta llavors que no pas recentment. Es a dir, que quan la CE no és una figura habitual en el panorama polític, el nivell educatiu es revela decisiu per a la seva comprensió, però aquesta diferència disminueix amb el costum de ser-ne membre.

Recapitulant, cal esperar que el nivell educatiu tingui una influència decisiva per a incrementar el grau de convicció de les actituds respecte a la CE. Aquesta hipòtesi cal entendre-la com de vàlidesa global, però serà encara més escaient per als nous estats membres com ara Espanya. El gràfic següent sembla indicar que aquella influència hipotetitzada es verifica: a mesura que el nivell educatiu creix, el percentatge de gent en posicions de baixa

convicció cau en picat, i el percentatge de gent en posicions de convicció creix.

Gràfic 3.4 - Nivells de Convicció a cada grup educatiu

Encara que la destresa cognitiva proporciona l'habilitat per a interpretar els difícils temes comunitaris, jo no hi veig raons suficients per a inferir quina direcció agafarà aquesta interpretació. Com ja deia més amunt, jo mantindria que el nivell educatiu (tot i influir clarament la convicció de les actituds envers la CE) no hauria de tenir cap influència sobre la direcció d'aquestes actituds.

Cal destacar que aquesta hipòtesi és diferent de la que generalment s'accepta com a influència de la variable nivell

educatiu. Això és així per la tradicional manca de distinció entre les dues components de les actituds envers la CE que denunciava a la secció anterior. Fins i tot en els casos que una distinció vagament similar s'ha fet, les hipòtesis eren contràries a la que acabo de conjecturar: "the more educated groups have a greater facility to receive and absorb messages relating to a remote political community ... European integration has received predominantly favourable coverage ... Hence, we expect that the more educated groups among the public would *not only* be more likely to have an opinion concerning European integration; they would *also* be more likely to have a *favourable orientation* towards it." (Inglehart 1970a, p.48; subratllat meu). Però aquesta hipòtesi cau en l'error que denunciava a la secció anterior: és cert que aquells que tinguin un major nivell educatiu absorbiran millor els missatges pro-europeistes, però el problema és que també absorbiran millor els pocs missatges anti-europeistes que hi puguin haver!. Es a dir, els d'un major nivell educatiu tindran tant un grau més alt de recolzament a la CE que la resta, com també un grau més alt d'oposició a la CE - és a dir, tindran més opinió³, tindran una convicció més gran.

En definitiva, cap dels antecedents teòrics que he explicat em fa avançar cap relació entre nivell educatiu i la direcció de les actituds envers la CE. I això és precisament

---

³ En anglès, existeix un adjectiu molt escaient per aquests casos: ser "opinionated" vol dir tenir més opinió sobre un tema (una més gran convicció), però també vol dir ser porfidiós, tossut, enterc i entestat.

el que he trobat. El nivell educatiu no té cap influència perceptible sobre la direcció de l'índex de suport. Les taules de contingència corresponents a les successives versions d'eurobaròmetres no mostren cap pauta clara pel que fa al suport a la CE dels diferents nivells educatius. Com a conseqüència, les mesures d'associació no són significatives per a cap versió de l'eurobaròmetre (p.e. EB24: $p < .08$, EB25: $p < .60$, EB26: $p < .47$, etc.). Es cert que els que encara estudien mostren una pauta una mica més positiva, però tot i així aquest efecte és molt dèbil com per parlar d'una associació significativa.

b) centralitat social. El nivell d'ingressos, el lloc de residència, l'edat, el nivell educatiu⁴, i el gènere que defineixen una posició social, encasellen als individus en individus centrals i individus marginals - en centre i perifèria social.

La teoria de la socialització política exposa que els diversos grups socials desenvolupen actituds diferents degut (entre d'altres coses) a la seva ubicació diferent en la xarxa social de comunicació. Això és així degut al procés d'interacció que exerceixen els individus en aquesta xarxa social de comunicació: "people with similar status, derived from a common environment, tend to interact more frequently and to share common values and attitudes" (Wessels 1990b,

⁴ Tot i que el nivell educatiu era la variable bàsica a l'apartat anterior, ara en torno a parlar no pas per caprici o per oblit sinó perquè abans representava la destresa cognitiva i ara contribueix a la localització de la centralitat social. La variable és la mateixa però els fonaments teòrics de la seva influència són diferents.

p.20). Es a dir, que les actituds seran similars dins d'un determinat grup social i seran, a la vegada, diferents dels grups socials exteriors.

La referida xarxa és la responsable del contingut de la informació que arriba a un determinat individu: "social groups can be an important reference point in orienting the individual to political issues and providing information about politics. In other words, social characteristics indicate some of the political cues to which an individual is exposed (Dalton 1988, p. 151)". El centre és una ubicació clau d'aquesta xarxa social de comunicació - un lloc on la política té un paper molt més prominent. Això fa que el ciutadà en aquesta posició desenvolupi un conjunt conseqüent d'actituds cíviues. Verba i Nie (1972) suggereixen que totes les teories que tracten aquest tema es mostren d'acord en l'establiment d'una cadena causal entre centralitat social i el desenvolupament del ja referit conjunt d'actituds cíviues: "such civic orientations as concern for politics, information, and feelings of efficacy" (p. 126). Per tant, segons Verba i Nie, el centre tindrà una actitud cívica que es plasmarà en una major implicació política.

Es lògic esperar que, a la meua anàlisi, aquesta actitud cívica de major implicació política en les categories del centre, quedarà reflexada per un major nivell de *convicció* de les actituds respecte a la CE - actitud que seria com la traducció d'aquelles actituds cíviues al meu estudi específic. En canvi, no he exposat encara raons per a

suposar que aquesta ubicació tingui una influència determinada sobre la *direcció* d'aquestes actituds.

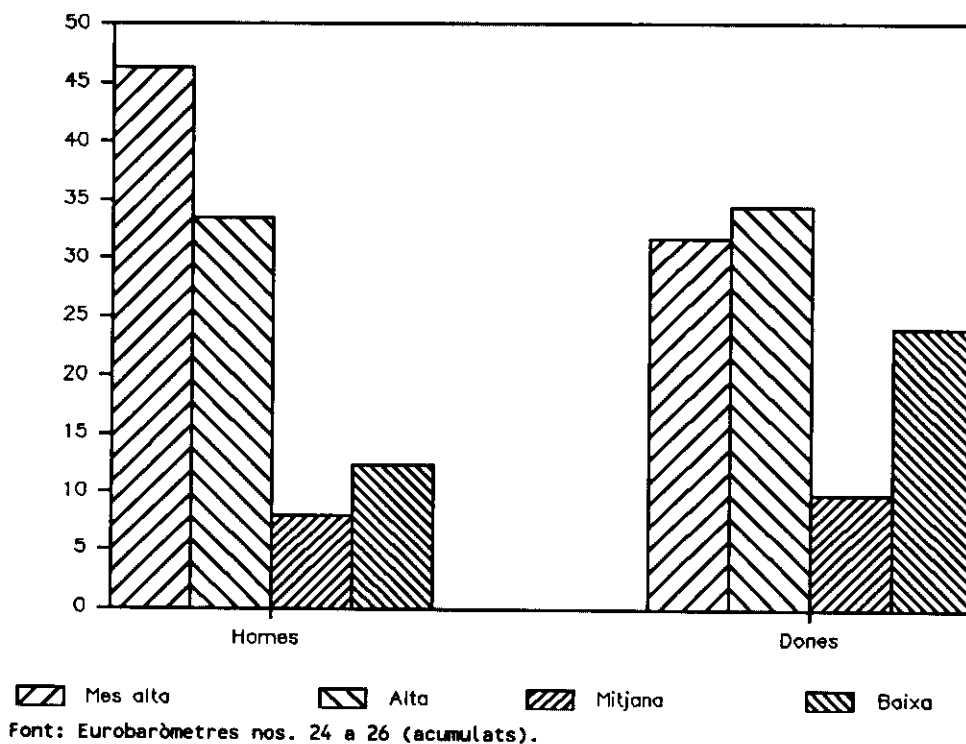
També cal destacar que segons la teoria desenvolupada per l'escola de Michigan (veure per exemple, Campbell et al. 1960, p.25 i ss.; també Barnes i Kaase 1979) la influència de la posició social sobre les actituds es fa a través del famós "embut de causalitat", en el qual les variables socio-demogràfiques influencien actituds com ara l'interès polític (noteu el paral·lelisme amb l'esquema anterior), i només en un pas addicional, aquest interès polític propicia certes actituds polítiques. Adaptant aquest esquema al meu objecte d'estudi, les influències a l'embut de causalitat serien des de les variables socio-demogràfiques cap a l'interès polític, i d'aquest interès cap al nivell de convicció de les actituds respecte a la CE (veure Jansen 1992, per una adaptació antagònica). Una altra vegada, no hi ha raó per a suposar que les variables socio-demogràfiques tinguin un efecte concret sobre la *direcció* de les actituds envers la CE.

Recapitulant, em proposo verificar les dues hipòtesis següents: **hipòtesi a)** que les categories socials centrals mostren un nivell de convicció més alt que no pas les perifèriques; i **hipòtesi b)** que les categories socials centrals no mostren un suport a la CE més alt. Per a això cal comprovar quin és el nivell de convicció i quin és el nivell de suport segons les diverses variables socio-demogràfiques. Primer prendré en consideració les variables

socio-demogràfiques per separat (anàlisi univariant: epígrafs i a iii), per a passar més tard a una anàlisi multivariant que mostri la influència acumulada (epígraf iv).

i) **Gènere.** Els homes han ocupat tradicionalment una posició més central a aquesta societat que no pas les dones. Per tant, seguint l'esquema anterior, els homes mostraran un nivell de convicció més alt. A més, segons l'embut causal, el gènere és un dels principals determinants de l'interès polític, per la qual cosa la hipòtesi d'una major convicció entre els homes queda reforçada per aquesta teoria complementària. Aquest és precisament el resultat que el següent gràfic ens mostra.

**Gràfic 3.5 - Nivells de Convicció
a cada gènere**

Pel que fa a la hipòtesi b), la influència del gènere sobre el suport a la CE va començar a ser estudiada ja fa molt de temps, i es defensava que les dones mostraven un menor nivell de suport a la CE. No obstant, aquesta relació té l'aparença d'amagar un efecte de diferent nivell de convicció, com el que mostrava a la secció anterior. En efecte, Jansen (1991, p.2) examina aquesta relació i diu que "this is mainly explained by the lower political interest of women which leads to a greater number of persons without any positive or negative opinion". En molt pocs estudis (p.e. Inglehart 1970) s'ha pogut aïllar un efecte comparable al que jo anomeno convicció. Això s'ha fet controlant el suport a la CE per la variable "consciència" sobre la CE, i

efectivament, les diferències de suport entre homes i dones desapareixen.

Els resultats que jo he obtingut estan d'acord amb aquestes expectatives, i per tant, van en contra de la hipòtesi normalment acceptada de suport diferencial entre homes i dones. La segona part de l'índex dual (la direcció) no recull cap influència de la variable gènere. Com a conseqüència, aquestes taules mostren mesures d'associació que solen estar a la frontera de la significativitat estadística en les successives versions de l'eurobaròmetre (p.e. EB25: $p < .08$, EB26: $p < .02$, etc.).

ii) **Edat i generació.** Els vells ocupen en la nostra societat una posició més marginal que no pas els joves i especialment els adults, que representen el centre de la societat. Així mateix, seguint l'embut causal al·ludit abans, els adults són els que solen tenir més interès en qüestions polítiques, mentre que aquest interès declina tant entre els joves com entre els vells. Això es produeix perquè, com diu Jansen (1992, p.5) "the young are too busy with their education, careers, partners and the like to take an active interest in politics, while the old use their time to cope with the problems of physical aging. Older adults, with already grown up kids, a firm position in society and a good health, are most highly involved into politics". Això ens suggereix una interpretació de la variable edat del tipus de "cicle vital", en la qual a mesura que un es fa més gran, les actituds envers la CE canviran: existirà un nivell de

convicció més gran entre els adults, una certa caiguda d'aquest nivell entre els més joves de tots, i sobretot una caiguda forta entre els més vells.

No obstant, en aquest punt, cal veure que la interpretació del cicle vital (basada en la centralitat social i l'embut causal) no recull bona part del que la literatura i el sentit comú conjeturen respecte a la relació entre edat i les actituds envers la CE. Particularment en els escrits d'Inglehart (Inglehart 1967, 1970a, 1970b i 1971) la interpretació de l'edat en termes de cicle vital ha estat substituïda per una interpretació de canvi generacional. Encara que aquesta interpretació es desviï dels fonaments teòrics de la secció (que s'han establert en termes de centre-perifèria social) cal que sigui presa en consideració.

(Als següents paràgrafs operacionalitzo la hipòtesi generacional pel que fa a l'efecte de la generació sobre el nivell de convicció. Més tard ja ho faré pel que fa a la direcció de les actituds.)

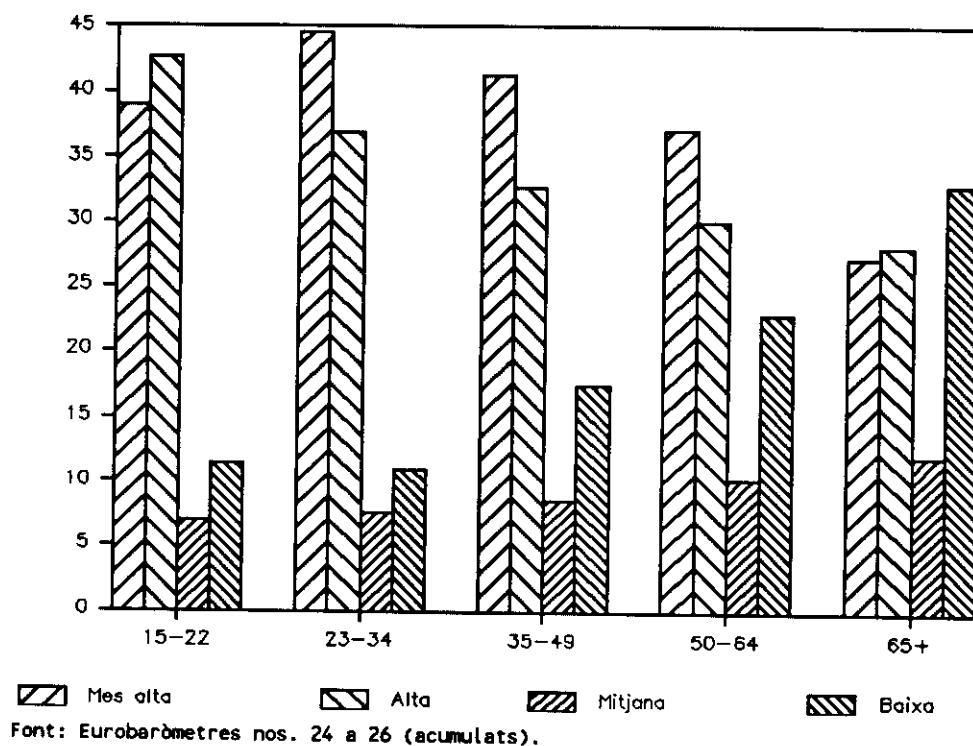
Les generacions d'abans de la Segona Guerra Mundial solien tenir una perspectiva sobre qüestions europees que era força limitada, una perspectiva que solia subratllar les prioritats nacionals (i nacionalistes) i deixar de costat una perspectiva més col·lectiva, més europea. La Segona Guerra Mundial va confirmar aquest punt de vista entre les generacions de pre-guerra. Una generació nova, més oberta, i

menys nacionalista va ser la conseqüència tant del desenvolupament econòmic de post-guerra com de la col.laboració freqüent entre els països (i les gents) d'Europa.

Pel que m'interessa ara, la conseqüència d'aquest procés és que Europa es va tornar una qüestió més prominent. La generació prèvia no tenia tan sols un punt de vista "anti-extranger" sinó sobretot un punt de vista "aïllacionista": *Europa no era tan oposada com ignorada*. Això és especialment cert per a Espanya, si bé aquí el canvi es produeix amb una dècada o dues de retard.

La interpretació del cicle vital hipotetitzava un nivell de convicció creixent fins a l'adultesa i després una caiguda forta del nivell de convicció fins a la vellesa. La interpretació del canvi generacional hipotetitzava una convicció decreixent a mesura que les generacions es fan més remotes. El següent gràfic suggereix que probablement ens trobem davant d'una combinació dels dos efectes.

Gràfic 3.6 - Nivells de Convicció
a cada grup d'edat

Per una part, el nivell de convicció no cau monòtonament, per la qual cosa no existeix *només* un efecte generacional⁵. Però per una altra part, el nivell de convicció no mostra una curva que creixi fins a assolir un màxim en l'adultesa (per exemple, fins als quaranta anys, com l'interès polític), sinó que es queda en nivells alts des dels quinze fins als quaranta anys. Això vol dir que no existeix *només* un efecte de cicle de vida. Només una interpretació que combini les dues interpretacions pures ja esmentades dona una explicació satisfactòria d'aquest gràfic.

⁵ Per a una verificació apropiada dels efectes generacionals caldria una anàlisi de cohorts, la qual requereix poder tractar enquestes més antigues. Les enquestes existeixen (al CIS), però fins que no es permeti el seu tractament directe, una anàlisi de cohorts no serà possible.

Pel que fa a la hipòtesi b), ja he dit que jo no veig cap raó aparent perquè les posicions socials més centrals en termes d'edat donin un major suport a la CE (si oblidem per un moment l'efecte generacional). Malgrat això, quasi tota la literatura sobre el tema defensa l'existència de tal influència (Inglehart 1967, 1970a, 1970b, 1971, Puchala 1970, Wildgen i Feld 1976, Noelle-Neumann 1980, Handley 1981 i Jansen 1991). Tots ells troben més suport entre els més joves, però aquesta influència no té en compte l'efecte convicció descrit a l'anterior secció. Així doncs, només una interpretació generacional de la variable edat podria fer que existís una hipòtesi de no independència entre edat i suport a la CE.

Respecte a aquest punt, els darrers descobriments sobre el tema són molt il·lustratius. Jansen (1991) mostra que la influència de l'edat sobre el suport a la CE ha tingut una importància minvant al llarg del temps. Ell argumenta que, durant els anys seixanta i setanta, la CE era vista com un projecte polític no convencional i quasi idealista: un projecte per a superar el nacionalisme i per a crear nous lligams entre les gents d'Europa. Un projecte com aquest era certament positiu als ulls de les noves generacions d'europaus. Per tant, les diferències generacionals eren una part important de l'explicació del suport a la CE.

Però als vuitantes, la CE ja havia estat transformada en una institució pragmàtica i convencional - ja no era un nou

somni. Les generacions de post-guerra, que havien estat els més convençuts defensors de la CE, ja no tenien cap més raó que qualsevol altra persona per a recolzar una administració purament burocràtica. Jansen mostra com les diferències en suport a la CE havien pràcticament desaparegut a mitjans dels anys vuitantes⁶. I resulta que els eurobaròmetres per a Espanya que jo he analitzat comencen justament llavors.

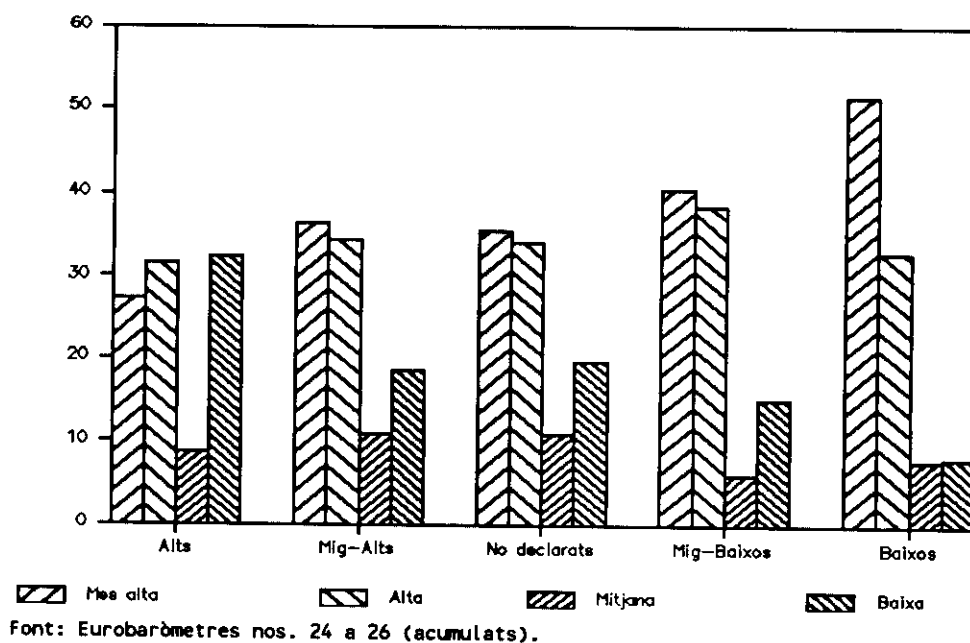
Així doncs, no és d'extranyar que es verifiqui la hipòtesi b) sobre independència entre l'edat i la direcció de les actituds envers la CE. Les mesures d'associació entre aquestes dues variables no són significatives per a cap versió de l'eurobaròmetre (p.e. EB24: $p < .99$, EB25: $p < .08$, EB26: $p < .08$, etc.).

iii) **Ingressos i lloc de residència.** Sembla força clar que tant els grups més afluents com les zones urbanes ocupen una posició més central a la nostra societat. Per tant, en aquest cas, la "hipòtesi a" plantejada més amunt preveuria un major nivell de convicció entre els més rics que no pas entre els més pobres, i també un major nivell de convicció a les ciutats que no pas als pobles petits. Això és precisament el que verifiquen els següents gràfics.

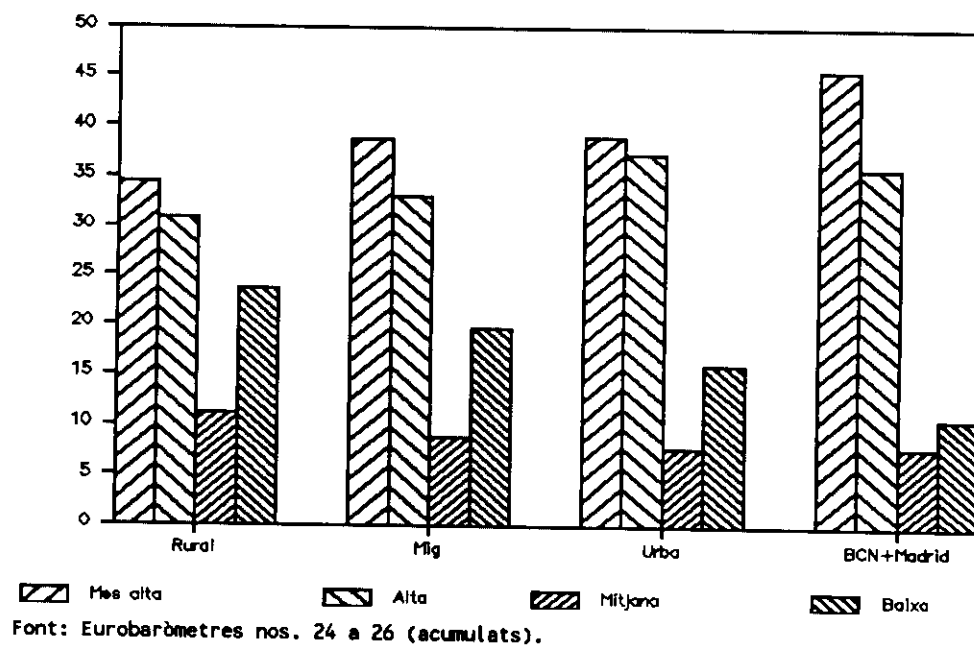
---

⁶ Sóc conscient que pot semblar una contradicció que es constati un efecte generacional sobre la convicció i es defensi que aquest mateix efecte no existeix sobre el suport a la CE: o bé existeix una diferent perspectiva generacional respecte la CE o bé no existeix. Però aquesta contradicció és només aparent. Les noves generacions d'europaus haurien estat, al principi, totes dues coses: més coneixedors de la nova realitat (convicció) i més favorables (direcció). Quan la CE canvia de ser una institució novedosa a ser una administració burocràtica, perd el suport d'aquestes generacions, però continuen essent igualment coneixedors de la CE - l'afecte s'esvaeix, el coneixement no.

Gràfic 3.7 - Nivells de Convicció a cada grup d'ingressos

Gràfic 3.8 - Nivells de Convicció a cada tamany d'habitat

Pel que fa a la hipòtesi b), jo avançava que el suport no es veuria afectat per aquestes variables de centralitat social. I efectivament, tant les mesures d'associació entre suport a la CE i el nivell d'ingressos, com les mesures d'associació entre el suport a la CE i el lloc de residència, aconseguen significança estadística per a molt poques versions de l'eurobaròmetre (p.e. EB24: $p < .07$ i $p < .28$, EB25: $p < .07$ i $p < .34$, etc.).

iv) **Anàlisi multivariant.** Una vegada han estat esbrinades les influències individuals que exerceixen cada una de les variables socio-demogràfiques, cal veure quin és l'efecte acumulat que exerceixen conjuntament totes elles. Una possibilitat d'anàlisi d'aquest tipus és la regressió múltiple. Aquesta anàlisi ja la vaig executar en un altre lloc (Bosch 1991). No obstant, les meves dades no s'adeqüen perfectament als requeriments del model de regressió múltiple degut a dos inconvenients: primer, les variables independents no són mesurades a nivell interval, sinó que són ordinals, nominals o dicotòmiques; i segon, algunes de les influències hipotetitzades no són estrictament lineals, com ara la influència de l'edat, que té una forma quasi parabòlica.

En aquest contexte, el que s'escau és una anàlisi "logit", que és una mena de regressió per a variables categòriques, amb una linearització dels efectes mitjançant logaritmes neperians. O per dir-ho d'una altra manera, és un model "log-linear" amb una variable dependent (veure Knoke i Burke

1980 per a una introducció formalitzada; o Bisquerra 1989, cap. 16, per a simples mortals). Tot seguit mostro els resultats d'aquesta anàlisi, en la qual he assumit que totes les influències de les variables independents són directes - és a dir, sense influències de les altres.

Taula 3.5 - Model Logit: Influència de la Posició Social sobre el Nivell de Convicció

Nivell de Convicció:	Baixa	Mitja	Alta
Terme Independent:	-0.27		+0.38*
Nivell Educatiu:			
Fins a primari	+0.304	< 0**	-0.235*
Secundari			
Superior	-0.315*		+0.301*
Gènere:			
Home	-0.25		+0.20*
Dona	invers dels anteriors		
Edat:			
Joves-Adults	-0.163	+0.182	-0.019*
Adults-Vells	invers dels anteriors		
Nivell d'ingressos:			
Baixos/No declarats	+0.23	< 0**	-0.176*
Alts	invers dels anteriors		

Els valors mostrats són els paràmetres del model logit, els quals representen la influència de cada categoria de les variables independents sobre cada categoria de la variable dependent (veure més endavant la interpretació de la taula i veure també l'apèndix).

Tots els paràmetres mostrats són significatius al 95% menys els assenyalats * en els quals no procedeix calcular la significança estadística perquè el logit els estima per defecte. En aquells que són assenyalats **, tot i tenir una significació estadística menor de 95%, el signe del coeficient es repeteix a les tres versions estudiades. Això m'assegura que al menys el signe és significatiu.

Font: Eurobaròmetre n. 25

Aquesta anàlisi confirma les influències que mostrava l'anàlisi univariant, tot i que l'avantatge és que ara es pot estimar la intensitat d'aquestes influències. En aquell cas es veia, per exemple, que el nivell d'educació i la convicció estaven directament relacionades. Ara puc estimar que aquells amb una educació superior tindran un nivell de convicció baix en molt pocs casos: un 31.5% menys que la mitjana. Igualment, assoliran un nivell alt de convicció més sovint que els altres: en un 30.1% dels casos. Els que només tenen un nivell educatiu fins a primària, mantindran un nivell baix de convicció un 30.4% més sovint que la mitjana, i assoliran un nivell alt un 23.5% menys sovint.

Observant críticament els resultats d'aquesta secció, es pot presumir que alguna de les variables indicatives de la posició social han pogut donar l'aparença d'exercir un efecte sobre el nivell de convicció, només perquè recullen la influència de les altres variables socio-demogràfiques. Per exemple, es pot pensar que el gènere sembla influir el nivell de convicció, però que això només és la conseqüència del major nivell educatiu que tenen els homes, i per tant, que la variable realment decisiva és el nivell educatiu. Això portaria a un disseny diferent del model logit en el qual no s'assumissin només relacions directes de les variables independents sobre la convicció (com he fet a l'anterior), sinó que també s'establissin relacions jeràrquiques entre les variables independents.

No obstant, aquest nou disseny contindria complicacions estadístiques innecessàries, ja que els efectes indirectes es poden estimar de forma molt més senzilla amb taules de contingència de més de dues dimensions (per exemple, convicció per gènere controlat per nivell educatiu). Mitjançant aquest procediment - que no detallaré - arribaria a les conclusions següents. El lloc de residència tan sols afecta la convicció a través de la seva associació amb el nivell educatiu i amb el nivell d'ingressos. Tant l'edat com el gènere només afecten la convicció a través de la seva associació amb el nivell educatiu. Per la seva banda, tant el nivell educatiu com el nivell d'ingressos tenen una influència directe sobre el nivell de convicció.

Per a recapitular el que he trobat en aquesta secció, la centralitat social comporta un major nivell de convicció respecte a la CE, tal com havia estat hipotetitzat. Però Verba i Nie ja proclamaven que, tot i que la centralitat social comportava el desenvolupament d'un conjunt d'actituds cíviqes, aquestes actituds es quedaven en això - en un major interès, una major implicació, una major convicció - però no influïen pas en la direcció de les preferències polítiques que un pogués tenir: "*they have no policy or partisan content, but rather measure the extent to which the citizen is involved in politics*" (Verba i Nie 1972, p. 133; subratllat meu). Aquesta segona part també s'ha verificat, ja que no hi ha proves que la posició social afecti significativament la direcció de les actituds envers la CE.

Reprendré aquest fil argumental a les conclusions del capítol.

3.4. Propostes per a una Anàlisi Fonamental Dinàmica

Aquesta secció tracta d'establir les bases teòriques d'un procés de propagació d'actituds a través de l'estructura social. A més, també tractarà d'operacionalitzar tal model teòric. Dissortadament, tot i discutir la teoria i la metodologia, no puc passar a la verificació empírica per falta de dades (espero que en un futur pròxim, tant les enquestes del CIS com els eurobaròmetres espanyols anteriors a 1985 siguin accessibles i pugui portar a terme la part empírica). Per tant, aquesta secció té el sentit d'establir propostes per quan la verificació empírica sigui possible.

Durant els anys seixanta i setanta nombrosos models de propagació d'actituds van ser formulats. Alguns d'ells són particularment suggestius. Deutsch (1968, p.147-159) va establir l'anomenat "model del salt d'aigua" (cascade model) en el qual el flux d'opinió raja des dels nivells més alts de prestigi social, tot vessant-se cap a nivells més baixos: de les elits socio-econòmiques a les elits polítiques, d'aquestes als mitjans de comunicació, després els líders d'opinió, i finalment la gent del carrer.

Rosenau (1961, p.7-8) ja havia enunciat l'anomenat "model en quatre passes": els mitjans de comunicació, els "opinions makers", els líders d'opinió, i la gent del carrer. Tot i

que l'ordre de les primeres passes és diferent del model de Deutsch, el significat és molt semblant.

Aquests dos casos són només exemples d'una producció molt més llarga: "this notion of elite opinion 'pulling' mass opinion was, with one or two exceptions, inherent in analyses carried out in the 1960s and 1970s" (Handley 1981, p.337) - producció que pot remuntar-se fins a Lazarsfeld et al. (1944). Alguns autors que donaren el seu suport a un model d'elits arrossegant l'opinió pública foren Almond (1960, p.53), Feld i Wildgen (1976), i Lindberg (1971, p.86). Altres autors (p.e. Putnam 1976, p.138; i Peterson 1971, p.265-8) van més lluny i, fins i tot, asseguraren haver verificat empíricament aquesta hipòtesi amb els seus models.

Però potser la formulació que va fer més fortuna va ser la "teoria estructural de la propagació" de Johan Galtung. Per a ell, la gent està posicionada estructuralment en una xarxa social de comunicacions. En el centre es situen aquells que ocupen posicions que són recompensades socialment (Galtung 1964, p.207-8), i com a conseqüència d'això, obtenen també una posició privilegiada a aquella xarxa de comunicacions per on discorren les informacions polítiques. Tal com ho diu Schwenke (1989, p.117) "economic and social power leads to political power". En definitiva, els grups socials són només escalons en la xarxa de comunicacions: "groups are intermediaries between sources of communication and individuals" (Galtung 1967, p.168), i per tant, comuniquen gent que està localitzada a diferents posicions de la xarxa.

Galtung sosté que les actituds són propagades per aquesta xarxa de comunicacions des del centre cap a la perifèria. Al principi, el centre sol proposar una nova idea. No és absolutament necessari que s'origini al centre, només és "molt probable" que s'hi origini. Si no n'és l'origen ell mateix, pot emmanllevar la idea d'un altre lloc i presentarla com identificada amb algú o algun grup del centre. Sigui com sigui, el punt principal és l'acceptació d'aquesta idea pel centre, la seva discussió entre l'elit. Quan aquest primer procés ha estat superat amb èxit, és el moment que aquestes elits convencin a la gent sobre les noves conviccions. Es llavors quan la propagació d'actituds comença: "once the issue is accepted by some sector in the centre, it may be propagated to the periphery and it will be accepted, if necessary, with a time lag." (Galtung 1967, p.168). En definitiva, Galtung també proposa unes elits arrossegant l'opinió de la gent mitjançant un procés de persuasió.

La hipòtesi a derivar de la teoria de Galtung seria que el suport a la CE hauria de créixer primer al centre social, mentre que a la perifèria hauria de detectar-s'hi una certa oposició que anés disminuint amb el temps: "in the early life history of an issue, before the propagation has really started, the proportion of acceptance will be steadily decreasing from centre to periphery. Then, when the propagation really starts there will be more to gain in acceptance lower down in society since the centre has known

the issue for some time and may already have exhausted its acceptance potential" (1967, p.169). Però això no quadra amb els resultats de la secció 3.3, on mostrava que a la perifèria social no hi havia major oposició sinó menor convicció⁷.

Pensant-ho fredament, aquesta desavinença és prou lògica: la hipòtesi anterior (proposada en un estat pur) presumia que la propagació del suport anava guanyant camp a una actitud d'oposició que existia prèviament. Però, en el cas concret que jo analitzo, això no pot ser. No pot ser així perquè la CE és un tema tan nou i tan remot per a la gent del carrer que el substrat que hi havia amb anterioritat a la propagació no podia ser d'oposició sinó d'indiferència.

Per a fer avinent la teoria de Galtung amb el cas concret de la CE, puc proposar una hipòtesi revisada que sostindria que el centre social acceptarà primer la nova idea abans que sigui transmesa a la perifèria - mentrestant, la perifèria es mantindrà en gran mesura aliena al tema. La situació de major nivell de convicció al centre social - que he constatat que es donava a l'actualitat - pot ben ser el producte de tal procés de propagació.

---

⁷ Una forma de salvar Galtung aquí, seria dir que la similitud de nivells de recolzament i d'oposició als diferents grups socials és una mostra que el procés de propagació social ja havia acabat quan les meves dades comencen: dades anteriors haurien mostrat una major oposició a la perifèria que ja s'ha esvaït gràcies a la propagació. En tot cas, sembla un salvament massa forçat com per pujar-hi de peus.

Malgrat l'interès que té la verificació d'aquesta hipòtesi de tipus dinàmic, no ha estat possible portar-la a terme ja que, de moment, no se m'ha permès l'accés a les dades anteriors a 1985. Deixo doncs aquesta verificació per una recerca futura.

3.5. L'Anàlisi Política

La teoria de l'afinitat ideològica manté que la proximitat a un corrent ideològic (identificació amb un partit, en el cas dels Estats Units) és el fil conductor de les actituds polítiques que un sosté (veure Vallès 1990). Així, el nucli primari d'una ideologia produeix actituds conseqüents en d'altres camps. Com a conseqüència, i per posar dos exemples, la perspectiva socialista envers les qüestions laborals només podria ser una actitud característica "d'esquerres"; i igualment, el punt de vista liberal respecte a la privatització és "naturalment" positiu. Per tant, aquesta teoria en el seu estat pur (veure Scarbrough 1984), mantindria que les actituds polítiques són fins a cert punt "naturals" i "genuïnes" en determinats contextes ideològics.

Com de costum, les teories en el seu estat pur són poc adequades. En contra de l'anterior, es pot argumentar que la perspectiva socialista envers les qüestions laborals ja no sol ser d'esquerres, i que la privatització ja es pot defensar des de quasi tots els corrents ideològics. Per a més problemes, tinc raons per a sospitar que, en el cas que

m'ocupa, la ideologia no genera cap actitud natural envers la CE: les diferències d'enfocament respecte a la CE a les mateixes famílies ideològiques europees són una realitat quotidiana, i ningú no podria defensar que existeix, per exemple, "la perspectiva socialista" sobre integració europea (veure Featherstone 1988).

Generalment però, s'accepta una petita modificació de la teoria per a afegir-hi el que s'ha anomenat "efecte apuntador" (cuing effect). Les ideologies són importants no pas per cap qualitat natural que exhibeixin o que generin (no transmeten pas res congènit a la seva gent) sinó perquè la proximitat a un corrent ideològic indica la probabilitat de recepció de certes "pistes" (cues): "participation in church activities exposes the individual to the clergy's views on political issues and to the social cues of the religious milieu, much as Union involvement indoctrinates the working class" (Dalton 1988, p. 162). En altres paraules, els corrents ideològics tenen una influència en política gràcies al procés de persuasió que es dona entre els seus membres: la gent d'idees polítiques semblants es comuniquen més sovint en un procés de propagació d'actituds.

Les conseqüències d'aquest procés són dues. Primerament, referma els simpatitzants en les conviccions ja mantingudes prèviament sobre determinats temes. Segonament, quan els mateixos simpatitzants no mantenen conviccions prèvies massa clares respecte a un tema (per exemple, perquè el tema sigui molt nou o molt remot), aquest procés difon certes idees de

les elits polítiques, i informa els simpatitzants de l'opinió "coherent" que ha de tenir, per exemple, un socialista convençut - fins i tot en el cas que aquesta opinió sigui una de diferent a cada país!. Com a conseqüència, també en aquest cas acaben compartint unes determinades actituds.

En conclusió, algun tipus de persuasió sembla l'última fonamentació de la teoria de l'afinitat ideològica. El raonament subjacent seria que la proximitat a un corrent polític o ideològic representa estar sota pressió per a tenir certes opinions. Aquestes idees suggereixen el paper central que juguen els grups polítics (i especialment, les elits polítiques) en l'efecte apuntador.

Les implicacions que es deriven d'aquesta discussió teòrica són dues. La primera es referirà a la influència que pugui exercir la *preferència de partit* i l'*afinitat ideològica*. La segona es referirà a la influència que pugui exercir la *proximitat* als partits.

No discutiré aquí l'anàlisi que mostra que la influència que exerceixen altres actituds socio-polítiques no és significativa⁸. El fet que aquest exàmen hagi estat poc fructífer és, però, prou instructiu: la mobilització cognitiva i el post-materialisme (les quals solen ser defensades per Inglehart com influències bàsiques sobre el

⁸ Agraeixo, no obstant, la suggerència d'en Joan Botella d'examinar aquests altres correlats actitudinals del suport a la CE.

suport a la CE) només mostren associació significativa sobre el grau de convicció, i no pas sobre el grau de suport a la CE. Altres correlats, com per exemple l'internacionalisme, també s'han demostrat estèrils per a explicar el suport a la CE (veure Everts 1992).

i) Preferència de partit i afinitat ideològica. El partit que un prefereix és un fonament per a la seva posició de suport o oposició a la CE. Tal com he dit a la discussió teòrica precedent, això és perquè l'opinió del partit - i especialment, l'elit del partit - és una de les formes principals de persuasió sobre les opinions que un manté. En altres paraules, els partits polítics són responsables de la transmissió d'actituds (o en són responsables en part) perquè la preferència per un partit implica l'existència d'una pressió de grup per a recolzar l'opinió que manté el partit.

Per tant hipotetitzo que la posició que el partit preferit pel respondent ha defensat en el tema de la CE tindrà una influència substancial sobre la direcció (suport o oposició) de la seva actitud respecte la CE. Es a dir, espero una relació entre la preferència de partit i el suport a la CE (segona dimensió de l'índex dual); però en principi, no hi ha raó perquè el partit hagi d'influir sobre la convicció de les actituds (primera dimensió de l'índex). El lector notarà que, per primera vegada, espero trobar una variable que manté una relació amb la direcció de les actituds (i.e. amb el suport) i no només amb el nivell de convicció.

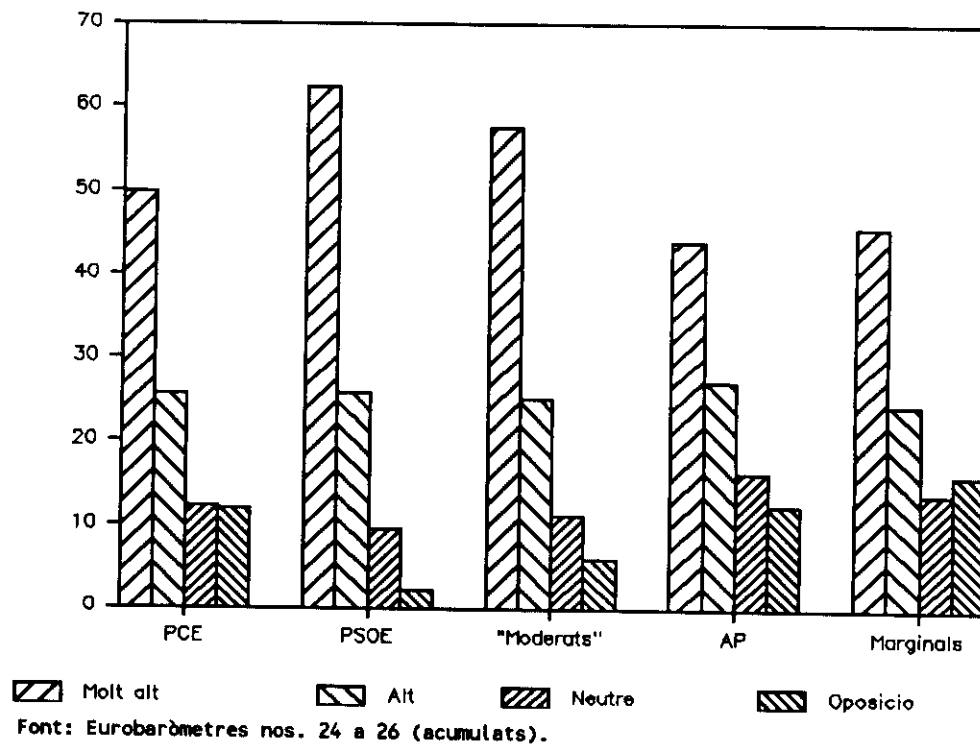
Per a verificar aquesta hipòtesi, primer haig de saber quina ha estat la posició que els diferents partits han defensat en el tema de la CE. Per tal de "mesurar" aquestes posicions existeixen vàries estratègies, les quals són descrites a les propostes que faig a la secció següent. Però a part d'aquelles mesures quantitatives, hi ha la possibilitat de basar l'anàlisi en un seguiment més impressionista de les posicions dels partits - ja que aquestes posicions són també una qüestió d'apreciació subjectiva. En tot cas, com que la confecció d'aquells índexos sobrepassa el propòsit d'aquesta secció, basaré l'anàlisi en això que he anomenat un seguiment més impressionista.

No sembla massa arriscat de dir que, durant els anys vuitanta, els defensors més entusiastes de la CE varen ser (no necessàriament per aquest ordre) el PSOE, els nacionalistes de CiU i del PNB, i els centristes del CDS. AP també estava clarament per l'entrada d'Espanya a la CE (com ho estaven tots) però el nacionalisme i l'aïllacionisme tradicional de la dreta espanyola encara produïa una actitud menys entusiasta en alguns cercles de l'elit conservadora. Els comunistes eren europeistes ardents, però eren crítics envers la natura estrictament comercial del Mercat Comú (tot i que l'esperit crític els va disminuir amb el pas dels anys). Els únics partits que eren d'alguna manera anti-europeistes eren alguns partits marginals de l'extrema esquerra, com el PCC; de l'extrema dreta; i també del nacionalisme més radical, com HB. (Que el lector no es

commogui per l'extrema simplificació d'aquesta descripció: aquest tema serà analitzat al capítol quatre.)

Així doncs, vista la posició dels partits, la hipòtesi corresponent preveu un entusiasme menor entre els simpatitzants de partits marginals i del nacionalisme més radical, un entusiasme major entre els simpatitzants del PSOE i els simpatitzants dels partits moderats (CDS, CiU i PNB), i una postura intermitja entre els simpatitzants comunistes i els conservadors.

Gràfic 3.9 - Nivell de Suport a la CE per partit preferit

Això és precisament el que mostra el gràfic: una divisió clara entre els partits centrals (PSOE i moderats) i els partits exteriors (PCE, AP, i els marginals).

Però aquesta divisió pot respondre a un efecte lleugerament diferent de l'hipotetitzat. Es pot entendre que el major nivell de suport entre els simpatitzants dels partits que tenen responsabilitats de govern (que coincideixen amb els que anomenat "centrals") respon a un recolzament de l'acció del(s) govern(s) sobre el tema de la CE. Per contra, els simpatitzants dels partits exteriors (que no estaven exercint aquesta responsabilitat de govern) pot ser que siguin més crítics, tot mostrant no pas una oposició a la CE, sinó un desacord amb l'acció de govern sobre temes com per exemple la preparació de l'estructura productiva en vistes d'una major competència, la conducció de les negociacions per l'accés, o les freqüents declaracions dels governants sobre el tema (anomenaré aquest fenomen "efecte boicot"). De fet, Featherstone (1988, p. 318) va constatar que, en el tema de la CE, existeix un major entusiasme entre aquells que estan al govern que no pas entre els que estan a l'oposició - i que aquesta diferència es manté fins i tot quan el partit al govern canvia!⁹.

---

⁹ El mateix fenomen ha estat constatat a les enquestes en el cas d'una pregunta estàndard sobre "la satisfacció com funciona la democràcia". Els simpatitzants del partit al govern (independentment de quin partit sigui al govern) sempre estan més satisfets amb el sistema democràtic (potser perquè, després de tot, el sistema els ha donat el govern). Però això indica una actitud envers el govern més que no pas una actitud envers la democràcia (que era l'objecte que es volia analitzar originalment). En el meu cas, l'efecte boicot indicaria una actitud envers el govern més que no pas envers la CE.

Tot i que és difícil de verificar l'existència d'un efecte boicot entre aquests grups, provaré una estratègia indirecte. Als eurobaròmetres hi apareixen regularment dues preguntes que intenten captar un europeisme de tipus més difús. Una fa referència a si el responent sent una identitat europea; l'altra, a l'opinió davant d'una Europa Occidental unida. Cap de les dues preguntes no fan esment de la CE i, com a conseqüència, haurien d'evocar menys l'acció dels governs nacionals. Si en aquestes preguntes es mantingués un menor entusiasme envers Europa (entre els votants conservadors, comunistes, i dels partits marginals), llavors això apuntaria a que aquella oposició envers la CE era genuïna. Per tant, la possibilitat que l'actitud d'aquells votants fos produïda per un efecte boicot, perdria credibilitat.

Aquesta prova dóna resultats inconclusius que no presentaré de forma gràfica, sinó que només en donaré unes pinzellades. L'única cosa que sembla definitiva és que entre els votants de partits marginals no hi ha proves de cap efecte boicot: continuen mostrant tan poc entusiasme envers Europa com mostraven en l'índex de suport a la CE.

Per altra part, entre els votants comunistes sembla aparèixer un efecte boicot en els eurobaròmetres números 24 (tardor 1985), 28 (tardor 1987), i potser - essent generós - al 27 (primavera 1987). A totes aquestes enquestes, l'índex de suport a la CE per als votants comunistes dóna resultats significativament més baixos del que es podria esperar vist

l'alt grau d'europèisme més difús que mostren a les dues preguntes abans citades. Això podria ser una prova que l'índex de suport a la CE recull un efecte boicot per part dels votants comunistes, però el problema és que aquest efecte boicot no apareix reflexat de cap manera a la resta d'eurobaròmetres examinats: els números 25 (primavera 1986), 26 (tardor 1986) i 31 (primavera 1989). Així doncs, no puc ni confirmar ni rebutjar l'existència d'un efecte boicot entre els votants comunistes.

Entre els votants conservadors, passa tres quarts del mateix: detecto un possible efecte boicot als números 25, 26 i potser al 28, però no n'hi ha de cap manera als números 24, 27 i 31. Una altra vegada, aquestes diferències poden ser produïdes tant per variacions aleatòries com per un efecte boicot.

Una vegada he constatat que la preferència de partit té una incidència sobre el suport a la CE, cal preguntar si aquesta influència no és pas derivada de la posició ideològica d'aquests votants i no pas de la influència persuasiva del partit. Com que la preferència de partit i l'afinitat ideològica (operacionalitzada en la posició a l'eix esquerra-dreta) mostren una gran correspondència, la seva relació amb el suport a la CE és paral·lela. Així doncs, els dos extrems de l'eix mostren graus de suport significativament més baixos. No mostraré aquests resultats empírics ja que m'interessa més la seva plausibilitat teòrica.

Reprement el fil argumental del principi d'aquesta secció, no crec que l'afinitat ideològica sigui el precedent immediat del suport a la CE (la postura socialista envers la CE no existeix). Tal com diu Jansen "the EC as a political issue is only included in the major left-right cleavage in Danish and Greek politics. In all other countries, there is no stable relationship between feeling left or right and the opinion on the EC" (Jansen 1992, p. 11; per una perspectiva no coincident, veure Valen 1977). Per tant, crec que l'eix esquerra-dreta només recull una associació amb el suport a la CE derivada de la seva correspondència amb la preferència de partit. Una altra vegada, Jansen arriba a una conclusió similar: "a possible relationship between self-placement and EC orientations is probably to a much greater extent shaped by party identification and party positions towards the EC than by an ideological conviction" (idid, p.9). A cada país, les variacions de posició entre esquerra i dreta són diferents; és aquesta especificitat de país que confirma la preponderància de l'efecte del partit i no pas de l'afinitat ideològica (veure també Featherstone 1988, pp. 302-3 i 333-5, Jansen 1991, p.7).

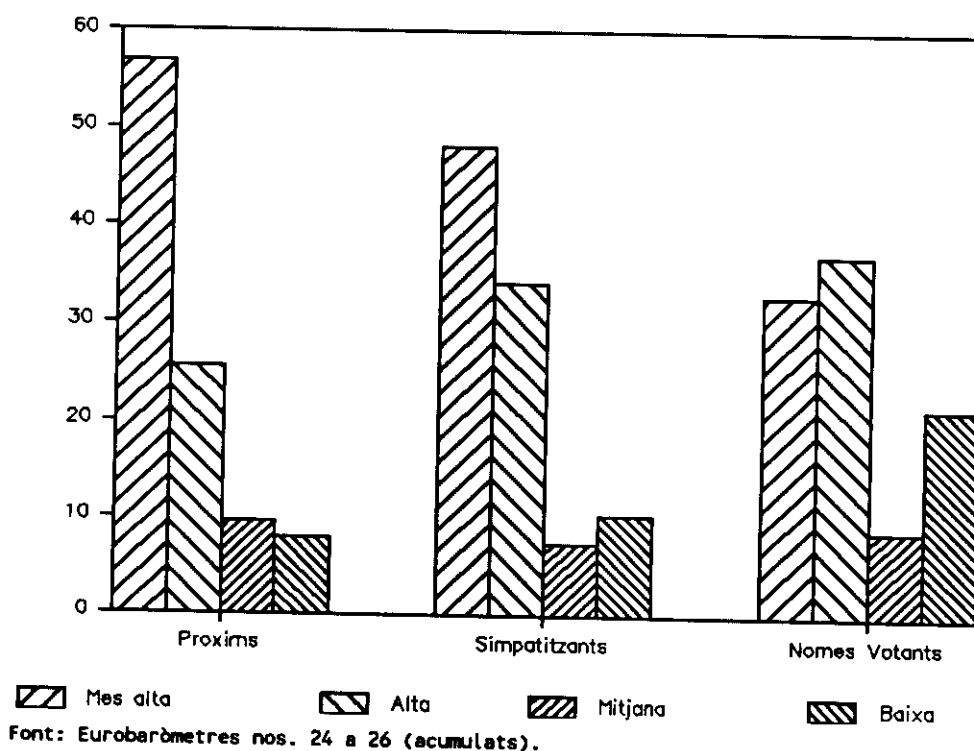
ii) Proximitat als partits. Seguint l'esquema teòric inicial, la feina de persuasió que exerceixen els partits sobre els ciutadans depèn, en gran mesura de quan pròxim el ciutadà es senti respecte al partit: els més actius militants del partit seran més captivats per l'efecte apuntador que no pas els simples simpatitzants, i aquests ho

seran més que no pas els que no es senten pròxims a cap partit.

Això es pot operacionalitzar en dues hipòtesis. La primera és que els més pròxims als partits (a qualsevol dels partits) estaran generalment més convençuts de l'actitud envers la CE que els transmet el partit (sigui aquesta una actitud d'oposició o sigui una actitud de suport), és a dir que la proximitat als partits augmentarà el nivell de convicció. Això és el que mostra el següent gràfic.

Gràfic 3.10 - Nivell de Convicció per cada grau de proximitat als partits

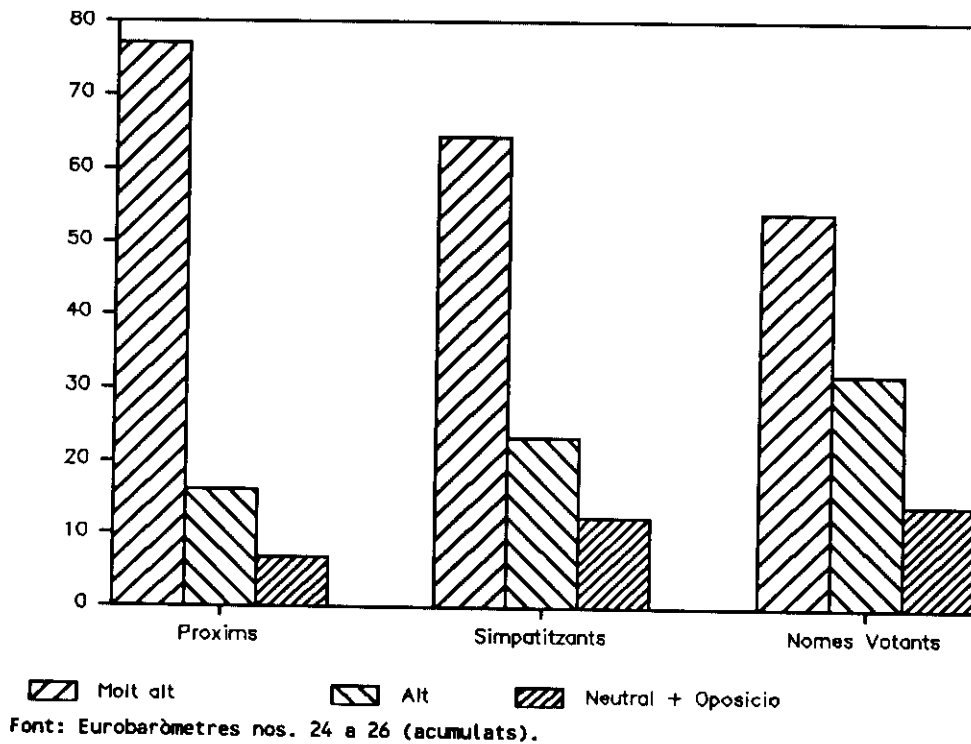
De fet, la relació no és només òbvia gràficament, també és potent des del punt de vista estadístic. La correlació

ordinal entre proximitat als partits i nivell de convicció sol ser al voltant de $\gamma=0.27$ a les diverses edicions de l'eurobaròmetre.

A la segona hipòtesi, la proximitat a cada un dels partits actuarà de forma diferent depenent de quina sigui la postura defensada pel partit. En el cas dels partits que han exercit una forta persuasió pro-europeista (ex: PSOE), la hipòtesi és que aquells més pròxims al partit tindran un nivell més alt de suport a la CE que no pas els més allunyats del partit (els quals no hauran rebut la persuasió amb tanta força). Però en el cas dels partits menys entusiastes (ex: PCE i AP), la hipòtesi és que hi ha hagut ben poca persuasió, i per tant, la proximitat al partit no hauria de tenir cap influència clara sobre el suport a la CE.

En el cas de la clientela socialista, el suport a la CE creix a mesura que els responents són més pròxims al partit. Les correlacions són considerables: varien entre $\gamma=0.265$ ($p<0.02$) a la primavera de 1986 a $\gamma=0.412$ ($p<0.001$) a la tardor de 1987. Tenint en compte que aquests nivells de significació s'han aconseguit amb submostres de menys de dos-cents responents, el resultat pot ser considerat molt favorable.

**Gràfic 3.11 - Nivell de Suport a la CE
per cada grau de proximitat al PSOE**

En el cas de les clientele comunista i conservadora, el suport a la CE sembla ser independent de la proximitat al partit. Així, les taules de contingència solen ser molt poc significatives estadísticament a les diverses edicions de l'eurobaròmetre: a la tardor de 1985, $p < .17$ pels comunistes i $p < .03$ pels conservadors; a la primavera de 1986, $p < .22$ pels comunistes i $p < .30$ pels conservadors; i a la tardor de 1986, $p < .013$ pels comunistes i $p < .25$ pels conservadors. Malgrat això, com que les submostres de cada un d'aquests partits són excessivament baixes per a ser representatives, cal prendre aquests resultats amb molta cautela.

Com a recapitulació dels efectes que les variables polítiques tenen sobre les actituds envers la CE, puc dir que en aquesta secció he provat dues coses. Primer, he trobat que l'única variable que fins el moment té un efecte genuí sobre la direcció de les actituds respecte la CE, és la preferència de partit. Això apunta a la importància dels partits polítics com a antecedent de les actituds envers la CE. A més, cal notar que en els partits més entusiastes (com ara el PSOE) aquesta influència pro-europeista s'exerceix de forma més potent entre els més pròxims al nucli del partit. Això no tan sols referma la importància dels partits polítics ja apuntada, sinó la importància fonamental d'aquells més propers a l'elit del partit. En definitiva, aquests elements em fan pensar en l'existència d'un potent procés de transmissió d'actituds de l'elit del partit cap a l'opinió pública.

Segon, he trobat que la proximitat als partits és un antecedent clar del nivell de convicció de les actituds envers la CE. Aquest element cal afegir-lo als antecedents de tipus socio-demogràfic que ja havia trobat a la secció anterior: així doncs, la convicció ve propiciada per la posició social i per la proximitat als partits. El dubte que resta sense aclarir és si les dues influències es donen de forma independent l'una de l'altra; és a dir, si els dos efectes són acumulatius o redundants. Aquesta pregunta quedarà sense resposta fins a una recerca futura.

3.6. Propostes per a una Anàlisi Política Dinàmica

Com he mostrat a la secció anterior, el fet de recolzar o oposar-se a la CE és una opció influïda en gran part per la posició que prenen els partits polítics. Amb anterioritat, ha estat constatat (Featherstone, 1988, p. 310-12) que la posició dels partits (tant envers la CE com envers altres temes remots de política exterior) ha vingut delimitada tot sovint per l'actitud personal de les seves elits dirigents. A hores d'ara doncs, l'existència d'un procés de propagació d'actituds - que vagi de les elits polítiques fins a l'opinió pública - ja és quelcom més que una presumpció raonable.

Aquesta secció tracta d'establir les bases teòriques i discutir l'operacionalització d'aquest procés de propagació d'actituds que segueix canals polítics - i no pas a través de l'estructura social, com en la secció 3.4. Però una vegada més, no puc passar a la verificació empírica per falta de dades.

La formulació teòrica més refinada d'aquest procés és la teoria de l'espiral del silenci de Noelle-Neumann (1984). Aquesta teoria parteix de la constatació que la gent és capaç de percebre el clima d'opinió respecte a alguns temes; és a dir, la gent percep qui són les majories. De fet, l'efecte "bandwagon" és la confirmació que això és així: la gent sol "oblidar" que ha votat per certs partits i, contràriament, "recorden" haver votat per aquell partit al

qual la majoria dels seus companys varen votar. En altres paraules, la gent adapta fins i tot els seus records per tal de no sentir-se aïllada (op.cit. p.32-33).

Tan bon punt la gent nota el clima d'opinió, la pressió social es fa evident. A més, aquesta pressió és tal que el fet de ser a la majoria percebuda exerceix una influència fonamental sobre la voluntat de fer públiques les opinions pròpies. Però aquest no és l'únic factor que ajuda a fer públiques les opinions. A més, alguns grups sempre estan més predisposats a fer-ho: els joves, els homes, etc, (això coincideix amb el paper d'iniciador que Galtung donava a les categories del centre social).

L'ajuda d'aquests grups és decisiva en les primeres passes de la discussió d'un tema: "followers of the Social Democrats and of the Christian Democrats might be equal in numbers, but they were far from equal in energy, enthusiasm, or in willingness to express and display their convictions. Only Social Democratic buttons and emblems appeared publicly" (op.cit. p.4). Des d'aquest moment la persuasió exercida a través dels canals de partit treballa a tota màquina: "a person favouring the Christian Democrats would look in vain among the campaign buttons and bumper stickers for a fellow sympathiser, for all such had fallen into silence, thereby contributing to a situation in which those who shared Christian Democratic conviction and sought for some kind of a sign must truly have felt isolated and alone" (p.24). Aquest procés autoalimentat té, en tot moment, una

influència clara sobre l'estat de l'opinió pública: "observations made in one context spread to another and encouraged people to proclaim their views or to swallow them and keep quiet until, in a spiralling process, the one view dominated the public scene and the other disappeared from public awareness as its adherents became mute. This is the process that can be called the 'spiral of silence'"(p.5).

Existeixen altres precedents d'un hipotètic procés de propagació d'actituds que va des de les elits dels partits cap a l'opinió pública. En són exemples: Deutsch (1967, p.251), Inglehart (1986, p. xvi), i Worre (1988, p.387).

En definitiva, el procés de propagació d'opinions a través de canals polítics parteix dels partits (i sovint de les seves elits) per a influir, finalment, a l'opinió pública.

"Elite-Pull" o "Mass-Push". Una vegada el model polític de propagació d'opinions ha estat establert, voldria introduir una qüestió complementària. En principi, la relació entre la posició dels partits i l'opinió pública pot treballar en dues direccions: són les elits que arrosseguen la gent ("elite-pull"), o és la gent que empeny les elits ("mass-push")? Es a dir, confrontat amb una correspondència entre l'opinió del partit i la dels seus simpatitzants, ¿existeixen raons per a interpretar-la com a una influència del partit i no pas una influència sobre el partit? Les següents planes tracten d'aclarir-ho.

En el cas de les actituds envers la CE, una primera raó per a defensar un esquema d'elits que arrossequen és que les elits polítiques solen tenir un major interès en política internacional que l'home del carrer, per al qual la CE és una cosa molt remota i força incomprensible (veure Schwencke 1989, p.103; i Wessels 1990b, p.26)¹⁰.

El segon conjunt de raons per a un esquema d'elits que arrossequen a la gent prové de la teoria dels "issues"¹¹. Obres clàssiques com Berelson et al. (1954), i McClosky et al. (1960) ja distingien entre assumptes d'estil ("style issues") i assumptes de parer ("position issues"). Les conseqüències dels assumptes d'estil són materialment intangibles per a la majoria de la població. Com a conseqüència d'això *la gent del carrer no té opinió sobre assumptes d'estil*, i segueixen les opinions de les elits polítiques. Contràriament a aquests assumptes, els assumptes de parer tenen conseqüències per la gent del carrer, la qual se'n forma una opinió.

Wessels (1990b) i Jansen (1990) han aplicat aquest esquema al tema de la CE amb la conclusió que "issues concerning

10 No obstant, en el cas que la gent tingués accés a informacions alienes al canal polític de propagació d'opinions que he descrit, la xarxa de comunicació 'top-down' que comunica l'elit amb l'opinió pública es veuria interrompuda per la interposició d'aquestes informacions alienes. Un exemple d'això seria quan els mitjans de comunicació de masses, mitjançant un seguiment intensiu del tema, el fan intel·ligible per a tothom, de manera que la interpretació de les elits ja no és necessària. Com a conseqüència d'una situació d'aquest tipus, el procés de propagació d'opinions de les elits podria fer fallida degut a les interferències. No obstant, això em sembla una possibilitat més aplicable a temes domèstics que no pas a temes remots i complexos com la política exterior i la CE.

11 Li agraeixo a en Joan Botella la seva suggerència d'incloure una anàlisi a partir de la teoria dels issues.

European integration, like security and other foreign policy issues, are 'style' issues ... people do not have clearcut opinions on themselves". En definitiva, la classificació del meu objecte d'estudi com un assumpte d'estil seria una altra raó per a recolzar un esquema d'elits que arrossequen.

No obstant, existeixen també arguments per a oposar-se al punt de vista que la intervenció de les elits polítiques en la formació de l'opinió pública sigui tan determinant.

El primer argument utilitza una crítica feta a l'anterior classificació de la teoria dels issues: Butler i Stokes (1970, p.292 i ss.) contraposen als assumptes de parer els anomenats assumptes polivalents ("valence issues"). Ara, els assumptes de parer són definits com aquells en els quals existeixen cossos d'opinió rivals (vegeu la similitud amb la definició anterior). En canvi, els assumptes polivalents impliquen valors que són profundament compartits a la societat com ara la pau, la prosperitat econòmica i el prestigi internacional.

Seguint aquest esquema, Jansen (1990, pp.2-3) avença l'argument que la gent només pot veure's influïda per les opinions de les elits quan aquestes opinions són exposades públicament, és a dir només en aquells assumptes en els quals existeix dissensió pública entre les elits polítiques. Per definició, en els assumptes polivalents no existeix la desavinença suficient com per a que les opinions siguin discutides i, per tant, per a que siguin divulgades. Segons

Jansen, la gent del carrer resta desapassionada respecte els assumptes polivalents i aliena a les opinions de les elits. Per tot això, la classificació del tema d'Europa com un assumpte polivalent aniria en contra de la seva possible propagació seguint un model d'elits que arrossequen a la gent.

El segon argument en contra de l'esquema de les elits que arrossequen és que alguns autors s'han decantat per l'esquema de "la gent que empeny". Així, Inglehart i Reif (1991, p. 5-6) sostenen que el canvi d'actitud respecte a Europa dels comunistes italians i francesos durant els anys seixantes va ser dirigit per la gent del carrer i no pas per les elits dels partits, les quals no varen tenir cap altra opció que seguir les bases. De forma similar, en un estudi dels partits socialistes a Europa, Featherstone (1988, p.315-17) defensa l'existència d'una influència de la gent del carrer sobre els partits, tot i que dues planes més enllà acaba admetent que probablement la influència inversa és més potent.

Aquesta acceptació assenyada que fa Featherstone de l'existència d'influències en les dues direccions és adient per a introduir el meu punt de vista, el qual es basa en els següents tres punts:

Primer, que pot molt ben ser que cap dels dos esquemes reculli tota la realitat, ja que probablement es tracti d'un

procés interactiu en les dues direccions (veure Handley 1981, p.340; Wessels 1991, p.3; i Dalton 1988, p.213-14).

Segon, que sigui quina sigui la direcció més potent, crec que és legítim aïllar-ne una d'elles per a procedir a la seva anàlisi¹². Analitzar-ne una no vol dir ignorar o negar l'altra, sinó pressuposar-la.

I tercer, que com que el tema de la direcció causal ha estat una de les eternes qüestions no resoltes en ciències socials, i com que aquesta tesi no es planteja pas donar-li una resposta definitiva, el lector interessat farà bé en adreçar-se a la literatura rellevant.

Aquesta solució condescendent no cal entendre-la com que jo vulgui "escòrrer el bulto" respecte a quina de les dues concepcions del món crec més acurada. Sóc de l'opinió que l'individu aprehèn tan sols aquelles alternatives que li són ensenyades, i també que la percepció d'aquestes alternatives i la tria entre elles venen clarament lligades. El ciutadà "is taken directly from his ignorance to a ready-made set of policies he is taught to prefer" (Galtung 1964, p.209). Per tant l'autonomia de l'individu per a decidir les seves opinions és prou restringida: "toute opinion est située objectivement par rapport à une série de positions déjà

---

12 El meu objecte d'estudi (la meva variable dependent) són les actituds de la gent (l'opinió pública), i per tant la meva opció és la d'analitzar la influència que els partits tenen sobre ella. Si estudiés com es formulen els programes dels partits, o què defensen els estadistes a les cimeres comunitàries, la meva variable dependent seria la postura de l'elit, i per tant, caldria que analitzés la influència en direcció contrària.

marquées ... il y a des positions qui sont déjà prévues et on les prend" (Bourdieu 1973, p.1303).

Operacionalització. Una vegada tancat el tema de la direcció, cal operacionalitzar un model que permeti relacionar canvis en la posició dels partits amb l'evolució de l'opinió pública, i establir un lligam jeràrquic entre ells. El disseny de tal model és complexe: "a sufficient design in that case means to identify the different levels [de proximitat a l'elit del partit], to measure attitudes towards the EC at different time points at different levels of the ... political hierarchy, to identify the time-lag opinion flow needs from one level to another and, on the basis of empirical material, to look for empirical evidence of 'cascading' opinion" (Wessels 1990b, p.8). Per tal de simplificar aquest disseny puc procedir de diverses maneres.

Simplificant al màxim el número de nivells de la jerarquia del partit, puc examinar la posició de dos nivells: la posició de l'"aparell" (o posició del partit pròpiament dit) i la posició dels votants. Per tal de "mesurar" la posició dels partits en el tema de la CE, s'ha esbrinat una estratègia que en pretén una quantificació. Wessels (1990a i 1991) pren la freqüència amb la qual el programa electoral del partit es refereix positivament a la CE, a aquesta freqüència li resta la freqüència de mencions negatives, i amb la diferència n'elabora un índex de posició del partit respecte a Europa¹³.

La justificació d'aquest procediment és que els programes electorals són la millor objectivació de la posició del partit respecte a molts temes. De fet aquest és el raonament en el qual es basa el programa de recerca "manifesto" (origen de les dades de Wessels): "election programs assess the importance of current political problems, specify the party's position regarding such problems, and inform the electorate about the course of action the party will pursue in parliament, when elected" (Klingemann 1987)¹⁴.

El problema bàsic d'aquesta estratègia és que les dades del programa "manifesto" per a Espanya no són encara processades, i per tant, encara no les puc utilitzar.

Una altra estratègia és evitar avaluar la posició de l'aparell del partit (que tan sols és una aproximació a la posició de l'elit) i conservar tants nivells de proximitat al partit com sigui possible en les enquestes d'opinió pública. Aquesta jerarquia aniria des de l'opinió dels simples votants, a la dels simpatitzants, i a la dels "molt pròxims" al partit. Però el problema d'aquesta estratègia és que les enquestes anteriors a 1985 no són encara

---

13 Per una altra part, Jansen (1990) mesura què varen votar els diferents grups parlamentaris als parlaments nacionals, quan temes relacionats amb la CE eren posats a votació. Mitjançant aquesta mesura elabora un índex que indica la posició dels partits respecte a Europa.

14 La crítica fonamental a la utilització d'aquestes dades per al meu propòsit sol ser que els programes electorals no poden exercir una influència sobre la posició dels votants perquè no se'ls llegeix ningú. Respecte a això, haig de dir que la meua suposició no és, en cap cas, que el programa electoral influeixi l'opinió dels votants, sinó que el programa electoral reflexa la posició del partit; i serà aquesta posició de partit la que influirà l'opinió de l'individu (p.e. mitjançant la presència als mitjans de comunicació, les intervencions dels seus líders, etc). Així doncs, utilitzant els programes electorals no pressuposo la seva lectura.

accessibles. Mentre això sigui així, el període a estudiar és encara massa curt, i els punts temporals són massa pocs (només tres) per a una anàlisi dinàmica.

Finalment, una última estratègia és evitar qualsevol diferenciació en nivells, i simplement constatar l'evolució de l'electorat dels diferents partits. Aquest tipus d'anàlisi l'he realitzat anteriorment (Bosch 1991) amb alguns resultats positius. Per exemple, abans que Aliança Popular comencés a donar una certa imatge europeïsta, el nivell d'oposició entre els votants conservadors era el més alt de tots els electorats, però tot seguit es va produir una disminució continuada de l'oposició a la CE. Al desembre de 1979, l'oposició a la CE entre l'electorat conservador era 2,1 vegades més alta que a la mitjana de la mostra, a l'estiu de 1980 era 1,5 vegades més alta, al 1983 ja només era lleugerament més alta que la mitjana, i durant el 1984 ja es situava per sota de la mitjana mostral, aproximadament al mateix nivell que el PSOE. Aquest declivi és explicable per la teoria de l'espiral del silenci descrita més amunt.

El problema és que mitjançant aquesta estratègia tan sols puc trobar evidències circumstancials d'una possible persuasió del partit sobre els seus electors. Es per això que espero poder aplicar les anteriors estratègies tan aviat com les dades siguin accessibles. Una altra vegada doncs, només puc fer que establir les bases metodològiques a utilitzar en tal cas.

3.7. Conclusions

Aquest capítol pretenia aclarir si existeix el que he anomenat un suport de tipus socio-polític a la CE. Es a dir, aquell tipus de suport a la CE que és conseqüència de la posició que un ocupa a l'estructura social, i de les preferències polítiques que un manté.

Però abans de passar a les conclusions substantives, cal que n'estableixi una de metodològica: que si no s'estudia el suport a la CE a través d'un índex que reflexi només variacions en el suport a la CE (i res més), els resultats poden contenir interferències del que he anomenat "efecte convicció". Tan sols un índex que diferenciï entre la convicció i el suport pròpiament dit, propicia una comprensió adequada de les actituds envers la CE. Així mateix, tan sols aquesta diferenciació permet explicar el paper que hi juguen els antecedents socials, per una part, i els antecedents polítics, per l'altra. Es per això que nombroses conclusions establertes a través de l'índex eurobaròmetre de suport a la CE poden ser enganyoses.

Tal com he descrit al principi del capítol, la teoria del comportament polític sosté que l'emplaçament de les persones a l'estructura social els proporciona un punt de vista peculiar envers les institucions i el procés polític. En les posicions socials més centrals, aquest punt de vista es caracteritza per la presència d'un conjunt d'actituds cíviques. Les actituds cíviques que subratlla la teoria

al.ludida són, entre d'altres, l'interès polític i la implicació política. Així doncs, la qüestió és si existeix una actitud cívica de convicció envers la CE per afegir a la llista.

(No amago que aquesta convicció envers la CE pren una rellevància més genèrica per quan pot ser la concreció, en aquest cas específic, d'una actitud cívica més universal que podria anomenar convicció política.)

En aquest capítol, he pogut comprovar que la posició social que un ocupa és un antecedent de la convicció envers la CE: al centre social s'assoleixen nivells alts de convicció, i per contra, els nivells baixos de convicció coincideixen amb posicions més marginals. Aquesta localització social de la convicció envers la CE coincideix amb la localització de les actituds cíviqes referides anteriorment.

També és important de destacar que aquesta convicció envers la CE conserva una altra característica comú amb les anteriors actituds cíviqes. El nivell de convicció envers la CE que un assoleixi és independent del costat de la controvèrsia que recolzi. Es a dir, la convicció no té color, no té contingut partidista.

Aquesta reflexió podria fer pensar que he bandejat el meu propòsit inicial, ja que durant el capítol també he donat proves per a refusar que la posició en l'estructura social tingui conseqüències sobre el suport a la CE. Però això

només és veritat a mitges perquè les actituds respecte a la CE no són unidimensionals: no inclouen només aquest suport en sentit estricte, sinó també la convicció, que es configura així com un objecte d'estudi per mèrit propi. I si que he verificat que la posició en l'estructura social té conseqüències sobre aquesta convicció.

A més dels antecedents de tipus social, la convicció envers la CE també en té de polítics: en aquest capítol he constatat com la proximitat als partits augmenta considerablement el nivell de convicció. No obstant, aquesta relació desperta un nou interrogant sobre si aquestes dues influències són acumulatives o són redundants. Aquesta pregunta quedarà sense resposta fins a una futura recerca.

Una vegada que he aïllat aquesta primera dimensió de les actituds envers la CE (la convicció) i n'he aclarit els antecedents, cal que faci el mateix amb el suport (en sentit estricte) envers la CE. El suport (o l'oposició) a la CE no vé influït per la posició en l'estructura social, sinó que es veu influït pel posicionament polític o - per ser més exactes - per la preferència de partit que un manté. Així, els seguidors dels partits més entusiastes en el tema comunitari, són els qui mostren més suport. En definitiva, si la posició social prefigura la convicció, el posicionament polític prefigura la direcció de les actituds envers la CE.

Aquesta fixació de l'opinió pública a través de la posició dels partits polítics insinua una verificació del paper fonamental que juguen els partits polítics en la sistematització del debat cívic. *Els partits articulen la política*, donen un estil endreçat a allò que altrament seria un procés caòtic de selecció de projectes col·lectius. Probablement també el configuren de forma més artificial o "manipulada". Però certament, tot jugant aquest paper, *els partits converteixen la democràcia en un exercici plausible*.

Com el lector haurà observat, insinuo que la coincidència entre la posició del partit preferit i la posició dels seus votants, és deguda a que les posicions dels partits exerceixen una *persuasió* potent sobre el parer dels seus votants. No obstant, tan sols una anàlisi dinàmica com la suggerida a la secció 3.6 ajudaria a confirmar aquesta insinuació.

Per altra part, el fet que hagi pogut constatar una relació entre la posició dels partits i el suport a la CE no vol dir que aquesta relació hagi estat adequadament explicada. En concret, no serveix de massa que constati una influència de la posició dels partits sobre el suport a la CE, si no puc explicar satisfactòriament la posició dels partits respecte al tema d'Europa.

Igualment, podria dir que el fet que els individus mostrin una preferència de partit (i que per tant, es vegin més influïts per la posició d'un partit que per la d'un altre)

tampoc no ha estat adequadament explicada - i certament, no és fruit de la casualitat. Però és que la preferència de partit és el resultat (en un lloc i moment concrets) d'un "decantament" històric que ha donat lloc a les clivelles polítiques presents en tota societat, i en les quals els individus estan situats.

De la mateixa manera, la posició dels partits respecte a Europa tampoc no és quelcom explicable conjunturalment sinó que és el resultat d'un procés de decantament històric que ha anat construint unes imatges d'Europa.

Els processos històrics al·ludits poden explicar l'origen de la relació que he constatat en aquest capítol. Per tant, és necessària una anàlisi històrica que es centri en la formació de la imatge d'Europa entre les elits polítiques (i també les elits no polítiques) d'Espanya.

Aquesta anàlisi és necessària per un altre factor afegit. En aquest capítol he pogut constatar que, malgrat que hi han variables que influeixen sobre el suport a la CE, cap d'elles no és decisiva. Es a dir, fins i tot en les posicions socio-polítiques menys europeistes, el suport a la CE és la postura majoritària. Es possible que la recerca de variables decisives per al suport a la CE sigui un exercici suficient a d'altres països. Però a Espanya, no és tant rellevant buscar raons decisives, com resseguir la manera com s'ha anat construint aquest consens respecte al tema d'Europa.

Aquesta anàlisi és la que portaré a terme al següent capítol.

CAPITOL 4 - EL SUPORT CULTURAL A LA CE

4.1. Introducció

Una vegada he examinat el suport de tipus econòmic i el suport de tipus socio-polític, resta per analitzar el que al primer capítol he anomenat suport de tipus cultural a la CE. En aquest capítol - tal com explicaré més endavant - penso fer una anàlisi de contingut de diversos textos i documents, per tal de poder copsar les idees que foren transmeses a l'opinió pública en diversos moments des de principis de segle.

Tal com ja he apuntat al capítol primer, aquesta anàlisi tindrà un estil molt diferent dels dos capítols anteriors. Això és així per diverses raons: a) perquè les pretensions inherents al corrent teòric que fonamenta l'anàlisi es dirigeixen més cap a la comprensió que no pas cap a l'explicació; b) perquè utilitzo material de tipus documental i aplico una metodologia de tipus qualitatiu, a diferència dels anteriors capítols que eren quantitativus i estadístics; i c) perquè l'exercici que porto a terme en aquest capítol és de caràcter experimental, car aquest corrent rarament s'ha aplicat a estudis d'opinió pública.

a) La tasca que es proposa aquesta anàlisi no és "explicar" les actituds envers la CE - en el sentit de donar compte de les causes del fenomen. Contràriament, aquesta anàlisi es proposa fer-nos intel.ligible aquest fenomen, revelar-nos-

en el significat, és a dir, és un exercici del que Max Weber va anomenar "sociologia comprensiva"¹.

Per tal de copsar els fenòmens a estudiar, les ciències naturals no tenen altre remei que recórrer a les regularitats. Per a la sociologia comprensiva, hom pot comprendre una acció social sense haver-nos-la de retrobar:

"Respecto a las 'formas sociales' (en contraste con los 'organismos'), nos encontramos cabalmente, *más allá* de la simple determinación de sus conexiones y 'leyes' funcionales, en situación de cumplir lo que está permanentemente negado a las ciencias naturales (en el sentido de la formulación de leyes causales de fenómenos y formaciones y de la explicación mediante ellas de los procesos particulares): la *compresión* de la conducta de los *individuos* partícipes; mientras que, por el contrario, *no* podemos 'comprender' el comportamiento, p.ej., de las células, sino captarlo funcionalmente, determinándolo con ayuda de las *leyes* a que está sometido." (Weber 1964, p.13; subratllats a l'original).

La comprensió de l'activitat social és no-mediata; l'única cosa que cal per a comprendre els fenòmens socials és una reconstrucció del significat que varen adquirir. En definitiva, cal destacar que, a diferència de les dues anteriors, en aquesta anàlisi *no pretenc establir generalitzacions explicatives sinó reconstruir singularitats comprensibles*.

Com a conseqüència d'aquesta diferent concepció de quina ha de ser la tasca de la ciència social (i per tant, de quina és la tasca d'aquest capítol) es produirà una marcada

¹ Tot i que podria parlar igualment de Ciència Política comprensiva, o de ciència social comprensiva, he decidit conservar la traducció del concepte original weberiana.

assimetria entre els dos capítols precedents i aquest. Aquells són concloents; aquest resultarà necessàriament inconclusiu, d'aparença quasi circumstancial. Però és important veure que aquesta és una assimetria pretesa: la ciència - segons la tradició weberiana - no pretén pas dir coses concloents, sinó que tota anàlisi és efímera per la definició mateixa de ciència social.

En definitiva, es pot objectar que aquest tipus d'anàlisi tan sols dóna uns quants elements per a "posar-nos al corrent". A aquesta objecció cal respondre que és clar que sí. Que la sociologia comprensiva és precisament això, una posta al corrent: un intent de fer intel·ligible el fenòmen.

b) La metodologia per a portar a terme la reconstrucció d'una singularitat a la qual em refereixo és de tipus històric. Tan sols la història particular de com s'ha arribat a aquella *especificitat històrica única* (diferent de qualsevol altra) em pot fer intel·ligible el fenòmen. Per a la sociologia comprensiva, "la imatge d'una societat és sempre una imatge dotada d'especificitat històrica" (Mills 1987, p.184) i per tant, la història no és tan sols necessària, sinó que esdevé fonamental.

A partir d'aquest paper de la història en les ciències socials, és important veure que la història no serveix només per a contextualitzar el fenòmen, sinó que ella mateixa forma part de l'objecte d'estudi. Es per això que

no tindria massa sentit (dins d'aquest corrent) relegar l'anàlisi històrica al paper que solen jugar els habituals preàmbuls d'"antecedents històrics". No n'hi ha prou amb *afegir* un estudi històric a les anàlisis dels fenòmens socials, sinó que cal *integrar* la història a les anàlisis polítiques, sociològiques, econòmiques, etc, per tal d'exercir una "sociologia històrica" (Goldmann 1966, pp.7-9 i Mills 1987, p.177-190).

L'operacionalització d'aquests principis metodològics es fa a través de la recerca documental. Per tal de reconstruir l'evolució del significat que van prenent els fenòmens, cal analitzar els documents públics de cada època, els diaris, els llibres dels homes públics, els programes electorals, la literatura, i moltes altres manifestacions de l'esperit de l'època. Sense recórrer a aquests materials de tipus documental, cap anàlisi d'opinió pública no arribarà mai a comprendre el seu objecte d'estudi perquè - tot fent un paral·lelisme - "voler eliminar dels nostres estudis aquests materials històrics que són la memòria de tot el que l'home ha estat i fet, seria el mateix que si pretenguéssim estudiar la naixença tot volent ignorar la maternitat." (Mills 1987, p.182). També en el cas de les actituds envers Europa s'ha entrevist la necessitat que algú portés a terme aquest tipus d'anàlisi (De Neufville i Barton, 1987) però, de moment, encara sol ser restringit a les actituds envers la nació (veure Hobsbawn i Rauger, 1983).

Per tal de fer la reconstrucció històrica que em proposo, a partir de les fonts documentals de les quals disposo, cal que faci una selecció de documents. Aquest no és un problema específic meu, perquè tota recerca de sociologia comprensiva implica una selecció arbitrària (compte: no pas capriciosa!) de fets i documents.

La justificació d'aquesta selecció arbitrària ha de tenir en compte que no té pretensió d'exhaustivitat, això és així perquè una anàlisi d'aquest tipus és impossible que mai arribi a ser completa. Per tant, de la mateixa manera que estudio les obres de cinc intel·lectuals de la primera meitat de segle, en podria estudiar set o vuit - o cinquanta!. Però paral·lelament, la tria té pretensió de *significativitat*: si analitzo l'obra d'Ortega y Gasset és perquè se n'ha parlat més o perquè ha influït més el pensament posterior que - posem-hi per cas - Ramiro de Maeztu (o Cambó!, malgrat que hagués estat apassionant); si faig una anàlisi de contingut de la revista *Cuadernos para el Diálogo* és perquè va tenir una importància qualitativa en el panorama dels anys seixanta. En definitiva, la significativitat de les fonts és la que determina perquè en trio unes i no pas unes altres.

El que resulta més complicat de dir és si la tria té pretensió de *representativitat*: a mida que m'allunyo en el temps, la tria se'm revela menys representativa. Fixem-nos-hi. De la transició, n'analitzo programes electorals i entrevistes amb elits - els quals són prou representatius

d'una societat concreta. Dels anys seixanta, n'analitzo revistes i llibres de l'època - els quals poden ser lleugerament representatius de certs col·lectius (tot i que la seva selecció no ha estat pas per això). De la primera meitat de segle, n'analitzo les obres d'alguns escriptors i intel·lectuals - els quals no representen a ningú, més que a ells i la seva corrent artística o política (de fet, la tria d'aquest autors és fortament esbiaixada cap a les tendències més pro-europeistes). Tot això implica que la tria és representativa només a vegades - i és clar, representativa no pas en sentit estadístic!. En conclusió, els textos analitzats no constitueixen demostracions de res, sinó que només pretenen ser *simptomes d'unes percepcions* més o menys generals.

c) La tercera font d'assimetria entre aquest capítol i els anteriors és el seu caràcter d'experiment. Aquest corrent de sociologia comprensiva, amb utilització de material documental rarament s'ha aplicat a estudis d'opinió pública, i és que no es va plantejar per a ser utilitzat en aquest tema. En particular, jo no conec que mai s'hagi aplicat a un estudi d'actituds envers la CE. Com a conseqüència d'això, jo mateix hauré de construir-me el model d'anàlisi. Això divergeix dels capítols anteriors, on em venien donats per estudis sobre temes similars, i algunes vegades, sobre el mateix tema.

Seguidament, a la secció 4.2, analitzo les referències a Europa que varen fer diversos corrents artístics i

ideològics espanyols entre finals del s.XIX i meitat del s.XX. Probablement, la influència directa d'aquests corrents en l'opinió pública d'avui dia sigui poca, però estic convençut que si que tenen una influència indirecta: com a precedents de les imatges d'Europa que es varen començar a transmetre a partir dels anys seixanta.

A la secció 4.3 ja estudio les imatges d'Europa presents en alguns diaris, revistes i llibres del període que va des del Pla d'Estabilització a 1975.

Posteriorment, la secció 4.4 tracta de fer el mateix amb el període de la transició democràtica². Degut a relativa novetat del període, els documents a estudiar són més variats, tot incloent-hi: programes electorals dels partits, llibres programàtics dels seus líders, memòries, estudis sobre el període (tant acadèmics com de divulgació), i entrevistes semi-directives fetes als diversos protagonistes del període³. Tot i que les entrevistes són posteriors al període referit - i per tant corro el risc de la reinterpretació dels propis records - la voluntat d'aquest tipus d'anàlisi és més aviat detectar les prioritats dels personatges, amb la suposició que

---

2 El lector observarà - potser esbarat - que estableixo l'adhesió a la CE com a acabament de la transició espanyola. Sóc conscient que aquesta periodificació pot tenir diverses justificacions des de la teoria de les transicions, però jo l'he establert senzillament perquè em resulta convenient: per al meu objecte d'estudi, la transició s'acaba amb l'adhesió a la CE.

3 Els personatges inclouen destacats polítics, sindicalistes, líders patronals, i personatges dels mitjans de comunicació que - opino - varen tenir certa incidència en els missatges transmesos a l'opinió pública. Per a més aclariments, cal veure l'apèndix. En la secció corresponent citaré aquestes entrevistes amb l'abreviació "entr." entre parèntesi.

aquestes varen constituir el fonament d'allò transmés a l'opinió pública.

La secció 4.5 ja té un cert caràcter de post-script, car analitza les tendències actuals, i em manca perspectiva històrica per a fer aquest exercici de forma adequada. Malgrat això, m'ha semblat interessant dedicar-hi quatre planes per tal de reinterpretar l'actualitat a la llum de la història.

Finalment, hi adjunto una secció de conclusions. Tot i això ja adverteixo al lector que no esperi unes conclusions en el sentit estricte del terme, car la mateixa concepció del capítol ho impedeix.

4.2. Els precedents de la imatge actual d'Europa

En aquesta secció estudio de quina manera els escriptors i els intel·lectuals espanyols han anat configurant una imatge d'Europa durant la major part del present segle⁴.

Cal tenir present que, en fer aquest exercici, el meu interès no és el pensament d'Ortega o el problema d'Espanya segons Laín Entralgo (temes en els quals no sóc expert), sinó *els rastres que hagin pogut deixar les seves idees en l'opinió pública espanyola contemporànea.*

---

⁴ Les referències de les obres analitzades en aquesta secció i la següent al·ludeixen a l'any de publicació original, car aquesta data és simptomàtica (tot i que amb això no vull pas dir que hagi utilitzat les edicions originals).

Al llarg de tota la secció diferenciaré dues parts per a cada pensador: primer, estudiaré les imatges que Europa té en el camp del pensament més especulatiu i filosòfic (p.e. Europa com a raó), i segon, estudiaré les imatges que Europa té en el camp dels programes polítics o d'aplicació pràctica (p.e. Europa com a modernització de l'Administració).

a) **El segle XIX com a precedent remot.** Per a buscar els orígens d'aquest debat, em podria remuntar al s.XVIII i la Il.lustració (i fins i tot, abans). Però com que jo no estic interessat en els debats fora d'ús, sinó en els rastres actuals d'aquells debats, opino que per a aquest objectiu no em farà falta remuntar-me a orígens tan antics. Per al meu objectiu, un origen ja prou remot de la imatge d'Europa la podriem trobar a partir de la Guerra de la Independència, quan neix un enfrontament de l'Espanya tradicional davant d'Europa.

Herrero (1988) va portar a terme una anàlisi del tradicionalisme imperant a l'Espanya al segle XIX - o, com n'hi diu ell, una anàlisi dels orígens del pensament reaccionari espanyol. Tot fent una recreació d'aquest pensament ofereix el que podria ser un "discurs model" del moment.

Pel que fa al pensament especulatiu, durant tot el segle XIX Europa serà sinònim d'*idees il·lustrades*, de *filosofia*, i

del poder de la raó com a procediment per al qüestionament de la realitat. Així mateix, Europa tindrà una imatge d'ateisme, que la presenta com a confrontada amb la religiositat essencial d'Espanya. Per tant, Europa no serà tant una descripció geogràfica, com el qualificatiu per a un tipus de cultura: la *cultura* europea.

Pel que fa als programes polítics, Europa és bàsicament canvi, és a dir, trencament amb la tradició representada per Espanya. Això ve propulsat per dues forces motrius europees: per una banda, l'ideologia *liberal*, i per l'altra, els principis de *llibertat* i *d'igualtat*. Una altra vegada, tots aquests conceptes apareixen enfrontats amb la concepció tradicional d'Espanya.

Si hagués de trobar un punt comú per a aquesta explicació diria que Europa representa la *modernitat* tant pel que fa a pensament com a política - al contrari d'Espanya que representa la tradició. En l'origen de totes aquestes imatges hi ha la imatge bàsica d'enfrontament: una relació dicotòmica de contraposició permanent entre allò europeu i allò espanyol.

Tot i que existeixin precedents d'aquest debat que enfronta Espanya a Europa, les primeres formulacions de certa entitat neixen a l'entorn de la data de 1898: la Generació del 98 i els Regeneracionistes⁵.

---

b) Unamuno i la Generació del 98. L'origen de la reflexió d'Unamuno i de la seva generació és Espanya (tema desvetllat pel fracàs del 98 - d'aquí el "*me duele España*"). En el seu estudi sobre el pensament polític d'Unamuno, Elías Díaz (1965, p.45) exposa un criteri similar: "toda la obra de Unamuno es una apasionada meditación sobre España; su españolismo, su preocupación y su profundo amor a España es nota determinante de su pensamiento; escribirá siempre sobre el ser de España".

Tenir clar aquest origen del pensament d'Unamuno és important perquè tot el que Unamuno digui sobre Europa només tindrà sentit perquè Espanya n'és el punt de referència, i també és important per tal d'entendre la coneguda "crisis de retroceso" d'Unamuno (entorn el 1900, aproximadament) respecte a Europa: del "*européizar España*" al "*españolizar Europa*".

El punt bàsic és que Unamuno diferencia una tradició autèntica d'Espanya - que resta amagada a la intrahistòria - d'una tradició enganyosa, casticista, només d'aparences.

Com que la tradició enganyosa manté hostatge la verdadera tradició espanyola, el primer Unamuno propugna una apertura, una europeïtzació que doni la possibilitat de redescubrir l'autèntica essència d'Espanya. Aquesta Espanya

---

5 Passo per alt una - potser necessària - contextualització dels fets del 1898. M'ho permeto perquè això queda massa lluny de l'objecte principal de la tesi i perquè assumeixo que el lector n'està prou assabentat.

autèntica que ara està segrestada "no surgirá potente hasta que le despierten vientos o ventarrones del ambiente europeo" (Unamuno 1895, p.127). "Sólo abriendo las ventanas a vientos europeos, ... europeizándonos para hacer España y chapuzándonos en pueblo, regeneraremos esta estepa moral" (id., p.129; subratllat meu). I com a conseqüència de tot això: "España está por descubrir y solo la descubrirán españoles europeizados" (id., p.128; subratllat meu).

Per tant, l'europeisme de la primera època és només un mètode per a descobrir Espanya, i no pas desitjable pels valors que comporta (valors que, per altra part, Unamuno acabarà despreciant). Si no serveix per a aquesta tasca (com observa a partir de la crisi) serà conseqüentment rebutjada: "me desdigo; europeizarnos, no, que Europa nos es pequeña; universalizarnos más bien, y para ello españolizarnos aún más" (Unamuno 1902, p.220; subratllat meu).

Com mostraré tot seguit, les imatges d'Europa són força estables al llarg dels seus escrits. Per entendre'ns, Europa sempre apareixerà - per exemple - amb imatge de modernitat; el que passa és que el primer Unamuno admira aquesta modernitat, mentre que després de la crisi, la menysprea. Així, no ha de sorprendre que, a la fi, la relació Europa-Espanya es capgiri. A partir de la crisi, Unamuno pretén reafirmar l'Espanya genuïna fins i tot per sobre d'Europa - la qual era només una excusa per a descobrir la primera.

Unamuno acabarà oposant-se a l'europèïtzació i oferint-nos bona part dels textos més antieuropeïstes del segle XX espanyol. "Me pregunto a solas con mi consciencia: ¿soy europeo? ... Y mi consciencia me responde: no, no eres europeo, eso que se llama ser europeo" (Unamuno 1906, p.1106). "Cuanto más medito más descubro la íntima repugnancia que mi espíritu siente hacia todo lo que pasa por principios directores del espíritu europeo moderno" (id., p.1107). Al final, Unamuno qualifica els europeïstes de "papanatas" i s'identifica com africà.

La primera imatge d'Europa - i base de totes les altres - és una altra vegada l'enfrontament amb Espanya: una contraposició permanent entre allò que representa Europa i allò que representa Espanya. En el seu estudi, Elías Díaz (1965, p.46) ho exemplifica així: "frente a la razón, la fe; frente a la ciencia, la religión; frente a *Europa, España*". Aquestes contraposicions no són exclusives del pensament d'Unamuno, són de fet una característica generacional.

Passant a les imatges concretes en l'àmbit del pensament especulatiu, Europa és igualada a *vida, joventut, alegria, felicitat, etc.*

Una altra imatge d'Europa és la que la iguala a la raó. En aquest sentit afirma que quan "algún europeo moderno, me viene con racionios y argumentos en oposición a alguna de

mis afirmaciones, me digo: '¡razones, razones, y nada más que razones!'", i que "a estas razones hay que contestar con insultos, con pedradas, con gritos de pasión, con botes de lanza. No hay que razonar con ellos. Si tratas de razonar frente a sus razones estás perdido" (Unamuno 1905, p.268).

I com a conseqüència d'això, Europa té imatge de mètode, de lògica, en una paraula, Europa és ciència: "ese pobre lector *lógico, europeo* y moderno, enamorado, de seguro, de la *ciencia* y de la vida..." (Unamuno 1906, p.1116).

La religió serà l'essència identificadora d'Espanya. Això ho farà en contraposició al que Laín Entralgo - en el seu estudi de la generació del 98 - va anomenar "la deslumbradora y terrible aventura hacia la total secularización de la vida que ... había emprendido el europeo" (Laín 1945, p.417): "como la religión fue y sigue siendo para él [el poble] manantial de vida, en ella fue a buscar el nuestro [el poble espanyol] su cimiento de unidad" (Unamuno 1902, p.220).

Per a recapitular les imatges d'Europa en el camp del pensament especulatiu, Europa és vida, raó, ciència - a les quals es contraposa la mort, la passió, la fe, la religió, etc, que caracteritzen a Espanya. Però Europa no és tan sols pensament especulatiu; amb la generació del 98, Europa comença a identificar-se també amb programes d'acció política. Les imatges en aquest camp són les següents:

Europa manté una certa imatge de llibertat, d'acord amb els pensadors del segle passat: "Verdad es también que habría que ver qué es eso del hombre libre ... el ideal del europeo moderno. Y estamos en otro concepto que me es tan poco simpático como los de vida y ciencia, y es el de libertad" (Unamuno 1906, p.1108).

Aquest text, a més d'igualar Europa a llibertat, mostra la identificació entre europeïtat i modernitat, identificació que és constant a tota la seva obra. "Pretendemos ser europeos y modernos, sin dejar de ser españoles, y eso no puede ser" (id., p.1106 i 1110).

Com a conseqüència d'aquesta imatge de modernitat, Europa s'identifica amb períodes de reforma i de transformació. Aquests períodes porten el progrés a Espanya, un progrés que ve d'Europa: "El pueblo español ... se levantó ... contra los ejércitos de Napoleón, que nos traían el progreso. No lo quiso. Vislumbró que le costaría ... la rutinaria fe en que su oscura tranquilidad se asienta; vislumbró que no le dejaría el progreso soñar en paz ... ¡Que le dejen dormir y soñar su sueño lento, oscuro, monótono, el sueño de su buena vida rutinaria! ¡Que no le sacrifiquen al progreso, por Dios, que no le sacrifiquen al progreso!" (Unamuno 1898, 177-8).

En definitiva, i pel que fa a les imatges d'Europa en el camp de la política, Europa es basa en el principi de

llibertat i té imatge de modernitat, de reforma i transformació, i de progrés.

c) **Costa i els Regeneracionistes**⁶. La resposta dels regeneracionistes davant del desastre del 98 no és el lament amarg sinó la proposta de reconstitució del país - programes precisos de canvi polític. Tot i aquesta diferència, els regeneracionistes també comencen la seva reflexió a partir del desastre: "Los anglosajones de América ... han pasado la esponja por el mapa-mundi y borrado de él la mitad de España: la otra mitad se ha borrado a sí misma, en un suicidio lento de que nunca quisimos darnos cuenta ... Esta que creíamos nación de bronce ha resultado ser una caña hueca ... que el estampido de unos cuantos cañones ha bastado para hacer venir al suelo hasta sin estrépito" (Costa 1898, p.7). A l'igual que per als seus contemporanis de la generació del 98, la seva màxima preocupació també és Espanya.

Cal un últim preàmbul abans de passar a analitzar les imatges d'Europa. *Els regeneracionistes, més que imatges d'Europa produiran imatges sobre l'uropeïtzació* - com a programa d'acció política⁷. Això ve motivat pel caràcter pràctic (aplicat) de les seves reflexions, amb la qual cosa

---

⁶ Tot i que varen existir diversos corrents regeneracionistes, en aquest capítol sempre em referiré als regeneracionistes progressistes - més propers a Joaquín Costa.

⁷ La subtil diferència d'èmfasi entre Europa i l'uropeïtzació seria un d'aquells temes fonamentals si jo no estés interessat només en les imatges susceptibles d'haver estat transmeses a l'opinió pública vuitanta anys després.

les imatges en el camp del pensament especulatiu, seran més aviat escasses.

L'única imatge que podria destacar-se en el camp del pensament especulatiu és la imatge d'europèïtzació com a renovació de l'home: europèïtzar és "rehacer al español vaciándolo en el molde del europeo" (1906, p.296). Però fins i tot aquest criteri, té sentit atès que és la base per a una acció política posterior: la renovació de l'Estat. Així doncs, i ja passant a les imatges pròpiament polítiques d'Europa, l'europèïtzació s'identifica amb la reconstitució de l'Estat (p.e. el títol "Reconstitución y Europeización de España"), ja que aquesta es tracta de "llevar a cabo una total refundición del Estado español sobre el patrón europeo" (1898, p.163).

Quant a programa d'acció política, europèïtzació és principalment una trilogia expressada pel mateix autor: "escuela, despensa, e higiene" (1906, p.303). La primera - l'escomesa d'una acció educativa urgent - és fonamental per a l'europèïtzació del país: "Al efecto [europèïtzar], reformar la educación ... renovar hasta la raíz las instituciones docentes,... mejorar el personal de maestros existente;... mejorar conjuntamente los edificios de las escuelas y aumentar en gran proporción su número; elevar la condición social del maestro ... hacer desaparecer en pocos años el analfabetismo ... prender fuego a la vieja Universidad ... y edificar sobre sus cimientos la facultad moderna, cultivadora seria de la ciencia ... fundar

Colegios Españoles en los principales centros científicos europeos..." (1898, p.165).

L'europèització proposada és, en definitiva, un programa de modernització. I això és un altre punt fonamental, perquè Europa - al revés que Espanya - s'identifica amb la modernitat. "Con un suelo semi-africano y una población medieval, no era posible constituir una nación moderna, por el tipo de las de Europa central" (1898, p.8).

Aquesta modernització, a vegades és descrita amb un to que quasi la converteix en "desenvolupament" - un concepte de tipus més econòmic que no s'associarà a Europa fins els anys seixanta.

Com a conclusió, l'Europa política representa el que podríem anomenar "virtud política". Un autor contemporani ha constatat una imatge similar a Itàlia: al costat de la "ingovernabilità" pròpia, Europa adquireix una imatge de "buongoverno" (Barzini 1983, p.192). Com que em sembla un paral·lelisme ilustratiu, requalificaré aquella imatge de "virtud política" dient que Europa té una imatge de "buongoverno", mentre que Espanya (i Africa) té una imatge de "malgoverno": "Estamos cansados de sufrir usos, leyes y poderes de Africa ecuatorial, y avergonzados de haberlos sufrido tanto tiempo. Los gobernantes parecen haber olvidado que somos blancos y que confinamos con Europa" (Costa 1898, p.18).

Al deixar de banda les imatges més especulatives i fixar-se en les més polítiques, Costa fa un pas endavant cap a la definició d'Europa com un model de societat, i no pas com una qüestió metafísica, que havia estat fins llavors. Al parlar d'europèïtzació (com a acció) i no pas d'Europa (com a objecte), Costa entreveu Europa com una meta quasi inaccessible, però que no obstant és eficaç per a orientar el seu programa d'acció política. Europa és més aviat un objectiu cap al que s'ha de tendir: una mena de "terra promesa". Això tan sols és el precedent d'una imatge que més endavant, amb Ortega, arribarà a cristal·litzar.

d) Ortega y Gasset i la Generació del 14. L'origen de la reflexió per a aquesta nova generació - amb noms tan coneguts com Eugeni d'Ors, Manuel Azaña, Salvador de Madariaga, etc, - és força diferent d'aquell que va desvetllar a les generacions anteriors. Cal admetre, si, que el desastre del 98 encara hi és present, i que España encara és - en certa manera - un punt de partida, tal com ho demostren les frases d'Azaña: "Pertenezco a una generación que ha visto los males de la patria y ha sentido al verlos tanta vergüenza como indignación, porque las desdichas de España ... son para que nos avergoncemos de ellas como de una degradación que no admite disculpas ... Sólo percibíamos palabras infames: derrota, venalidad, corrupción, inmoralidad..." (Azaña 1911, p.44).

Però a Ortega i a la generació del 14 existeix un element a afegir a tot allò que havia dit del pensament d'Unamuno i

de Costa: no és només que la realitat espanyola sigui problemàtica i que - com a conseqüència d'aquest problema - es plantegin la possibilitat d'una europeïtzació. Es tracta també d'una altra cosa més profunda: la falta d'europeïtzació és en ella mateixa l'essència del problema d'Espanya. El problema d'Espanya neix i viu en la seva relació amb Europa: "Muchos años hace que se viene hablando de 'europeización': no hay palabra que considere más ... acertada para formular el problema español." (Ortega 1908, p.99; subratllat meu). "Apenas si he escrito, desde que escribo para el público, una sola cuartilla en que no aparezca con agresividad simbólica la palabra Europa. En esa palabra comienzan y acaban para mí todos los dolores de España." (Ortega 1909, p.128; subratllat meu).

Per això no és sorprenent que Ortega, cap a la fi de les seves reflexions, teoritzi també sobre problemes europeus i no estrictament espanyols. Per a entendre aquest punt cal recordar que aquesta generació és la primera que coneix Europa de primera mà, i no només a través de la literatura, com les anteriors. Efectivament, els viatges d'estudis (beques de la Junta de Renovación de Estudios, etc.) jugaran un paper fonamental en aquest canvi de concepció. Un efecte similar es produirà més tard, als anys seixanta.

Però com he dit més amunt, Ortega conserva encara alguns elements dels seus predecessors. Per exemple, resten alguns vestigis desnaturalitzats d'Unamuno atès que l'europeïtzació descobrirà una Espanya més pròpia, més

autèntica; i també de Costa, atès que l'europeïtzació no ha d'implicar pèrdua d'identitat. "La europeización es el método para hacer esa España, para purificarla de todo exotismo, de toda imitación. Europa ha de salvarnos del extranjero." (1910b, p.144).

Tal com en el cas de Costa, les imatges d'Europa són principalment programàtiques, polítiques, i no pas de pensament especulatiu. Potser l'única imatge d'aquest darrer tipus que és detectable, és la que iguala Europa amb tot tipus de virtuds de la seva gent: "La colaboración es la manera de vivir que caracteriza a los europeos. España es, en cambio, el país donde no se colabora." (1910b, p.143). "¿Quiere esto decir que ellos mismos se crean europeos, es decir, sabios, justos y artistas?" (1910b, p.145; subratllat meu).

Però en general les imatges d'Europa són molt més precises i d'aplicació pràctica. Europa és, per començar, política científica: Europa és la terra on triomfa la ciència: "Decir Europa es gritar a los organismos universitarios españoles que son moldes troglodíticos para perpetuar la barbarie." (1910b, p.142). "Si Europa trasciende de alguna manera del tipo asiático, del tipo africano, lo debe a la ciencia ... Europa = ciencia; todo lo demás les es común con el resto del planeta" (1908, p.102).

Ortega admira a Joaquín Costa ("ha orientado doce años nuestra voluntad, a la vez que en él aprendíamos el estilo

político, la sensibilidad histórica y el mejor castellano", 1910c, p.521) i d'ell n'hereda la imatge d'Europa com a ferment renovador d'Espanya, Europa és la regeneració de l'Estat: "La palabra regeneración no vino sola a la consciencia española: apenas se comienza a hablar de regeneración se empieza a hablar de europeización ... Regeneración es inseparable de europeización; por eso apenas se sintió la emoción reconstructiva, la angustia, la vergüenza y el anhelo, se pensó en la idea europeizadora. Regeneración es el deseo; europeización es el medio de satisfacerlo." (1910c, p.521).

Recollint la llavor del mateix Costa, Ortega presenta Europa com el règim de la política virtuosa, del "buongoverno" - tot al contrari d'Espanya, que és el "malgoverno" (corrupció, deshumanització,...). Aquesta imatge que a Costa tan sols s'havia entrevist, ara ja està cristal·litzada. A la vegada, se'n comença a intuir una de nova que apareixerà lligada a aquest "buongoverno". Una nova imatge que serà bàsica a l'Espanya moderna: la d'Europa com a democràcia: "Decir Europa es gritar al Parlamento que su constitución es inmoral, que quien compra un voto es en mayor grado criminal que quien mata a su padre, que los partidos gubernamentales son instituciones kabileñas." (1910b, p.142). Un pueblo es un cuerpo innumerable dotado de una única alma. Democracia. Un pueblo es una escuela de humanidad. Esta es la tradición que nos propone Europa." (1910c, p.521).

Una vegada aquesta imatge de "buongoverno" ha estat assimilada, Europa queda conseqüentment identificada com una terra promesa. Acostar-se a Europa serà - per si mateix - una solució als problemes espanyols. Europa és la solució. I no només això, no és només la solució, sinó l'única solució possible: "Verdaderamente se vio claro desde un principio que España era el problema y Europa la solución." (1910c, p.521). "España es una posibilidad europea. Sólo mirada desde Europa es posible España." (1910a, p.138). "Hemos de incorporarnos o dejar de existir." (Azaña, 1911, p.47).

En definitiva, a la generació del 14 (i sobre tot a José Ortega y Gasset) els desvetlla tant Espanya com Europa. Europa és ciència. Europa és terra de virtuds de la seva gent i sobre tot d'Estats virtuosos. Com a conseqüència, l'europèïtzació significa la renovació de l'Estat espanyol. Aquesta és la solució per a Espanya - i, de fet, l'única possible.

Amb aquestes imatges, Ortega es constitueix en un punt de referència obligat per l'europèïsmes espanyol, deixant així una forta influència en els pensadors que el succeixen. Si Ortega era fill dels del 98, aquests "fills d'Ortega" seran anomenats - seguint amb l'analogia del llinatge - els "nèts del 98".

e) **Lain Entralgo i els Néts del 98.** L'origen de la reflexió de Lain és - tal com era abans d'Ortega - Espanya⁸. O més exactament, és el fracàs històric dels seus models d'Estat: "la dramática inhabilidad de los españoles ... para hacer de su patria un país mínimamente satisfecho de su constitución política y social." (Lain 1962, p.xi). Però Europa està clarament en la base històrica d'aquest problema: "el problema de España tiene su origen visible ... cuando es vencida la europeización hispánica ... por el reciente poderío de la europeidad moderna." (Lain 1948, p.642). Per dir-ho d'una altra manera, la reflexió s'inicia amb el convenciment que a Europa s'ha solucionat satisfactòriament la constitució d'un model de societat; i que la percepció d'aquesta solució europea ha provocat que Espanya reconeixés el seu problema fonamental.

Partint d'aquest origen, les imatges d'Europa són principalment basades en la dicotomia Espanya tradicional versus Europa: "un pleito constante entre la hispanidad tradicional y la europeidad moderna." (Lain 1948, p.648).

Un segon element de la imatge d'Europa transmesa per Lain és que aquesta Espanya tradicional s'identifica amb religió, mentre que l'Europa moderna s'igualava a secularització: "todo lo humano cabe en la hispanidad, a

---

⁸ Una vegada més, torno a passar per alt uns paràgrafs de contextualització històrica: entre l'anterior generació i aquesta hi ha hagut la República, la Guerra Civil, una Guerra Mundial, i l'establiment del franquisme - certament el contexte havia canviat molt. De fet, havia canviat tant que qualsevol contextualització que jo intentés seria necessàriament superficial. Opto doncs, per assumir que el lector té present el context històric.

condición que esa humanidad sea cristiana o cristianizable." (Laín 1948, p.683), mentre que "la cultura europea es esencialmente una cultura secularizada." (Díez del Corral 1954, p.78). Aquesta igualació va tan lluny que, quan algun espanyol s'identifica amb la secularització, deixa immediatament de ser espanyol, tancant així el cercle: "nuestros progresistas comenzaron intentando secularizar o liberalizar ... es decir, no supieron o no quisieron ser históricamente españoles." (Laín 1948, p.644).

Com que l'Espanya tradicional es contraposa a l'Europa moderna, d'aquest últim qualificatiu en surt una altra imatge - Europa no és només moderna sinó també prestigiada: "Europa es el renacimiento,... Europa es ... el mundo luminoso y ordenado de Leibniz, Newton y Bach ... Europa es la ciencia,... Europa es la justicia social." (Laín 1948, 680). I per tant, cal imitar-la perquè això solucionarà el fracàs històric que constitueix el problema d'Espanya: "una parte de los españoles ... ha visto en la imitación de Europa el bálsamo contra los males y las deficiencias de España." (Laín 1948, p.648). D'aquesta manera, Laín continua la tradició d'Ortega, d'una Europa amb imatge de solució als problemes espanyols.

A Laín ja s'hi pot veure un nou element de la imatge d'Europa que serà fonamental posteriorment: el de la seva inexcusabilitat - la necessitat absoluta de plantejar-se una determinada relació amb Europa. Per a Laín, tots

aquells que - com ell mateix - s'han plantejat un projecte per a Espanya "han definido las posibilidades de España en función de una idea de Europa. Era *inexcusable* ... todo proyecto de solución suponía *ineludiblemente* una idea de la tradición española y otra acerca de Europa." (Laín 1948, p.679). Laín representa l'últim intent de replantejar-se el tema d'Europa: fins llavors eren concebibles tant la via Unamuno com la via Ortega, a partir de llavors només resta Ortega. *Amb Laín s'acaba l'existència d'alternatives respecte a Europa, només queda un camí.*

4.3. La imatge d'Europa i el "Desarrollisme"⁹ dels 60s.

A Espanya, els anys cinquanta varen representar un moment de larvatge de l'europèisme (però de larvatge prenyat, creatiu). Per exemple, molts membres de l'oposició democràtica estaven a l'exili - i com que sovint l'exili era a Europa, això els va posar en contacte amb la febre europeista del continent. Per altra part, Europa també constituïa l'únic punt de trobada - física i intel·lectual - d'aquesta oposició amb els pocs sectors aperturistes del Règim (els quals tot just comencen a entreveure's). Per últim, els anys cinquanta també representen un punt d'inflexió per a començar la recuperació d'Ortega i la gent del 14. El mateix Laín - analitzat a la secció anterior -

---

⁹ La paraula "desarrollisme" és òbviament un barbarisme. Malgrat això, he decidit utilitzar-la perquè reflexa molt millor l'esperit de l'època que no pas les seves corresponents catalanes "desenvolupisme" o "desenrotllisme".

emprèn aquesta tasca durant els anys cinquanta. Aquest moviment larvat "criarà" durant els anys seixanta.

També durant els anys cinquanta es creen un bon nombre de cercles d'estudis europeus¹⁰. Encara no eren pas un moviment europeista (tenien un caràcter més aviat castís, i alguns varen ser fundats per franquistes com José Larraz, ex-ministre d'Hisenda). No obstant, varen propiciar que - durant els anys seixantes - un bon nombre de publicacions i d'elits intel·lectuals prenguessin l'europeisme com a bandera. Ja als anys seixanta, trobem nombrosos articles de divulgació de la CEE (p.e. *Cuadernos para el Diálogo* n. 1, 3, 16, 28, 29, 70, etc) i també algunes proclames europeistes: "es urgente e indispensable una Europa unida, democrática y federal, social y solidaria, al servicio del hombre, del mundo y de la paz" (idem. n. 19, p.19). Si bé el to de Cuadernos és característic (d'altres publicacions escampen un europeisme molt més ranci), una certa preocupació pels temes europeus es fa més generalitzada.

Els arguments utilitzats per a justificar aquest incipient europeisme són diversos i seran estudiats tot seguit. Abans però, cal destacar dos "pre-arguments". El primer pre-argument és el suport eclesiàstic a la idea d'una Europa unida: "La Iglesia Católica, como sabeis, desea que el proceso de integración europea continúe sin retrasos

10 Tal com aquesta afirmació, bona part de la present secció està parcialment basada en una narració històrica de les relacions entre Espanya i la CE durant el període referit (Sánchez-Gijón 1973). Tot i que aquesta font és omnipresent, em referiré a passatges específics de l'obra tan sols ocasionalment, amb la intenció de no avorrir al lector.

inútiles" (Pau VI 1964, p.39), o també: "ante el hecho de la unión europea ... el cristiano siente una alegría espontánea" (Cuadernos, n. 9, p.17). Per una part, aquesta postura eclesiàstica dificultava que el Règim presentés el procés d'unificació - davant l'Espanya catòlica - com una altra maniobra de l'extranger pervers; per l'altra part, el recolzament de l'Església feia que les propostes europeïstes es veiessin amb simpatia per alguns personatges claus provinents del catolicisme, com ara el ministre Castiella.

El segon pre-argument fou l'estereotip divulgat pel propi Règim del que es va anomenar "*l'europeïtat secular*" d'Espanya. En una reacció d'orgull ferit, el Règim donava a entendre que *Espanya estava de tornada* de tot això: s'afirmava que *l'Espanya mil·lenària* era, per tradició històrica, tan o més europea que els veïns de la CEE. Curiosament, aquesta autodefensa del Règim possibilitava un efecte contrari al desitjat: deixava clar que Espanya formava part d'Europa, i per tant, facilitava una certa identificació de la gent amb Europa.

a) La fi de l'aïllament. Però tot això no eren arguments per a despertar l'entusiasme europeïsta. Aquest despertar està lligat amb un fet decisiu. El desembre de 1956 corre el rumor que les reserves en mans del Banc d'Espanya han baixat fins a la xifra ridícula de quaranta milions de dòlars. L'autarquia econòmica i l'aïllament internacional es manifesten catastròfics i s'ha de canviar d'estratègia

econòmica. El 10 de Gener de 1958 Espanya entra, com a membre associat, a la OECE, i el 4 de Juliol s'integra al Banc Mundial i al FMI. Seguint amb aquest procés d'internacionalització, el Març de 1959 l'OECE fa públic el primer informe sobre l'economia espanyola on recomana un pla d'estabilització. El 20 de Juliol de 1959 el govern fa una declaració pública i l'endemà publica el decret-llei "De Nova Ordenació Econòmica". Les mesures adoptades són simptomàtiques: l'establiment d'un tipus de canvi del dòlar a seixanta pessetes, una ajuda exterior de 546.3 milions de dòlars d'aquella època, i un nou aranzel per al 1960 sense contingents. Tecnòcrates com Ullastres, Navarro Rubio i López Rodó havien aconseguit l'apertura econòmica d'Espanya: havia nascut el Pla d'Estabilització.

Una precaució necessària és advertir al lector que la importància del referent europeu en aquell moment no és només deguda a aquestes qüestions internes, sinó que en part venia imposada per canvis estructurals a l'exterior. Així, tots els canvis engegats després del final de la Segona Guerra Mundial i, particularment, la formació de les Comunitats Europees durant els anys cinquanta, són també antecedents bàsics per a explicar la renovada importància d'Europa per a Espanya.

Una altra advertència a tenir en compte és que, prèvia a l'al·ludida apertura econòmica, ja s'estaven produint durant els anys cinquanta uns primers intents d'apertura política. La nova política exterior de Castiella, amb els

seus freqüents (i contestats) viatges a l'extranger, i les relacions amb els EUA, ja representaven un trencament important.

El creixement dels contactes propicia una nova mentalitat més oberta, de manera que la vella ideologia s'articula amb les noves idees. Aquest procés fa que els missatges contra l'aïllament internacional dels sectors més progressistes (p.e. Cuadernos, n. 9, p.5) trobin un ambient idoni.

Però l'aperturisme representa una etapa encara força prèvia a l'europèisme. Encara que aquesta frase soni a titular polèmic, només vull dir que, de moment, tan sols es tracta d'obrir Espanya al món i a les institucions internacionals. En aquest contexte, i com a un exemple, l'ONU començaria a ser acceptada per la diplomàcia espanyola com un punt de referència clau (veure Cuadernos n. 32, p.32-33). Així doncs, Europa no és encara el punt de mira exclusiu - ni tan sols el principal - d'aquests missatges aperturistes.

En les publicacions progressistes es pot observar una certa voluntat de reconeixement o d'equiparació internacional. Després de quedar-se fora del Plà Marshall per raons polítiques, després de quedar-se fora de la CE per raons polítiques, en definitiva, després de l'estereotip turmentador del "España es diferente", és perceptible una voluntat de deixar de ser tan diferents (p.e. Cuadernos n. 55, p.41).

Una qüestió important és quina era la postura governamental respecte a aquest punt. El Pla d'Estabilització semblava demostrar que el govern estava disposat a una certa apertura. No obstant, aquesta havia de ser una apertura "controlada", és a dir, que seria tolerada sempre i quan no posés en perill el Règim. Una prova d'això fou la resposta fulminant a l'anomenat "contubernio de Munich". No era un "contubernio" pel que tenia d'apertura (d'aproximació al moviment europeu), el "contubernio" era que es fes una aliança de tot tipus de forces polítiques contra (o com a mínim, a l'esquena de) el Règim. Davant d'aquests desafiaments, el missatge que rebia l'opinió pública era molt clar. Per al Règim, Gil Robles (participant en el "contubernio") era el representant de "todos aquellos elementos cobardes y reaccionarios" que "enturbiaron las aguas turbulentas de la revolución roja" ... "este reiterado traidor a la patria, de quien José Antonio dijo que merece el desprecio de todos los españoles, aparece ahora en Munich reunido fraternalmente con Rodolfo Llopis, destacado líder socialista" ... "Sucia traición a nuestra patria, en orden y forma, para atarla, en los turnos posibles, al carro del capitalismo, de la masonería y del comunismo" (Arriba, 10 de Juny, 1962).

Malgrat aquestes reaccions d'autodefensa, el Règim d'aquesta època ja no sol confrontar-se amb l'europeisme quant a tal. Tan sols són apreciables certes declaracions - més aviat de frustració i d'orgull ferit - pel fet de no trobar entre els interlocutors europeus la consideració

desitjada. Per exemple, el mateix Franco diu: "el que España se rebele contra la vieja política de Europa ... no quita el que se haya sentido siempre parte integrante de Europa ... El que no hayamos encontrado entonces la acogida que nuestra propuesta merecía, no nos priva de practicar lo que más convenga a nuestros comunes intereses" (Arriba, 17 de Març, 1957).

Aquesta acceptació matitzada d'Europa representa un punt d'equilibri entre l'aïllament tradicional i un naixent europeisme oficialista, liderat (o amparat) per tecnòcrates i aperturistes. El decantament d'aquest equilibri cap al costat dels europeistes va fer possible la sol·licitud (presentada "bajo la directa inspiración del Caudillo", segons el comunicat oficial) d'obertura de negociacions amb la CE, el Febrer de 1962. A la vegada, aquesta sol·licitud representa un decantament definitiu del Règim, i per tant, dels missatges rebuts per l'opinió pública. Es clar que aquest decantament tampoc fou tan fàcil, sinó que portava aparellat un cert enfrontament del bàndol oposat: "las discusiones en el seno del mismo gobierno, entre el clan de los "europeos" representados sobre todo por el señor Ullastres, ministro de Comercio, y sus adversarios, los falangistas, han sido muy vivas" (*Le Monde*, 11 de Febrer, 1962).

Els desenvol·listes plantejaven l'obertura a Europa com una sortida comercial de l'economia espanyola. Molt en la línia tecnocràtica, era una qüestió d'economia, no pas de

política. Aquesta interpretació ha estat defensada anteriorment per la majoria dels analistes del període: "la sollicitud de España de vinculación con la CEE aparecía como el final lógico de un cierto proceso de racionalización de la política económica", o de forma encara més clara: "se trataba de dar una solución económica a España. No se trataba de un giro histórico ni de una elección política" (Sánchez-Gijón 1973, p.205).

Que l'argument fonamental dels tecnòcrates era de tipus econòmic (i que àdhuc menyspreaven els de tipus polític) és una apreciació força ben documentada en les publicacions que controlaven: "nada tendríamos que objetar si a lo largo de las negociaciones se muestra que los intereses superiores de la economía del país no aconsejan llegar al acuerdo. Lo que a nuestro juicio no es admisible es oponerse al acuerdo ... por temor a los sistemas políticos democráticos" (Actualidad Económica, 15 de Juliol, 1967).

Els tecnòcrates sabien que la presentació de l'apertura a Europa en termes de sortida comercial probablement provocaria una acceptació no controvertida d'Europa (atesa la prosperitat econòmica d'Europa). Això és interessant per a mi ja que provoca una conseqüència col.lateral: l'enfortiment d'una base extraordinàriament econòmic en la imatge que va prenent Europa. A continuació analitzo aquesta imatge, deixant per a més tard les imatges de tipus no econòmic.

b) **Una sortida comercial.** Quant a les imatges de tipus econòmic, el que es transmetia era una imatge d'Europa com a prosperitat econòmica - com a riquesa. Això és especialment cert si es parla d'Europa quant a àrea comercial. Per exemple, el Consejo Económico Sindical Nacional declarava: "excluidas las grandes zonas del mercado norteamericano y del rusoasiático, nos interesa pertenecer en principio a la de ... más elevado nivel de vida. El mercado ... es el europeo" (citada a Sánchez-Gijón 1973, p.160). La riquesa d'Europa surt reforçada quan es compara amb la pobresa d'Espanya. Vull dir que les freqüents comparacions entre les economies europees i l'espanyola varen intensificar - molt probablement - aquesta imatge de prosperitat econòmica d'Europa. Aquestes comparacions són sovint reflectides als mitjans de comunicació: p.e. García de Blas 1971, p.66-75. Per tant, era raonable de difondre l'apertura a Europa com una aproximació a la prosperitat. Per exemple, quan Ullastres va presentar les credencials com a embaixador davant la CE va recalcar "la estrecha correlación que existe siempre, pero especialmente para España, entre desarrollo e integración" (citada a Sánchez-Gijón 1973, p.255).

Això implica que es va creant una confiança cega que l'apropament a la CE comportaria la recepció d'uns beneficis econòmics. Aquesta confiança també és transmesa freqüentment en els mitjans de comunicació. En un dels freqüents missatges d'aquest tipus (i només com una mostra) Cuadernos afirma que Espanya "ve alejarse una de las

realizaciones más ambiciosas de la actual Europa occidental. Integrándose en ella, pueden obtenerse ... ventajas y beneficios materiales en abundancia" (Cuadernos, n.35-36, p.5-6). L'estructura del missatge és clara: Europa és forta econòmicament, per tant la integració ha de reportar beneficis econòmics. Ja alguns analistes de l'època entreveien aquest fenomen entre l'opinió pública. Així, Iglesias (1972, p.5) argumenta que l'home del carrer ja presenteix uns beneficis econòmics de la hipotètica integració.

En definitiva - i en paraules escrites a l'època - el missatge transmès és que "España ha conocido la prosperidad occidental y no quiere renunciar a ella. Si el Mercado Común constituye el medio para alcanzarla, nuestra voluntad apunta con toda firmeza hacia Europa" (Cuadernos, n.51, p.37). El que més destaca de tots aquests missatges és el que no hi ha: no existeix mai cap argumentació de per què la integració amb una entitat rica ha de reportar riquesa. Amb això vull dir que de tant de repetir que Europa és rica i pròspera, que és un mercat de tres-cents milions de persones, etc, Europa es transforma en una mena de Eldorado, on - a més - per a fer-s'hi ric n'hi ha prou amb arribar-hi (cf. Ya, 29 de Gener, 1970). En aquest sentit, existeix una declaració pública feta per un alt empresari just després de la sol.licitud de negociacions de 1962, que resulta simptomàtica: "los parados serían considerados parados europeos, no españoles" (citad a Sánchez-Gijón 1973, p.184-5). Es a dir, àdhuc els aturats rebrien

beneficis de la incorporació a Europa, fins i tot sense deixar de ser aturats!. Sembla que es manufactura la idea que Europa significa recepció de beneficis econòmics, sense que el raonament que basa aquesta idea arribi a l'opinió pública.

Un nou esdeveniment que serà molt important, és la signatura de l'acord comercial preferencial entre Espanya i la CEE de 1970. El Règim va acompanyar aquesta signatura d'una pompa considerable, la qual cosa (tot i que només pretenia l'autolegitimació del Règim) de bon segur que acabaria reforçant la imatge d'Europa com a productora de beneficis econòmics. Aquesta publicitat (i les innegables bones conseqüències de l'acord) són molt importants per tal d'entendre el consens d'etapes posteriors.

Però Europa - a més de la imatge econòmica exposada fins ara - també té una cara política, la qual és analitzada a continuació.

c) Una solució política. Enfront de la importància de l'economia, la política fou introduïda al debat fonamentalment per l'oposició anti-franquista, juntament amb alguns progressistes moderats i certs sectors aperturistes. Curiosament, a l'altre extrem ideològic, els sectors més reaccionaris del franquisme també solien emfatitzar la importància dels factors polítics. Tots ells tenien en comú el fet de considerar que el contacte amb

Europa tindria com a conseqüència que el Règim franquista gaudís de menys autonomia per a imposar la seva política.

La part més reaccionària del franquisme s'oposava al perill polític que això suposava (malgrat haver d'acceptar l'ingredient comercial abans al·ludit), i ho presentava com una pèrdua de sobirania. Així, el Consejo de Economía Nacional opinava (encara durant els anys cinquanta) que "España no debe participar en ningún acuerdo de integración económica europea, porque es una vía que a través de una pérdida de su soberanía la llevaría a un triste final, aunque ello no impide que se concierten acuerdos para intensificar la colaboración económica" (citat a Sánchez-Gijón 1973, p.137).

Per la seva part, l'oposició democràtica i el progressisme moderat defensaven aquesta restricció política que Europa podia exercir sobre el franquisme, i s'ho prenia com una oportunitat per a confrontar o reformar el Règim. En paraules d'un aperturista com J.M. de Areilza, "son europeos la libertad de pensamiento y de conciencia; la legitimidad democrática de las instituciones; los gobiernos de opinión; el consenso de los gobernados; el respeto a las minorías disidentes; el libre y representativo sindicalismo; la garantía y observancia de los derechos humanos ... la separación de poderes; la no ingerencia castrense en el juego de las instituciones políticas" (ABC, 14 de Gener, 1970).

Es simptomàtic observar com en alguns mitjans de comunicació més progressistes s'al.ludeix tot sovint a que aquestes són dues parts inseparables d'Europa: per una part la prosperitat econòmica; per l'altra, els mecanismes democràtics (cf. Cuadernos, maig 73, p.6).

El fet que sectors tan influents en l'opinió pública aportessin aquests elements de tipus polític a la discussió resulta significatiu per al meu tema, ja que aquest procés serà fonamental en la divulgació d'una imatge política d'Europa. Així doncs, en la seva vertent política, Europa és presentada com un sinònim de democràcia liberal.

No pot passar deapercebut que aquesta identificació de democràcia amb Europa, converteix Europa en un factor d'aglutinament dels diferents sectors de l'oposició democràtica i d'amplis sectors progressistes moderats - la qual cosa, com ja veurem, tindrà conseqüències en l'etapa de la transició.

Una vegada establerta la tesi que Europa és sinònim de democràcia, el missatge predominant d'aquests mitjans de comunicació pren forma de requeriment lògic: per a la integració espanyola a Europa fa falta la reforma de les institucions polítiques espanyoles, per tal d'adaptar-les a aquells mecanismes democràtics. Aquest tipus de tesi és present a quasi cada número de Cuadernos para el Diálogo.

L'estructura dels arguments utilitzats en aquests casos és sempre del mateix tipus: primer s'afirma que l'única forma política possible a l'Europa comunitària és la democràcia liberal, "otra cosa es absolutamente imposible e inconcebible pese a quien pese, y tanto peor para los que no quieran por lo mismo entrar en ella" (Cuadernos, n. 19, p.19); segon, les institucions polítiques espanyoles entren en contradicció amb aquest model; tercer, aquesta incompatibilitat constitucional és el problema fonamental (i quasi únic) per a la integració d'Espanya a la CE; i quart, com a conseqüència lògica de les anteriors, la reforma de les institucions polítiques espanyoles és imprescindible, per una pura qüestió d'harmonització comunitària. Es a dir, per al progressisme moderat la democratització pot ser necessària fins i tot amb independència de les ideologies de cadascú: "una alternativa que no es ideológica sino inmediata" (Cuadernos, n.41, p.5).

La introducció dels arguments polítics en el debat que pretenia l'oposició democràtica, comptava amb un factor al seu favor: les declaracions en aquest sentit de les mateixes institucions europees. Per exemple (i només com una mostra de les tantes possibles), l'Assemblea del Consell d'Europa es mostrava solidària amb la petició espanyola del 1962 però "teniendo en cuenta las modificaciones constitucionales que serán necesarias" (Acord de l'Assemblea del Consell d'Europa, 17 de Maig de 1962). El Govern va negar en tot moment la importància dels

factors polítics en la negociació i sempre va defensar la preponderància econòmica ja al·ludida: "la delegación y el gobierno españoles habían proclamado cien veces que el acuerdo comercial preferencial que se estaba negociando era un marco exclusivamente económico" (Sánchez-Gijón 1973, p.331).

Una altra vegada cal constatar que el més important és el que no hi ha. Sembla clar que, una vegada acceptada la integració com a necessitat primària, la democratització segueix (lògicament) com una necessitat derivada: "hemos de gobernarnos democráticamente *por necesidad*, porque hoy se gobierna democráticamente aquella zona del planeta con la que ... *necesitamos vincularnos*" (Cuadernos, n.41, p.5; subratllat a l'original). Però el que no he trobat als documents consultats és el raonament de perquè, en primer lloc, cal la integració.

Noteu que no dic que no existissin raons objectives per a la integració (segurament n'hi havien), dic senzillament que aquestes raons no constituïen l'argument explícit del missatge, i que de fet, no els he pogut detectar en els escrits de l'època.

Per altra part, això sembla lògic perquè allò fonamental per a l'oposició democràtica no era l'origen de l'argument (les raons per a la integració) sinó la conclusió de l'argument (l'aposta per la democratització). En definitiva, l'apropament a Europa s'utilitzava com una

"excusa" per a la democratització del país. Però pel camí - i això és l'interessant per a aquest estudi - es popularitzà la imatge d'Europa com a sinònim de mecanismes democràtics¹¹.

d) Europa com a necessitat. Quan recapitulo el que he explicat fins ara, tres idees es fan aparents. Primer de tot, la base ideològica del moment és d'una força creixent de l'aperturisme entre les elits econòmiques i intel·lectuals, entre les files de l'oposició, en la societat civil i, fins i tot, en nombrosos cercles governamentals. Segon, es popularitza una confiança cega que l'Europa pròspera reportarà uns certs beneficis econòmics (els quals, per cert, no se sap ben bé d'on han d'arribar). Tercer, Europa es presenta com un element de possible democratització de la política espanyola. Sembla comprensible que el resultat lògic d'això sigui l'articulació d'una idea d'Europa com una necessitat inqüestionable per a Espanya.

Aquesta articulació és detectable en els escrits de l'època. Sota el títol simptomàtic de "Europa como necesidad", Cuadernos para el Diálogo defensa que la unificació europea és necessària, i a més, urgent: "Cada

---

¹¹ El lector inquiet haurà quedat amb la impressió (correcte) que l'anàlisi de l'uropeisme en les files de l'oposició democràtica és breu. La raó per això és que el meu objecte - ho recordo - no és l'uropeisme en les files de diversos grups polítics, sinó els rastres d'uropeisme que aquests hagin pogut deixar en l'opinió pública. Qualsevol observador objectiu, acceptarà que les possibilitats de "deixar rastre" que va tenir l'oposició democràtica va ser prou limitada fins als setantes. Aquesta és la raó per a concentrar-me en sectors amb una major possibilitat d'influència - com els tecnòcrates.

vez ... con más intensidad y urgencia nos planteamos el problema de Europa como necesidad", "una Europa unida no es ya un lujo, sino una cuestión insoslayable", per a concluir que "ya los pueblos de Europa han dejado de considerar el tema de su unidad como una idea que reconforta e ilusiona para tratarlo como una realidad que urge y acucia" (Cuadernos, n.4, p.2).

No només la unificació europea, sinó també la integració espanyola a l'Europa unificada era transmesa per nombrosos cercles com una necessitat i una urgència. A més dels sectors progressistes, més proclivis a defensar això, els sectors propers al poder polític-econòmic també parlaven de necessitat i d'urgència. Iglesias (1972, p.5-6) recull les declaracions en aquest sentit de: el Governador del Banc d'Espanya, l'I.C.E., les Cambres de Comerç Espanyoles a Europa, les Entitats Econòmiques de Barcelona, el Comitè Espanyol de la Lliga Europea de Cooperació Econòmica, l'Ambaixador d'Espanya a la CE, i el Director General de Relacions Econòmiques Internacionals. Aquesta visió s'estendrà també a amplis sectors de l'aparell del Règim.

Això té una importància cabdal per tal d'explicar el procés inaugurat a partir d'aquest moment. Una vegada es dona per descomptat que Europa no és una opció, sinó que és una necessitat inqüestionable, l'oposició a Europa es torna una postura virtualment impossible. Els cronistes del moment adverteixen com aquest problema d'impossibilitat d'oposició va prenent cos: "con el europeísmo ocurre hoy lo que con

otras grandes ideas, que por su indiscutible acierto se han ... implantado tan extensamente en el mundo, que ya nadie se atreve a atacarlas de frente, ni a negarlas claramente" (Cuadernos, n.19, p.18).

Però fixe-u-vos que aquest fenòmen no té perquè generar recolzament. Al contrari, la imatge d'Europa com a necessitat, i la consegüent impossibilitat d'oposició, pot acabar configurant una gran capa de població que - més que recolzar la integració - la consenteixi (compareu-ho amb el "permissive consensus" de Lindberg i Scheingold, 1970). Efectivament, sembla ser que la gent era, en gran mesura, aliena al debat (p.e. Sánchez-Gijón al·ludeix a "la debilidad del debate en España" 1973, p.316); molt més que no pas entusiasta. Així doncs, no cal desorbitar la dimensió del canvi dels anys seixanta: no defenso que tots es convertissin de cop en europeistes convençuts, sinó que el pro-europeisme es va tornar una postura tòpica. A això es refereix el mateix autor quan, en la seva crònica, relata el predomini de "el 'europeísmo' de pacotilla que, naturalmente, había de amorfinar al común de los españoles" (1973, p.200) y Cuadernos para el Diálogo amb el seu títol "Ya Todos Somos Europeístas..." (n.19, p.18).

Una de les conseqüències d'aquesta mena d'europeisme - una mica mancat de sentit crític - és que, en qualsevol controvèrsia, la part positiva (o acceptable, bondadosa, etc.) i la paraula Europa o europeu són identificades. Un dels nombrosos exemples el trobem en una notícia sobre la

signatura d'un conveni per al reconeixement dels drets dels treballadors que s'havia pactat a Noruega, Suècia, Gran Bretanya, Irlanda i la RFA al 1965. La presentació de la notícia a *Cuadernos* (que recordem-ho, fa costat a aquesta postura) és que a Europa els drets dels treballadors es reconeixen. Això és enganyós perquè, de fet, tots els altres països europeus (la gran majoria) eren contraris a aquest conveni i no l'havien signat. Malgrat això, la redacció deixa entendre la "bondat" d'Europa: "el trabajador europeo va acercándose a esa democracia económica...", "Europa sabe que solo en la justicia social..." (*Cuadernos*, n.18, p.1-2). En definitiva, durant aquests anys es va creant una imatge virtuosa d'Europa.

Davant d'aquest clima d'opinió (present sobretot entre les elits econòmiques i polítiques) la postura que el govern pren envers Europa - i fonamentalment, envers la negociació amb la CE - apareix com l'única possible. Aquesta postura es pot resumir amb la màxima "com més integració, millor" i és observable, per exemple, en les negociacions que varen portar a l'acord del 1970. Tal com la majoria dels observadors de l'època relaten, la delegació governamental espanyola preferia l'associació al simple acord comercial - i és clar, també haguessin preferit l'adhesió a l'associació!.

e) **La persuasió de les masses.** Cal destacar que els processos narrats fins aquí solien estar fortament localitzats a nivell de les elits. Fora del que pogués

succeir en conjuntures puntuals, la gent del carrer hi era majoritàriament aliena. Les causes d'això no són l'objecte d'estudi aquí, però tant la naturalesa dictatorial del Règim, com la tradicional llunyania des de la qual el ciutadà sol veure els temes europeus, poden contribuir a explicar-ho.

No obstant, un dels canvis interessants que es varen produir en aquells moments fou que la població es va veure sotmesa a unes experiències molt diferents de les viscudes fins llavors. A la llarga, aquestes experiències havien d'incidir en la imatge d'Europa que acabaria tenint l'opinió pública. Tractaré d'explicar-ho.

Durant els anys seixanta, dos fenòmens de caire socio-econòmic prenen molta rellevància al panorama de l'home del carrer: els emigrants se'n van a Europa i d'Europa arriben els turistes.

Cal remarcar que tots dos fenòmens són d'una dimensió prou important perquè la gran majoria d'homes i dones del país se'n fes ressò. L'emigració de retorn afecta, més o menys, una sisena part de la població espanyola. Es a dir, a l'Espanya interior, qui més qui menys tenia un parent proper treballant a Europa¹². D'una altra banda, a l'Espanya costanera s'hi rebien més turistes que habitants

---

¹² Un tema interessant que deixo de banda és el paper de l'emigració interna a zones com Catalunya i el País Basc, les quals podien actuar com a focus d'irradiació europeista.

hi havien, de manera que tampoc no era un fenòmen que pogués passar desapercbut.

Respecte als factors econòmics, la impressió que els turistes europeus podien deixar entre els espanyols que els rebien (i servien) havia de ser una impressió d'un cert benestar material - de riquesa. Per a retenir-ne quelcom de simbòlic, cal recordar que quan, per a un oficinista espanyol, un sis-cents era un luxe, i de vacances no en tenia; els oficinistes alemanys i francesos, no només tenien vacances, sinó que, a més, hi venien en cotxes força més grossos¹³.

Paral·lelament, la impressió que els ciutadans europeus podien deixar entre els emigrants espanyols (i que aquests divulgarien amb posterioritat), també havia de ser de benestar material. No només podia observar un nivell de vida molt superior al del seu entorn, sinó que, a més, disposava de tots els avantatges de l'Estat del benestar europeu: tenia una bona assistència sanitària garantida, els nens anaven a un col·legi gratuït de qualitat, etc¹⁴.

13 La tesi que els espanyols podien fer-se una imatge de l'Europa rica a partir de la percepció de la relativa prosperitat dels turistes, és perillosa perquè durant aquesta època els espanyols també coneixien un moment de gran creixement econòmic. Contra aquest problema hi han dos arguments: primer, que només quan una societat arriba a un cert nivell de consumisme (com Espanya als anys seixanta) pot començar a entrar en el joc de comparar-se amb els més pròspers; i segon, que - abans dels seixanta - d'europeus se'n veien molt pocs, i per tant, la comparació havia estat quasi impossible. En definitiva, la comparació no tenia sentit a l'Espanya autàrquica, tot i que, comparativament, l'Europa rica encara era més rica.

14 En contra de la meua tesi es pot argumentar que una prosperitat ostentosa per part dels europeus podria haver produït més ressentiment que no pas admiració. Tot i que aquesta és una hipòtesi plausible, no sembla pas el nostre cas. Sembla clar que caldria poder verificar empíricament tot això que jo assumeixo una mica alegrement (per exemple, tampoc no és tan obvi que, per als emigrants espanyols, fossin evidents els avantatges de l'estat del benestar).

A més dels factors econòmics, els emigrants espanyols disposaven d'un criteri addicional per a formar-se una impressió d'Europa: poder observar *in situ* com els europeus conduïen la seva vida col·lectiva. D'aquesta experiència probablement n'extreurien la impressió d'una certa tolerància tant a nivell social (moral no tan rígida, etc,) com a nivell polític (llibertat per a sindicar-se, etc.). Probablement, els emigrants no havien concebut encara una imatge que identifiqués Europa amb "democràcia" (en sentit estricte), però si amb els factors esmentats de tolerància i llibertats.

Aquest últim punt lliga amb un aclariment que cal subratllar. Es difícil de defensar que, amb aquests contactes, els espanyols es construïssin unes imatges d'Europa estrictament parlant - és a dir, unes imatges "cristal·litzades" com en el cas de les elits. Molt menys es podria defensar que aquests contactes propiciessin una incipient acceptació dels principis europeïstes. Això és així perquè els contactes entre les dues parts (tant dels emigrants amb els ciutadans originaris, com dels espanyols amb els turistes) eren sovint molt escassos. Per exemple, els turistes francesos difícilment podien convertir als originaris de la Costa Brava als ideals europeïstes, quan poca cosa es deien. El que si que la seva presència podia fer, era configurar una certa "impressió" sobre els europeus, una mena de "pre-imatges". Aquestes impressions (o imatges poc consolidades) podien actuar com un substrat

abonat per a una posterior persuasió per part de les elits. Es a dir, aquestes imatges poc consolidades creen un ambient receptiu propici per a que les elits hi aboquin exitosament - en un procés de divulgació posterior - les seves imatges més cristal·litzades a les quals ja he alludit.

Entre les elits del moment, aquesta mena de campanya de persuasió ja es comença a proclamar com a necessària a principi dels anys setanta; així el ministre d'Informació estimava necessària una campanya "para preparar opiniones, fijar las actitudes favorables al ingreso de España" (Fraga 1973, p.242). Tot i això, serà amb la transició quan aquesta campanya serà més visible.

En definitiva, tot i que la fi de l'aïllament (que va representar el Pla d'Estabilització) va produir un ambient ideològic propici per a la consideració dels temes europeus; tot i que la tecnocràcia va configurar la imatge d'Europa com a proveïdora de beneficis econòmics per al país; i tot i que bona part dels pensadors de l'època van arribar a la imatge d'Europa com a possible impulsora de mecanismes democràtics; tot i això, varen ser el turisme i l'emigració els responsables de configurar, entre l'home del carrer, un substrat propici per a que aquelles imatges - patrimoni de les elits - fossin transmeses a l'opinió pública de forma exitosa.

4.4. Europa a la Transició Democràtica.

El primer que destaca a l'analitzar la imatge d'Europa durant la transició és la relativa poca presència que té Europa en el discurs polític dirigit a l'opinió pública. Això és quelcom que s'estén a tots els temes de política exterior. De fet, algunes dades apunten a que la política exterior és la menys prominent entre el públic espanyol (veure, p.e. Ramos 1987). Certament, en aquell moment, les prioritats històriques anaven cap a d'altres temes. En aquest sentit, he trobat simptomàtic que els programes electorals dels principals partits (del 1977 al 1982) solen dedicar a la CE només entre 0.2 i 0.4 línees per plana - i que alguns programes electorals ni tan sols la citen!. Les cròniques de la transició revaliden aquesta absència: Cebrián (1980) dedica a la CE dues planes d'un total de 145; i l'anàlisi del discurs polític de la transició de Del Aguila i Montoro (1984) no es refereix en cap moment a la qüestió europea.

Malgrat això, quan el tema apareix als documents d'aquest període, és corrent trobar-hi una sèrie d'arguments sobre les raons per les quals seria bo que Espanya accedís a la CE. Serà l'èmfasi sobre un o altre d'aquests arguments, així com la forma concreta que prenen aquests, els que influiran en la imatge d'Europa que s'anirà construint.

El primer que cal destacar és la poca presència que tenen els arguments pro-europeistes comuns a d'altres països

europaus. Al contrari, la majoria dels arguments que he pogut trobar fan referència a l'especificitat espanyola.

D'entre aquells arguments comuns, tan sols n'he detectat alguns d'aïllats. Per exemple, de tant en tant es fa referència als adversaris comuns (EUA i URSS, EUA i Japó) com a argument per a la integració europea. També es fa referència a Europa com a reconciliació entre anteriors enemics (veure Fraga, 1989). Un altre dels arguments compartits amb els altres països, i que tenen una certa presència és l'argument de la interdependència econòmica. Aquesta diu que amb una estructura econòmica tan interdependent com l'europea, l'espai de l'Estat-nació és inadequat per a l'ordenació econòmica, i també cal, per tant, una integració institucional. A aquest argument general, però, s'hi sol afegir que - a part de la interdependència que afecta a tots els països - Espanya és particularment dependent del mercat europeu, i per això, l'argument anterior és particularment important per a nosaltres. D'aquí que l'estereotip "estem rebent tots els inconvenients de la dependència i no gaudim de cap dels avantatges de la pertanyença" sigui un estereotip força repetit per les elits.

També es perceptible algú argument molt particular - en el sentit que només són recollits per alguns personatges que representen sectors molt específics. Així, per exemple, alguns sindicalistes divulgaven la idea d'Europa com a major protecció social, etc. Paral·lelament, les elits

nacionalistes varen divulgar força la "tesi de les tretze estrelles" (Arzallus, 1990, p.16): Europa permet una més fàcil comprensió de les qüestions nacionals basca i catalana, i també, majors probabilitats d'emancipació nacional.

Malgrat que les idees referides són detectables en el discurs de l'època, cap d'elles no té una presència significativa¹⁵. Tot al contrari, es pot observar com els arguments que foren predominants (i que, per tant, podien configurar la imatge d'Europa) tenien les característiques següents: a) no es referien pas a qüestions generals europees, sinó a qüestions específiques espanyoles; i b) no afectaven només a determinats sectors del país, sinó al país en la seva totalitat.

Analitzaré aquests missatges (i n'extreuré les imatges més destacables) a partir de tres conjunts: em referiré primer al que podria anomenar l'argument històric, i més tard a l'argument democràtic i, en part, a l'argument del prestigi econòmic.

Abans de desenvolupar l'argument històric, cal tenir en compte que va ser força divulgat durant l'època. Per tal de documentar que efectivament això va arribar a l'opinió

15 L'argument de les tretze estrelles pren més força cada dia. Malgrat això, cal aclarir tres punts: primer, em refereixo a la força que podia tenir durant la transició, i no pas l'actual; segon, aquest argument es pot utilitzar ara més alegrement perquè ja semblen resolts els problemes de presència internacional, consolidació democràtica, etc, als quals em referiré en aquesta secció; i tercer, a l'actualitat l'argument de les tretze estrelles, més que per a reforçar l'europeisme, s'utilitza per a reforçar el nacionalisme (que no és pas el meu objecte d'estudi).

pública, intentaré aportar-ne exemples. Amb això pretenc contarestar l'escepticisme d'aquells que opinen que una cosa són els processos històrics i una altra la imatge que se'n fa la gent.

a) **L'argument històric.** Aquest primer argument està basat en la noció que Espanya ha sofert un aïllament secular. Això ja ha estat així tradicionalment, però sobretot - i això resulta fonamental en el període de la transició - l'aïllacionisme s'ha fet sentir durant la dictadura. El primer franquisme i els sectors més reaccionaris del tardofranquisme varen utilitzar molt el missatge que Europa era la partitocràcia, les democràcies corruptes, etc. Espanya - que no era com ells - estava enfrontada a aquesta Europa, era diferent: aquell "Spain is different" tenia també una projecció política. Cal destacar que això no afectava tan sols la política exterior, sinó també a la conformació dels hàbits col·lectius (per a veure un exemple de divulgació d'aquest punt, es pot veure Roca, 1982, p.151-2).

Davant d'aquest aïllament es produeix una etapa de reacció, de trencament amb el passat: allò que Caciagli (1992) n'ha anomenat una "fractura històrica", és a dir un canvi estructural que afecta substancialment a les actituds bàsiques de la gent.

Les causes d'aquest trencament amb el passat no són el tema fonamental del meu estudi, de moment m'interessa més que la sensació de trencament (i sobretot el missatge que aquest

s'ha produït) arriba a la gran majoria de la gent. De fet, les entrevistes així ho constaten. En tot cas, podria aventurar que el trencament pot estar relacionat amb els viatges a l'extranger d'una nova generació dirigent, amb l'increment del comerç exterior a partir del tractat preferencial (i, més remot, a partir del Pla d'Estabilització), o amb una certa campanya aperturista d'una nova generació de l'aparell governamental.

El que resulta fonamental és que la reacció enfront de l'aïllament (així com la reacció enfront de la dictadura) s'associa amb un desig d'afirmar una europeïtat d'Espanya: en aquest context, ser acceptats a la CE és *ser europeus*. Simptomàticament, quan al 1985 es va signar el tractat, els titulars de "Ya Somos Europeos" varen ser predominants. Això és destacable perquè Espanya és dels únics països continentals que sofreixen això: ningú no dubta de l'europeïtat dels austríacs!.

Segonament, es produeix un altre procés interessant derivat del trencament amb aquell aïllament. La reacció més enfrontada amb l'aïllament (per definició) és el desig d'apertura. En aquest sentit, és interessant veure que l'apertura cap a Europa només és important en tant que és *apertura*. Es a dir, segons aquest argument, hagués estat igualment satisfactori una apertura cap als EUA, per exemple (apertura que, de fet, és va fer abans que cap a Europa). El que passa és que és observable un missatge posterior i addicional en el qual s'identifica aquesta

apertura amb Europa: "En esta apertura de España al mundo, Europa juega un papel fundamental ... El PSOE propugnará ... el ingreso de España en el Consejo de Europa y ... en las Comunidades Europeas." (PSOE 1977, p.25).

En tercer lloc, també és detectable un argument en el qual l'aïllament i la dictadura configuren un model de societat possible. Aquest model és el primer de tres possibles: nacionalista, liberal, i comunista. Aquesta simplificació de la realitat és observable en les entrevistes a polítics decisius a l'època (Rupérez, Roca), així com a líders dels mitjans de comunicació (Foix), i a líders empresarials (Ferrer Salat). Segons aquest missatge, Espanya ha de triar un nou model de societat: el model occidental, liberal. Es a dir, Espanya ha de deixar de ser diferent, per a ser igual que els països del seu entorn occidental. Aquest missatge és certament detectable en el pensament de les elits: des del "no haga nada mejor que Europa, hágalo igual" de Foix (entr.) al "corramos la suerte de los europeos" de Roca (entr.). Cal destacar que el que s'avalua positivament no és Europa per ella mateixa, sinó com a regió d'Occident, com a model liberal de societat. En aquest sentit, Cebrián (entr.) diu "Europa es volver a la tolerancia".

Un quart procés de canvi en la mentalitat col·lectiva derivat de l'aïllament és observable tant en els documents de l'època, com a les cròniques que se n'han fet. L'aïllament (juntament amb d'altres factors econòmics,

culturals, etc, que ara no venen al cas) ha provocat una mena de complexe d'inferioritat col·lectiu. Aquest complexe es manifesta en moltes expressions de la vida espanyola, però particularment en les seves relacions internacionals. Es a dir, *la pobríssima percepció del paper que Espanya juga al món* és un símptoma d'aquest complexe.

Així doncs, amb el trencament de l'aïllament comença una tasca de superació del complexe: d'afirmació del paper a jugar al món. L'entrada a la CE és, una altra vegada, tan sols una prioritat derivada d'aquest objectiu col·lectiu. Així, per exemple, el primer programa electoral de la UCD planteja sobretot el paper d'Espanya al món, i tan sols posteriorment (i de manera una mica ambigua) s'apunta a l'objectiu de la CE: "Es urgente ... devolver al país la confianza en su capacidad de acción y situar a España en el entorno internacional al nivel de influencia de intervención que su tradición y capacidad justifica." I més tard: "La meta final debe conducir a la construcción de una Europa unida y que España debe aceptar la responsabilidad que le corresponde de participar en la defensa de ese conjunto." (UCD 1977, p.21; tot i que un esquema idèntic es repeteix a UCD 1979).

Així, quan més endavant, l'adhesió d'Espanya a la CE va ser factible, aquesta va complir aquesta funció de situar a Espanya en un lloc en les relacions internacionals. Un dels artífexs de la negociació, afirma en una crònica "el hombre de la calle entendía la adhesión de España a la Comunidad

como la instalación de España en su lugar en el concierto de las naciones. Como el fin de un centenario aislamiento. Como la desaparición gradual de nuestro complejo de inferioridad internacional." (Morán 1990, p.443). En definitiva, l'autor confia que amb "nuestra adhesión a la Comunidad Europea(,) se abrirá una época cualitativamente diferente para la posición de España en el mundo" (idem, p.435). Reflexant aquest missatge d'aconseguir que Espanya ocupi el lloc al món que es mereix, el títol d'aquesta crònica del seu mandat és "España en su Sitio".

El fet que, una vegada dins la CE, es produeixi una certa petulància, és un símptoma que el que s'esperava era "ser algú". Així, per exemple, Fraga es refereix a la nova posició d'Espanya com "*ahí estamos, como los protagonistas de un sensacional proceso histórico.*" (Fraga 1989, p.17; subratllat meu).

Cal destacar que aquest missatge divulgat només fa referència a l'assoliment d'un lloc important al món, i que, *en principi*, això no hauria de passar necessàriament per Europa. Es a dir, en principi aquest delit podia haver estat satisfet si s'hagués aconseguit un altre paper important, encara que fos sense apertura - per exemple, com a líder hispano-americanà. El que passa és que també hi ha un missatge addicional que divulga que la millor forma d'aconseguir aquest objectiu és mitjançant l'apertura abans al.ludida. Així doncs, l'apertura es divulga com la millor manera per a aconseguir un lloc al món: "El PSOE defenderá

permanentemente y sin desmayo la apertura de España al mundo, para que nuestro país ocupe el lugar que le corresponde por su historia y por su realidad política y económica." (PSOE 1977, p.26; subratllat meu). Es interessant de veure el paral·lelisme (encara que desigual) entre aquest procés espanyol i el curiós "europeisme" francès, el qual no és més que un procediment per a que França recuperi la "grandeur" i tingui veu davant les potències mundials.

b) L'argument democràtic. Aquest segon argument és bàsicament una identificació entre la integració a Europa i la democratització d'Espanya. Les cròniques del moment semblen clares al respecte: en aquest període, el lligam entre democràcia i CE era una imatge molt estesa a tots els nivells de la societat espanyola (veure p.e. Preston 1976, p.179-80).

A nivell d'elits (tal com ha mostrat la secció 4.3) aquesta identitat ja semblava clara des de feia algun temps: "los hombres de mi generación y los de la que la siguieron identificamos la recuperación de nuestras libertades y constitución democrática con la inserción del país en las Instituciones Europeas" (Morán 1990, p.38), i per tant "en la cultura de la reconstrucción democrática española el ingrediente europeo iba a ser esencial." (idem, p.39). Alguns estudiosos (Featherstone 1988, p.296) han arribat a afirmar, per exemple, que l'aparell del PSOE va veure amb bons ulls la CE per la seva contribució a l'establiment de

la democràcia. De fet, és fàcilment observable en molts dels documents consultats, que les elits s'escarrassaven a repetir aquesta tesi a l'opinió pública en un procés de divulgació: "la plena integraci3n en la Comunidad Europea es un corolario inseparable de la construcci3n de las instituciones democráticas del Estado" (declaracions del Ministre d'Assumptes Exteriors, José Pedro Pérez Llorca, març de 1981; citat a Preston 1984, p.4), o també "la carta d'Europa s'ha de jugar a fons; la carta de la causa de les llibertats democràtiques s'ha de jugar a fons. Ambdues cartes conformen una mateixa realitat." (Roca 1982, p.172).

Però si un missatge relacionat amb aquesta identificaci3n va predominar, si una paraula va restar associada a la CE en el discurs de les elits, aquesta va ser la paraula "consolidaci3n". La gran majoria de les elits entrevistades utilitzen l'argument que ser admesos a la CE era "consolidar la democràcia" (Campo Vidal), "ancorar la democràcia" (Morán), "fer-la irreversible" (Roca), "trencar el perill d'involuci3n política" (Arzallus), etc. La imatge de la CE com a factor de consolidaci3n democràtica a Espanya és probablement el més estès en la documentaci3n consultada.

Un element addicional és que darrera d'aquest instrument de consolidaci3n hi apareix quelcom més que una tàctica momentànea: també es divulga el convenciment que, a Espanya, l'aïllament ha estat sempre causa d'inestabilitat política. La inserci3n d'Espanya a Europa assegura una certa

estabilitat democràtica per al futur, i no només conjuntural (veure Morán 1990, p.38 i Roca 1982, p.152).

Herrero de Miñón (entr.) treu a la llum un curiós símptoma de la força que va adquirir aquesta identificació entre Europa i democràcia. AP va sofrir, durant la transició, una certa necessitat de fer una mena de professió de fe democràtica. Segons aquest polític conservador (que fins el 1986 era el responsable d'exteriors a AP), això va produir una gran pressió sobre els líders d'AP per a aparentar un fort entusiasme europeista. Aquest cas il·lustra la percepció present a l'opinió pública espanyola d'identitat entre els dos conceptes.

Els dos conjunts d'imatges d'Europa referides fins ara en aquesta secció (aquelles que parteixen del trencament de l'aïllament i aquelles que l'identifiquen amb la democràcia) són les fonamentals en aquest període. Durant la transició, aquestes imatges varen prendre molta més rellevància que no pas aquelles de tipus econòmic - molt importants, per altra part, durant el desarrollisme i, potser, durant els finals dels anys vuitanta. Diversos responsables de la política exterior espanyola del moment també ho creuen així (Rupérez, entr.; Morán, entr.).

Naturalment, hi han nombroses interrelacions entre aquesta imatge d'Europa com a instrument per a l'assoliment d'unes institucions democràtiques modernes, i aquella imatge que he apuntat d'Europa com a un model modern de societat

liberal. Es en aquesta interrelació on reapareix la imatge d'Europa com a *element de modernització* tant en l'àmbit polític com en el social.

Així, per exemple, Fraga entén Europa com a "factor positivo para la *modernización de la sociedad española*" (1989, p.15; subratllat a l'original), Roca repeteix una altra vegada la idea que "reformar en profunditat l'estructura administrativa de l'Estat, ... convertir Espanya en un *Estat modern*, requereix la inserció d'aquest en les coordenades definidores de l'europeisme" (1982, p.171), i Morán recull els dos punts anteriors igualant Europa a la "*modernización en el orden social y político*" (1980, p.289).

De fet, l'argument de la *modernització de l'Estat* és l'argument fonamental entre el que en podria anomenar elits polítiques liberals (en sentit ampli) i que podria considerar com hereus d'aquest mateix afany fracassat en el passat. En aquest sentit, és interessant de constatar que la modernització de l'Estat és un element de continuïtat amb les imatges de principis de segle documentades a la secció 4.2.

c) **L'argument econòmic.** Aquest és el menys prominent dels tres, durant aquest període. Es tracta bàsicament d'una imatge molt similar a aquella extesa durant el desenvolupisme (i analitzada a la secció 4.3): Europa com a espai de prosperitat econòmica, amb un nivell de vida

superior a l'espanyol. El suport a Europa s'associa, doncs, als avantatges econòmics derivats de la convivència en aquest espai ric: segons Arzallus (entr.) es tracta d'una mena de "quien a buen árbol se arrima...". També és apreciable l'argument en negatiu: no són tan importants els avantatges econòmics que es deriven de la integració com els extraordinaris costos que es derivarien de la no integració (Roca, entr.).

Una variant d'aquest argument és el que sembla més divulgat per les cúpules empresarials. Segons aquests, Europa era un model econòmic basat en la competència que calia seguir. Això era així perquè Espanya ja havia arribat a un nivell de desenvolupament econòmic que la posava, de fet, en l'òrbita d'aquests (Ferrer Salat, entr.; De la Casa, entr.). Em trobo doncs, una altra vegada amb la imatge d'Europa com a model liberal a seguir - tot i que aquesta vegada es tracta de liberalisme des del punt de vista econòmic.

Cal destacar, però, que el factor econòmic és el menys present entre els que acabo d'al·ludir. Sembla, en tot cas, un record de les imatges exteses durant l'etapa anterior.

d) La construcció del mite. No sembla massa arriscat de dir que tots aquests arguments varen contrubuir a la plasmació d'una certa unanimitat (una unanimitat que qualsevol observador podia constatar entre finals dels anys setanta i principis dels vuitanta - p.e. el Parlament espanyol és

l'únic que ratifica l'acta d'adhesió sense vots en contra). Però certament, aquells arguments no són suficients per a comprendre aquesta unanimitat. Dit d'una altra manera, tot els factors anteriors configuren un terreny abonat per al suport unànim a la CE, però tan sols un procés addicional acaba donant-li forma. Aquest procés addicional va començar amb la conformació del consens de les forces polítiques i socials.

En termes analítics, aquest consens comença amb l'asseveració, per part de totes les bandes, que el tema d'Europa és d'interès per a tots, és un tema que va més enllà de les opcions partidistes. Així per exemple, Felipe González, ja al seu discurs d'investidura, afirma que no és una qüestió partidista, ni tan sols ideològica, sinó una qüestió d'Estat (veure Morán 1990, p.45). De la mateixa manera, el cap de l'oposició del moment - segons ell mateix recorda - va defensar que "la integración de España en Europa era una cuestión de interés nacional, más allá de las diferencias o matices de partido." (Fraga 1989, p.15). Aquest consens és relativament primerenc, doncs ja als programes electorals del 1979 totes les al·lusions parlen de recolzar o potenciar les negociacions¹⁶.

---

¹⁶ Malgrat això, cal destacar que alguns programes electorals de 1977 encara solen esquivar el tema - si bé tampoc no s'hi detecta cap mena d'oposició. Respecte als problemes en la construcció d'aquest consens, Javier Rupérez, un observador privilegiat, recorda que ell va haver de desenvolupar - a l'interior d'UCD - molts compromisos amb alguns sectors inicialment reticents (sobretot ex-franquistes). Igualment recorda que al govern van haver-hi reticències (sobretot econòmiques i d'interessos agrícoles) en el moment de la sol·licitud.

L'origen d'aquest consens podria ser parcialment explicable pel fet ja destacat a la secció anterior que - durant el franquisme - Europa desenvolupava una funció d'aglutinament dels diversos sectors de l'oposició democràtica. Accepto que, en tot cas, això només donaria compte d'una de les parts participants en el consens - la provinent de l'oposició democràtica.

En tot aquest període, l'únic programa electoral que mostra una certa crítica a les negociacions és el del PCE a l'any 1982 (i tot i així, és una crítica que no deixa de recolzar l'adhesió en cap moment). Això em mostra una característica addicional d'aquest consens entre les forces polítiques: el de la marginalitat de l'oposició. L'oposició està restringida - com diu Xabier Arzallus (entr.) - a gent de l'entorn d'HB i d'ETA. En definitiva, l'extremisme de l'oposició reforça el consens al.ludit.

L'absència de crítiques a la CE provoca una curiositat afegida: el consens és tan ben establert que, quan algun programa electoral fa alguna puntualització respecte a les negociacions, no la fa en el capítol corresponent a la CE, sinó sempre en el capítol que toca lateralment (indústria, o agricultura, o comerç, etc.), deixant el capítol de la CE sense cap tipus de controvèrsia. Si a això hi afegim que continua essent una qüestió de poca rellevància, l'aparença d'incontrovertibilitat encara es veu ampliada.

També és observable en el discurs de les elits una conseqüència simptomàtica d'aquest consens: el que en podrien anomenar "reivindicacions d'europèisme de tota la vida". Aquestes reivindicacions consisteixen en una mena de campionat sobre qui va ser europeista més aviat. Frases com "oh, és que nosaltres ja des dels anys seixanta..." o "miri, nosaltres des de sempre hem defensat..." o "nosaltres som dels pocs, potser els únics, que des del principi hem estat..." són presents a quasi tots els entrevistats¹⁷.

Un factor que possibilita aquest consens és que no existeix una delimitació clara de què és aquesta Europa que tots recolzen. No és apreciable ni una delimitació funcional (Europa de les nacions, Europa social, Mercat Unic, etc.), ni una de territorial (fins al Mur, fins als Urals, fins al Cercle Polar, etc.) d'Europa. Observem, per exemple, la concepció d'Europa del llavors cap de l'oposició: "Europa es una noción incierta, un cuerpo de geometría variable y fronteras vagas, un ser en metamorfosis constante." (Fraga 1989, p.17). Com a conseqüència d'això, tots poden mostrar-s'hi d'acord amb la tranquil·litat de consciència que recolzen la pròpia concepció. O potser, cap concepció en absolut! (de fet, un observador privilegiat com Herrero de Miñón (entr.) assegura que només la més total ignorància que imperava en aquell moment va fer possible el consens).

---

¹⁷ Per mi, encara és incomprendible que quasi tothom hagi estat quasi l'únic d'haver fet quelcom!

Malgrat això, un element essencial per a que el consens s'estengui entre la població és la no presa en consideració de la cara negativa de la moneda. A aquest efecte, ja he dit que els crítics eren marginals, de manera que el seu missatge crític ja no arribava a la gran població. Però les forces majoritàries, no observaven punts crítics? Es aparent en el discurs de les elits una doble solució a aquest punt: una de maquillatge, i una de justificació.

L'exercici de maquillatge consta bàsicament en requalificar els desavantatges i els inconvenients de l'adaptació, i convertir-los en "repte", "ocasió", "esforç", "oportunitat", "desafiament". Aquesta forma de referir-s'hi és comú a quasi totes les personalitats de la vida pública. Per a citar-ne només un: "...adaptació de l'economia espanyola a les estructures comunitàries, que requerirà un important esforç per part de tothom." (Roca 1982, p.156). De fet, darrerament Felipe González ha declarat que allò que ell demana dels ciutadans per a afrontar el Mercat Unic no són sacrificis, sinó esforços. Aquesta requalificació fa més acceptables els factors negatius que s'hagin de transmetre a l'opinió pública: qui es pot negar a acceptar un repte?¹⁸.

L'exercici de justificació consisteix en la divulgació de multitud de descàrrecs que tenen l'efecte de presentar la

---

¹⁸ La requalificació no pretén tan sols salvar la cara de la CE. Pretén sobretot salvar la seva pròpia cara. La gran majoria de líders polítics i econòmics estan atrapats en l'entusiasme del discurs europeïsta: el joc de mans de deslliurar la CE també els deslliura de rectificar.

CE com a no-culpable dels problemes d'adaptació. En les entrevistes s'hi pot observar que dos d'aquests arriben a ser estàndard. El primer descàrrec argumenta la inexorabilitat dels ajustaments: aquests s'haurien hagut de portar a terme igualment, independentment de la CE. Així doncs, els poc competitius hauran de sofrir reconversions necessàriament; no pot ser d'altra manera donada la seva condició d'inadaptats (cal destacar que s'eximeix la CE tot culpant els propis afectats). El segon descàrrec és el preferit de les forces de l'oposició; es tracta de culpar dels possibles ajustaments necessaris, no pas a la CE, sinó a una negociació defectuosa per part del govern. Una variant d'aquest descàrrec busca altres culpables dels ajustaments, com ara "les forces de centre-dreta que estan dirigint el procés d'integració", o "les formes elitistes que va adoptant la integració".

Altres descàrrecs per a justificar els efectes negatius de la CE són, per exemple, que els efectes negatius de la no-integració serien encara més grans (descàrrec que després es materialitzaria en l'informe sobre "els costos de la no-Europa"); que els altres països ja havien fet els mateixos ajustaments amb anterioritat; que els ajustaments forts només afecten a sectors minoritaris; que la culpa és nostre per no ser allà des de bon principi; etc. Sovint, l'últim pas en l'exercici de justificació sol al·ludir a que aquest ajustament d'alguns té com a resultat un gran benefici per a la majoria, i això el fa justificable.

Hi ha un nou pas analític en la construcció del mite d'Europa. El consens favorable juntament amb la suavització dels factors negatius i la marginalitat de l'oposició, provoquen la contemplació de la integració a Europa com una necessitat, com per exemple quan Roca escriu: "Europa i Occident poden passar-se d'Espanya ... és Espanya la que necessita aquesta incorporació de manera urgent i decidida." (Roca 1982, p.171), o quan Herrero de Miñón (entr.) em confessava el desig dels espanyols de "adherirse a cualquier cosa, a cualquier precio y bajo cualquier condición", i es produeix un procés que ell mateix compara a la "mala fe" de Sartre, és a dir, la contemplació d'una opció com l'única possible, *sense alternativa*. Els textos certament reflexen aquesta inexistència d'alternativa: "és una operació imprescindible, una operació que no té alternativa. No es pot escollir entre una opció o l'altra", i insisteix: "Cal acceptar, doncs, que no hi ha alternativa: Europa és l'única via possible..." (Roca 1982, p.172), o un altre: "España ha de profundizar y perfeccionar su sitio en Europa; no hay alternativa" (Fraga 1989, p.43).

A aquesta idea sense alternativa, a la qual es troben totes les qualitats (tot i que mai s'acaben d'especificar exactament) i que no té cap defecte, se l'acaba convertint en terra promesa, un lloc on pel fet d'entrar-hi es solucionaran tots els problemes (Herrero de Miñón parla de panacea, Sopena parla d'Arcàdia, etc.). Simptomàticament

poc abans de l'adhesió es va estendre allò de "ara, a Europa, a veure si això es soluciona...".

En definitiva, Europa era bona en ella mateixa, no pas bona per a alguna cosa; el valor d'Europa és un valor al marge dels continguts, independent de les seves conseqüències. Allò europeu es converteix en ideal; és l'Europa virtuosa, com a recipient de tot el que existeixi de positiu.

La conseqüència d'aquesta imatge d'Europa és que permet legitimar pràcticament qualsevol actuació pel senzill fet que sigui o bé europea, o bé necessària per a la integració, etc. El cas més clar és el de l'OTAN: lligant ambdues qüestions, l'OTAN va quedar legitimada davant un ampli àmbit que no hagués sentit així altrament. Per exemple, l'argument de Felipe González és que "hem entrat a totes les principals institucions europees: primer el Consell d'Europa, la Comunitat Europea, la Unió Europea Occidental. Hem definit la nostra política de seguretat i pau amb el desig manifestat lliurement de pertànyer a l'Aliança Atlàntica" (González 1989, p.12). Igualment, segons Roca "cal defugir el fals plantejament dels avantatges d'una decisió com la d'adherir-se o no al Tractat de l'Atlàntic Nord. No es tracta d'això; es tracta de compartir uns comuns models europeus..." (Roca 1982, p.159). El mateix Roca (entr.) accepta que recórrer al mite d'Europa, i poder "citar-ho als nostres discursos" els permetia legitimar moltes coses; i per a exemplificar-ho, s'imagina declamant: "hem de liberalitzar el mercat

financer, com a Europa; no té sentit que els sindicats vulguin aquestes coses, cap sindicat europeu...". Casos d'utilització d'Europa com a legitimadora d'activitats alienes poden ser la reconversió industrial i tants d'altres¹⁹.

Així doncs, sembla que s'ha tornat a fer cert allò que va dir Bismark que "sempre he trobat la paraula Europa en boca d'aquells polítics que demanaven alguna cosa dels altres que no s'atrevien a formular en nom propi" (citats a Fraga 1989, p.28).

4.5. 1986 o la pèrdua de la innocència

He mostrat que, abans de la integració, Europa tenia un cert caràcter de mite per a l'opinió pública espanyola. Es diu que allò que els mites no poden encarar és ser vistos d'aprop; en la mesura que un s'aproxima al mite, el desmitifica. Això és, en certa mesura el que aventuro que està passant a l'actualitat: des que el primer de gener de 1986, Espanya entra a formar part de la CE, s'ha anat aproximant progressivament al mite. Aquella data és sens dubte una nova fractura històrica en la història de les actituds envers Europa. La desmitificació es produeix a partir d'un qüestionament de la CE, el qual només es pot produir una vegada dins de la Comunitat.

---

¹⁹ Un suplement del diari britànic The Guardian remarcava que, a Espanya, la millor manera de vendre quelcom era posant-hi el prefix "euro".

financer, com a Europa; no té sentit que els sindicats vulguin aquestes coses, cap sindicat europeu...". Casos d'utilització d'Europa com a legitimadora d'activitats alienes poden ser la reconversió industrial i tants d'altres¹⁹.

Així doncs, sembla que s'ha tornat a fer cert allò que va dir Bismark que "sempre he trovat la paraula Europa en boca d'aquells polítics que demanaven alguna cosa dels altres que no s'atrevien a formular en nom propi" (citats a Fraga 1989, p.28).

4.5. 1986 o la pèrdua de la innocència

He mostrat que, abans de la integració, Europa tenia un cert caràcter de mite per a l'opinió pública espanyola. Es diu que allò que els mites no poden encarar és ser vistos d'aprop; en la mesura que un s'aproxima al mite, el desmitifica. Això és, en certa mesura el que aventuro que està passant a l'actualitat: des que el primer de gener de 1986, Espanya entra a formar part de la CE, s'ha anat aproximant progressivament al mite. Aquella data és sens dubte una nova fractura històrica en la història de les actituds envers Europa. La desmitificació es produeix a partir d'un qüestionament de la CE, el qual només es pot produir una vegada dins de la Comunitat.

---

¹⁹ Un suplement del diari britànic The Guardian remarcava que, a Espanya, la millor manera de vendre quelcom era posant-hi el prefix "euro".

Argumento que un fet nou obre la porta a aquest qüestionament de la CE: es tracta de l'aparició d'alternatives dins de la mateixa idea d'Europa, la qual cosa possibilita l'existència de crítiques a la CE "des de dins". Veiem-ho.

Des de principis dels anys seixanta - quan va haver-hi una discussió entre l'Europa de la CEE i l'Europa de l'EFTA - no hi havia tornat a haver entre les elits espanyoles un debat sobre "quina" Europa es preferia. Com he mostrat a les seccions anteriors, Europa era un producte acabat, sense alternatives ni fisures. L'individu tenia fins i tot la remota possibilitat de ser anti-europeista, però si defensava Europa, no tenia sentit preguntar-se *quina Europa* es defensava. Era una pregunta retòrica: "només n'hi ha una! - hagués estat la resposta - l'Europa de la riquesa, de la democràcia,...". Això només era possible perquè Europa es mirava des de fora i, per tant, estava dotada d'unicitat.

Poc abans de la signatura de l'Acta d'Adhesió, el ministre d'Afers Exteriors va dir al Congrés: "Vamos a dejar de hablar de Europa como objetivo y comenzar a hacer Europa desde dentro de Europa." (Morán 1990, p.450). Però fer Europa des de dins és decidir, implica triar *entre diferents models* de construcció europea: l'Europa social versus l'Europa estrictament comercial, l'ampliació versus la profundització, moneda única versus manteniment del sistema de canvis, etc. Acompanyant a Felipe González al

primer Consell Europeu, Morán reflexiona: "nos sacudimos el polvo ya del viejo camino de la negociación. Ahora, como miembros ¿qué Comunidad deseamos? ¿qué Europa?" (Morán 1990, p.485). En definitiva, l'opinió pública veia com les elits obrien la possibilitat d'existència d'alternatives, com llençaven missatges sobre quina era l'Europa que volien. Per exemple, CiU proposa un Senat regional europeu, autonomia de gestió per a la Comissió, una llei electoral uniforme al Parlament, impuls de l'UEO, i adopció de l'ECU com a moneda europea (CiU 1986, p.134; 1989, p.224-5). Per altra banda, IU defensa l'ampliació de la CE: recolzament de l'entrada immediata d'Austria, i després la de Xipre i Malta (IU 1989, p.71).

Però decidir-se sobre quina Europa es recolza també implica enviar missatges públics sobre quina Europa es refusa. Aquesta definició simultània sobre què es recolza i què es refusa és clarament expressada pels conservadors: "España apuesta por una mayor cohesión europea, es decir, por menores distancias entre sus Estados y regiones; rechaza la idea de una Europa 'de dos velocidades'; desea el refuerzo de la acción y de los fondos estructurales, y en particular de la política regional" (Fraga 1989, p.16). I segons els seus programes electorals, la creació d'un Mercat Unic no pot fer-se a modus de fortaleza europea (PP 1986, p. 60), o també, un sistema europeu de seguretat no pot fer-se a través del debilitament dels llaços atlàntics (PP 1989, p.77).

Així doncs, la conseqüència d'aquesta existència d'alternatives és que - en el moment que es fan públiques les preferències sobre un model d'Europa - s'entra també en crítiques als models alternatius²⁰.

Per tant, apareixen crítiques a determinades opcions de certes polítiques comunitàries: a un tipus de política pesquera, a la manera de fer les noves fases de la Unió, etc. Per exemple, el programa del CDS té alguns títols simptomàtics en la secció dedicada a la política agrícola: "problemas para el aceite de oliva", "discriminaciones para el vino", "dureza sin precedentes para el sector español más competitivo", etc (CDS 1986, pp.51-4). Cal destacar que no em refereixo a crítiques a la CE, sinó crítiques a alguna de les opcions en algunes de les polítiques. En definitiva, comença a existir una certa tendència a avaluar la CE en funció dels seus continguts, de les seves conseqüències; la CE pot ser bona per a algunes coses i no per a d'altres. Comença a entrar en crisi aquella concepció de suport a la CE per ella mateixa.

En definitiva, ja és observable una crisi de la imatge de la CE com a terra promesa, on tot està bé ... per definició: "la CEE traerá ventajas e inconvenientes" (PP 1986b, p.69). Podrien citar-se nombrosos casos en els quals un determinat model d'integració és criticat amb

---

²⁰ Cal tenir en compte que aquesta crítica és més òbvia quan és el Govern qui decideix entre les alternatives - per això no és estrany que fos l'oposició conservadora qui més emfatitzés que era el que refusava.

independència de ser "europeu". Per exemple, Herrero de Miñón ha defensat sovint la tesi de l'assimetria entre els interessos econòmics i els estratègics, que vicia d'origen la Unió Política. En qualsevol cas, la conseqüència a extreure'n és que la CE ha perdut la imatge d'incontrovertibilitat, i això ha estat - en part - degut a l'aparició d'alternatives.

En el moment que s'estenguin aquestes crítiques, la imatge d'Europa pot entrar en una crisi seriosa. Això sembla que és el que pot haver passat a 1991-92: un desgavell del mite, que s'accelera amb el fracàs de les seves estructures monetàries.

Però existeix una segona novetat que qüestionarà la CE. El fet que les elits hagin de decidir-se per alguna de les alternatives possibles, facilita l'existència de desacords entre les principals elits del país. Es a dir, el canvi addicional que es produeix a partir de 1986 es podria anomenar el començament de la fi del consens. Per exemple, el PP (1986, p.76) ja denuncia al Govern per la utilització abusiva de l'adhesió, i per tant, fa públics desacords en quelcom que fins llavors transmetia la imatge de política consensuada.

La forma principal de trencar el consens respecte a Europa va ser l'apropiació de la idea d'Europa per algun dels partits. En aquesta etapa els partits comencen a utilitzar la imatge d'Europa en benefici propi: comencen a presentar

Europa com íntimament associada a ells, a la seva ideologia, la seva història, etc. Es tracta d'un nou "rapte d'Europa"²¹. Per exemple, Tezanos (1987) afirma que "el único europeísmo verosímil ... es el europeísmo que se inserta en la mejor tradición de la izquierda europea" (p.257), o que "el tema del *europeísmo* ... aparece íntimamente imbricado con el tema del *futuro del socialismo*" (p.233; subratllat a l'original). Per la seva banda, Benegas (1987, p.199) fins i tot es treu de la mànega l'expressió "eurosocialista" per a remarcar aquesta identificació. Altres partits també intenten aquesta partidificació d'Europa.

En definitiva, la integració d'Espanya a la CE és el principi del final de la incontrovertibilitat d'Europa i el principi del final del consens. 1986 assenyala la pèrdua de la innocència.

4.6. Conclusions

En aquestes conclusions en diferenciaré unes de substantives (i.e. sobre el meu objecte d'estudi) i unes altres d'epistemològiques (i.e. sobre el meu esquema d'anàlisi). En les conclusions substantives, faré una certa recapitulació d'allò observat fins el moment. En les conclusions epistemològiques, tractaré d'interpretar la

---

²¹ El tercer de la història: el primer fou el rapte mític grec; el segon (segons Díez del Corral, 1954) fou la "confiscació" - per part de la resta del món - dels avenços europeus de l'època moderna. Goso afegir-ne un a aquesta llista.

possible relació entre l'opinió pública i l'opinió de les elits; i també faré unes quantes reflexions sobre les possibilitats que m'ofereix una anàlisi de sociologia comprensiva com la que porto a terme en aquest capítol.

a) Recapitulació. He constatat que (des de finals del s.XIX, i també des d'abans) existeixen uns precedents que connecten la idea d'Europa a la qüestió de la modernització del país. Cal afegir que (en contra de les imatges del s.XIX, de contingut més filosòfic o especulatiu) aquestes imatges de tipus programàtic o polític es fan més prominents al llarg del s.XX. Així es van deixant de banda antigues controvèrsies especulatives com ara la qüestió de la religiositat versus la secularització, la tradició versus la llibertat, etc.

Durant la primera meitat del s.XX, d'aquella imatge d'Europa com a modernització, en sorgeix la seva relació amb moments de canvi i reforma, i la seva proximitat al concepte de regeneració del món polític espanyol. Es així com Europa pren la imatge de virtut política, de bon govern. Europa serà un objectiu cap al que cal tendir perquè és una terra promesa, és un lloc on els nostres problemes tindran solució. Europa va prenent forma com una solució inexcusable.

Malgrat aquests precedents - en gran mesura localitzats a nivell d'elits - la meua anàlisi comença tot subratllant el

naixement d'un nou contexte a finals dels anys cinquanta i principis dels seixanta.

En primer lloc, l'apertura política i econòmica d'Espanya al món que esdevé a finals dels anys cinquanta, passa per una apertura a Europa. Aquesta "sortida comercial" dels tecnòcrates (exemplificada en la sol.licitud del 1962) propicia una imatge econòmica d'Europa; particularment una imatge d'Europa com a prosperitat i una imatge d'Europa com a beneficis econòmics per a Espanya.

En segon lloc, existeix un nou contexte atès que prenen certa transcendència tres col.lectius polítics que mostraran una curiosa coincidència. Aquests col.lectius són: primer, l'oposició democràtica; segon, uns quants aperturistes progressistes, que havien sorgit a l'ampar de l'apertura al.ludida; i tercer, uns quants reaccionaris horroritzats per la pèrdua de puresa del Règim. Per a aquests tres col.lectius, Europa ja no era només una sortida comercial, sinó que es tractava d'una opció política. Aquesta "solució històrica" (exemplificada en les reaccions al contubernio de Munich) propicia la divulgació d'una imatge molt més política d'Europa; i estén particularment l'associació de la idea d'Europa al concepte de democràcia.

En tercer lloc, la novetat del contexte també prové de la força que prenen el turisme i l'emigració. Això posa en contacte els espanyols amb Europa i estén - a nivell de la gent del carrer - unes impressions que identifiquen Europa

amb prosperitat, riquesa, etc; i amb llibertats, tolerància, etc.

A partir de les imatges de llibertats i tolerància que constato en la gent del carrer, i a partir de la imatge de democràcia que divulguen les elits, Europa pren la imatge de virtut política. Això, juntament amb les imatges econòmiques ja al·ludides, popularitzen aquella imatge de terra promesa que - unes dècades abans - les elits ja havien mantingut. Aquest mite d'Europa com una terra promesa on tot serà perfecte, és bellament exemplificat pels versos de Salvador Espriu:

Oh, que cansat estic de la meua
covarda, vella, tan salvatge terra,
i com m'agradaria d'allunyar-me'n
nord enllà,
on diuen que la gent és neta
i noble, culta, rica, lliure,
desvetllada i feliç!²²

Com a conseqüència de tot això, als ulls de la gent, Europa abandona la categoria d'opció i es converteix en una necessitat.

---

22 De fet, se'm pot retreure que, curiosament, el mateix Espriu acaba amb un paràgraf de significat contrari al ja citat:

Però no he de seguir mai el meu somni
i em quedaré aquí fins a la mort.
Car sóc també molt covard i salvatge
i estimo, a més, amb un
desesperat dolor
aquesta meua pobre,
bruta, trista, dissortada pàtria.

Malgrat això, sembla força clar que aquest paràgraf és una postura personal, mentre que aquell reflexa una imatge compartida socialment - i el que m'interessa és això darrer.

Durant la transició política, Europa esdevé bàsica per a aconseguir un trencament amb l'aïllament secular d'Espanya, i també per a exercir un paper al món. A més d'aquesta imatge relacionada amb la concepció d'Europa com a solució històrica, hom pot constatar l'existència d'una imatge molt estesa d'Europa com a assegurança per a la consolidació democràtica, i també com a modernització de les estructures polítiques. Aquestes imatges, juntament amb el record d'aquelles imatges econòmiques divulgades a l'etapa anterior, propicien un terreny molt abonat per al consens entorn al tema europeu. A aquesta circumstància s'hi afegeix la poca prominència pública que el tema va adquirir durant la transició, i a això s'hi afegeix una escassa delimitació del tema i una espectacular manca de crítica. A partir d'aquí hom pot constatar com existeix un procés de construcció del mite europeu: Europa pren un aire d'incontrovertibilitat i això reforça la imatge d'Europa com a necessitat, la qual ja he constatat en el període anterior.

Amb tot això, Europa es converteix en un valor al marge de les conseqüències. A mitjans dels anys vuitanta ja no es defensa Europa com a mitjà per a arribar a alguna cosa, sinó com un valor en ell mateix. Una de les conseqüències d'aquesta nova situació és la gran capacitat de legitimació que obtindrà Europa.

b) **Conspiració o candidesa.** Pretenc ara establir algunes conclusions no substantives, sinó epistemològiques, i.e. sobre la validesa del model.

La primera fa referència al problema següent. Fins al moment he estat discutint una constant relació entre allò que pensaven i declaraven les elits i allò que creia l'opinió pública. Per tal d'aclarir la naturalesa d'aquesta relació, existeixen dues hipòtesis principals, una derivada de la teoria elitista del poder, i una altra derivada de la teoria pluralista del poder. A part, és possible esguardar-ne una tercera d'afegida.

Primerament, existeix la tesi que les elits polítiques, socials i dels mitjans de comunicació varen ser arquitectes intencionals de tots aquests esdeveniments, i que això ho varen fer a través d'un simple procés de manipulació de l'opinió pública. Aquesta hipòtesi em sembla poc versemblant per tres factors: a) bona part de les simpaties europeistes provenen d'abans que actuessin aquestes elits; b) la poca prominència que tenia el tema dificultava qualsevol manipulació o persuasió en sentit estricte²³; i c) a les elits polítiques no els semblava importar massa què opinava la gent sobre Europa, ni tampoc no crec que la gent els atribuís massa capacitat de convicció.

---

²³ Efectivament, les entrevistes em mostren com - cinc anys després de l'entrada - les elits no són capaces de recordar cap esforç persuasiu sobre l'opinió pública. Hom pot suposar que un procés de manipulació hauria d'haver deixat records més vius.

Segonament, existeix la hipòtesi alternativa del pluralisme democràtic: els arguments eren obvis a la majoria de la població, i ningú - fora dels propis ciutadans - no va manipular aquest procés. Les elits no serien més que executors innocents d'una voluntat popular. Aquesta hipòtesi tampoc em sembla massa versemblant perquè crec que els arguments no són mai obvis a la majoria de la gent. Contràriament crec que, en la divulgació d'idees polítiques, sempre s'hi introdueixen alguns elements de persuasió.

Una hipòtesi afegida es situa a mig camí entre les dues anteriors. Aquesta tesi es pot enunciar de la següent manera. Durant dècades, l'opinió pública era testimoni de les interpretacions que s'anaven fent de diversos esdeveniments de tipus econòmic (com els narrats a la secció 4.3), polític i històric (com els estudiats a la secció 4.4). Certament, això no es constituïa en una persuasió en sentit estricte, sinó com una constant construcció històrica dels valors, els quals anaven permeant l'opinió pública²⁴. A partir d'aquesta construcció històrica del concepte "Europa", aquesta nova realitat va anar prenent una força punyent entre la població espanyola.

En una activitat alternativa, les elits són també interprets d'un estat d'opinió. Es a dir, les elits tampoc

---

²⁴ Diria que la diferència entre aquesta construcció de valors i la hipotètica manipulació abans al·ludida rau fonamentalment en la intencionalitat de l'acció de les elits i en el lapse de temps que implica.

no *inventen* les idees, sinó que la seva activitat intel·lectual respon a una situació social, política i econòmica concreta, a les inquietuds i polèmiques del moment, a les necessitats històriques, etc. A partir d'aquesta activitat d'interpretar la seva societat, les elits també van moldejar el seu discurs.

Però aquestes dues activitats de les elits només són alternatives a nivell analític. A nivell empíric, els dos processos interactuen reforçant-se mútuament: per una banda, la força punyent que havia près Europa entre la població espanyola obstaculitzava el sorgiment d'una hipotètica oposició entre les elits; per l'altra banda, el discurs més endreçat de les elits acabaria moldejant i racionalitzant el que fins llavors només era un terreny abonat - però potser poc llaurat. A la seva vegada (tot completant el procés retroalimentat) aquesta activitat de les elits no s'havia de trobar amb grans dificultats tenint en compte aquell terreny abonat a acollir-la²⁵.

Aquesta correcció a la tesi de la persuasió em sembla fonamental: potser no hi ha una persuasió en sentit estricte de les elits sobre l'opinió pública; però en canvi és observable com les elits articulen i vertebreren les

---

25 Alguns companys em suggereixen una "explicació" alternativa més egoserada. Existirien dos processos totalment independents: per una banda, la formació de l'opinió pública; i per l'altra, la formació de l'opinió de les elits. La confluència d'aquestes dues en un moment donat seria només una felicitat casualitat de la història. Tot i que la tesi pot semblar seductora, no té pas la solidesa suficient com per atrevir-me a defensar-la davant d'una Comissió d'Avaluació.

opinions; canalitzen, aglutinen i, per tant, potencien les actituds; i com a conseqüència, acaben fixant les idees.

La incidència de l'activitat de les elits depèn no tan sols del que varen fer, sinó també del que no varen fer. Hauria existit la possibilitat que en algun moment particularment difícil (per exemple, durant el llarg i difícil període negociador) les elits caiguessin en una certa temptació de tipus aïllacionista. Aquestes campanyes podien haver tingut un èxit relatiu i haurien pogut provocar algunes franges anti-europeistes en l'opinió pública - particularment entre l'electorat comunista i de la dreta més nacionalista. Però això no va succeir: és important veure que les elits no varen jugar aquest paper en cap moment i, per tant, podem entendre que la seva persuasió sobre l'opinió pública va ser també una mena d'influència "per defecte".

c) Comprendre Europa. La segona de les conclusions epistemològiques es pregunta si l'anàlisi feta en aquest capítol aporta alguna cosa de fonamental a la comprensió de les actituds envers la CE. El següents punts m'indiquen que si.

Primerament, he pogut constatar un curiós canvi d'èmfasi en els tipus d'imatges que va prenent Europa al llarg dels diferents períodes. Als seixantes - quan les idees sobre Europa que més arriben a l'opinió pública són les divulgades pels tecnòcrates - Europa va prenent una imatge preponderantment econòmica. Al contrari, durant la

transició - quan els missatges preponderants són llençats pels polítics - Europa va prenent una imatge molt més relacionada amb el model de país, més política. Això no es limita pas a aquests períodes. Cal recordar, com un altre exemple, que també a finals del segle passat i principis d'aquest - quan Europa era bàsicament una qüestió de pensadors i literats - Europa encara restava associada amb qüestions de tipus més especulatiu (la religió, la tradició, etc). Això enllaça amb una vella tesi de la sociologia de la religió de Max Weber, la qual defensa que el caràcter de la classe que primer abraça un ideal (una religió, en el seu cas), exerceix una influència molt important en la seva articulació (Gerth i Mills 1948, p.279).

Així doncs, l'anàlisi feta en aquest capítol es manifestaria com a necessària, ja que només a través d'un seguiment dels col·lectius que varen abraçar l'ideal europeista, podriem entendre que el seu caràcter fos - posem-hi per cas - més econòmic que no pas polític o cultural. Això també permetria explicar - en un hipotètic estudi comparatiu - que diversos països atribuïssin caràcters molt diferents a la natura de la CE.

Segonament, he pogut constatar una especificitat espanyola en el procés de construcció de la imatge d'Europa. Crec que ha quedat clar que, en aquest procés, el que és fonamental són aquells elements històrics que són específics del país, i no pas aquells que li són comuns amb els altres països

d'Europa. Per exemple, la consolidació de la democràcia és una factor fonamental per a comprendre l'opinió pública espanyola. Contràriament, arguments genèrics per a la integració europea, com ara l'existència d'adversaris comuns (EUA i Japó), semblen tenir una presència força reduïda en la formació de l'opinió pública espanyola. Tot i que queda fora d'allò que he mostrat, sostinc que l'especificitat espanyola no és una excepció en l'àmbit europeu, sinó la regla general. Per a Alemanya, el sentiment de culpabilitat per la Guerra és un element específic importantíssim; per a Itàlia, ho és la governabilitat; per a Grècia, la connexió amb Occident, etc. Per a fer referència al poder d'aquests interessos específics de cada estat membre, De Gaulle ja solia afirmar que, a la CE, hi ha tants egoïsmes sagrats com membres inscrits²⁶.

L'especificitat dels processos de formació de la imatge d'Europa, m'indica que la seva anàlisi ha de ser necessàriament una anàlisi diferenciada país per país, ja que els elements comuns són poc explicatius. Això no impedeix fer una anàlisi comparativa, però implica que qualsevol comparació en aquest tema ha de ser de tipus ideogràfic (país per país) i no pas nomotètic.

---

26 Tot i que de manera més burlesca, Sir Humphrey - el funcionari de "Si, Ministre" - també li "explica" al Ministre que cada país membre de la Comunitat ho és per raons particulars que no tenen res a veure: els britànics per a torpedejar-la des de dins, els francesos per a protegir els seus pagesos ineficients, els alemanys per a ser readmesos a la civilització, etc.

CAPITOL 5 - CONCLUSIONS

Començaré aquest capítol amb una breu recapitulació de les principals conclusions a les quals he arribat a través dels tres esquemes d'anàlisi utilitzats en els capítols respectius. Després, esbrinaré fins a quin punt aquelles diverses conclusions es poden combinar en un sol esquema teòric més integrador. Per acabar, discutiré la possibilitat de traslladar aquesta temptativa integradora a d'altres objectes d'estudi - car un esquema d'anàlisi és fructífer quan és aplicable a assumptes diferents d'aquell per al qual havia estat construït.

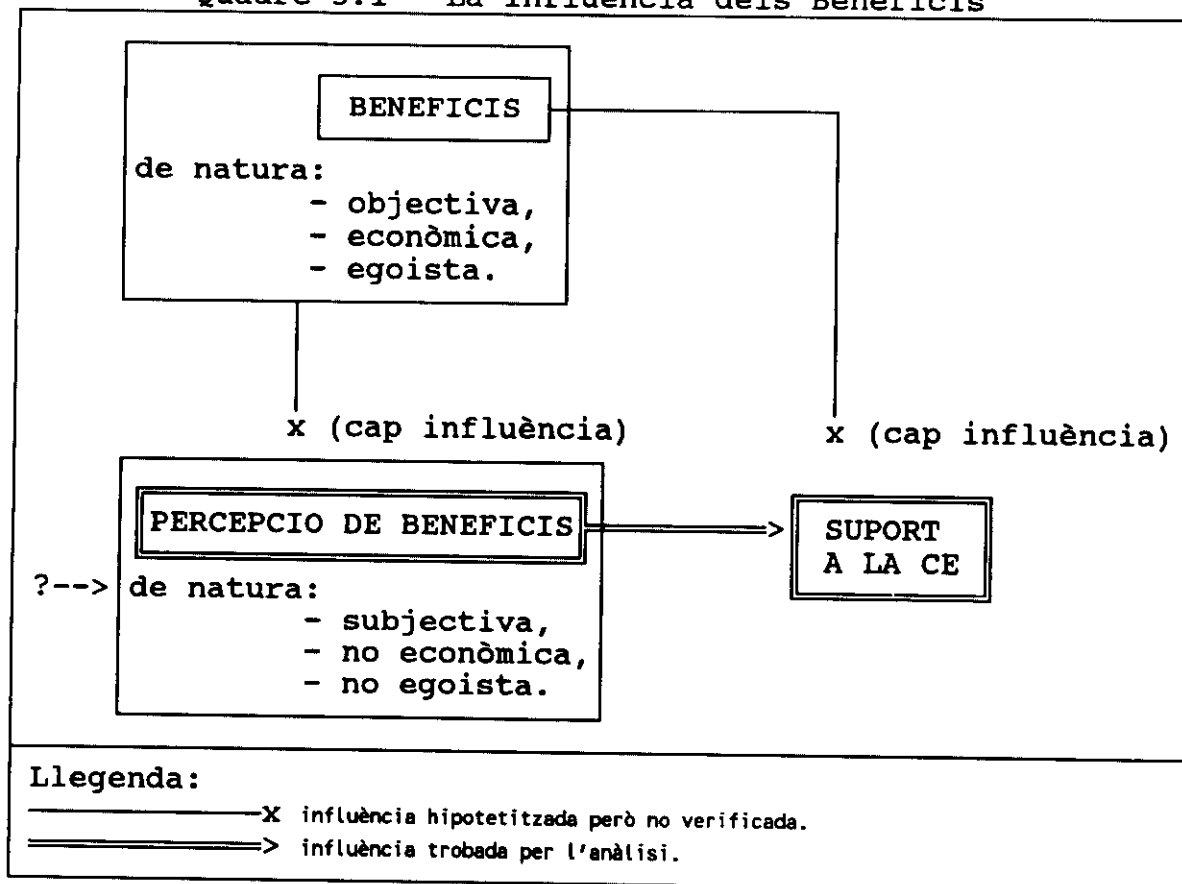
Recapitulació. L'anàlisi econòmica que he emprès al capítol segon ha mostrat que l'existència de causes econòmiques objectives que fonamentin les actituds envers la CE pot ser refusada. El lector notarà que no afirmo que, en un moment donat, una conjuntura econòmica desfavorable no pugui provocar una caiguda puntual del suport a la CE. Però en tot cas, fora d'aquests efectes puntuals, les dades no copen cap associació a més llarg termini.

Malgrat l'esterilitat mostrada per les variables econòmiques al·ludides, una variable més subtil s'ha revelat decisiva per a explicar el suport envers la CE: es tracta de la percepció subjectiva que el país ha obtingut - i obtindrà - beneficis de la seva integració a Europa. El principal problema que presenta la relació és que aquesta percepció subjectiva apareix deslligada de les anteriors

variables econòmiques objectives, de manera que no queda clar d'on provenen.

En tot cas, si que s'han fet notòries dues característiques d'aquella relació. Primer, allò que realment influeix sobre el suport a la CE és la sensació que el país rep beneficis - i no pas els individus. Segon, la natura d'aquests beneficis no és només econòmica, sinó que hi han barrejats beneficis de tipus polític, diplomàtic, etc. En definitiva, la relació constatada no té caràcter estrictament egoista (sinó sociotròpic), ni tampoc té caràcter estrictament econòmic. El quadre següent resumeix les influències que he trobat i les que, tot i ser esperades, no ha estat verificades.

Quadre 5.1 - La Influència dels Beneficis

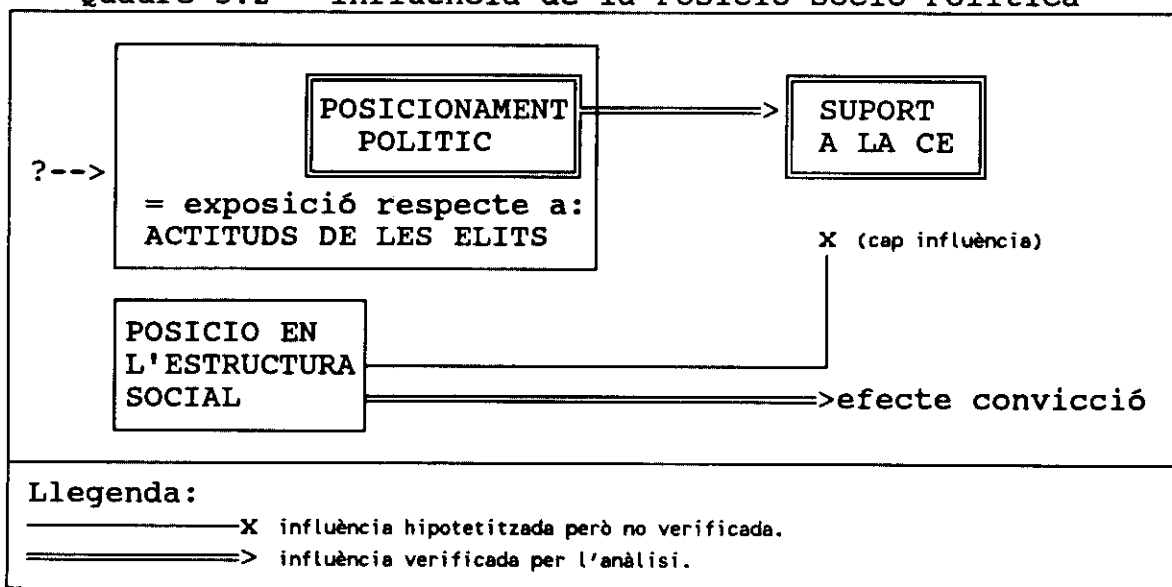
Així doncs, resta sense explicar d'on provenen unes percepcions de beneficis les quals: (a) no estan relacionades amb els beneficis objectius; (b) només són influents quan apareixen dirigides al país en general; i (c) no són només de tipus econòmic, sinó que hi apareixen barrejats elements polítics, diplomàtics, etc.

Al capítol tercer, les conclusions de l'anàlisi socio-política discrepen de les conclusions de la majoria d'estudis d'actituds envers la CE. Defenso que la posició de l'individu en l'estructura social no influeix en el fet que recolzi o s'oposi a la CE; tan sols afecta a la convicció amb la qual s'expressa tal actitud (el fet que els estudis anteriors hagin passat per alt aquesta variable explica aquella discrepància).

Malgrat això, el posicionament polític dels individus - particularment, el partit preferit - si que sembla ser un antecedent sòlid del seu grau de suport a la CE. Aquest resultat posa sobre la taula el paper fonamental que poden jugar els partits en la formació de l'opinió pública, a partir de les idees de les seves elits dirigents. Així doncs, queda sense explicar d'on provenen les idees que les elits partidàries s'encarregaran de propagar.

El següent quadre resumeix les influències que he verificat i les que, tot i haver estat hipotetitzades, no han pogut ser verificades.

Quadre 5.2 - Influència de la Posició Socio-Política

El capítol quart analitza com històricament s'han anat fixant unes determinades imatges d'Europa - cosa que, de fet, equival a una construcció històrica del concepte. Així, les conclusions mostren que la tecnocràcia econòmica de l'etapa desarrollista propicia una imatge d'Europa basada en qüestions econòmiques: en concret, Europa es consolida com a sinònim de prosperitat, i s'identifica un hipotètic apropament a Europa amb l'obtenció d'extraordinaris beneficis econòmics per part d'Espanya.

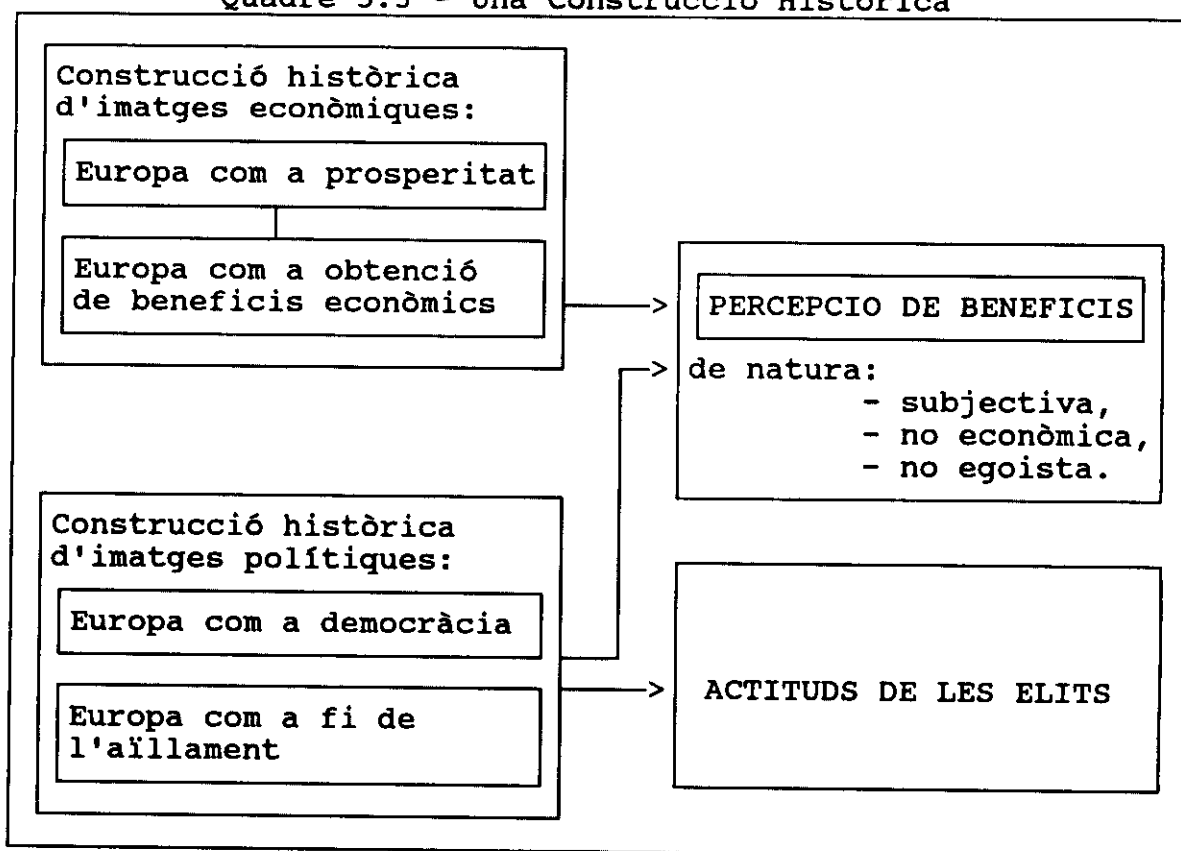
Diversos sectors durant el tardo-franquisme i la major part de les elits de la transició s'encarreguen de presentar una imatge molt més política d'Europa: Europa s'identifica amb el concepte de democràcia, i més concretament (ja en el període de la transició) Europa es popularitza com un instrument per a la consolidació democràtica del país. I no només això, sinó també com un instrument per a assolir, per

a Espanya, un paper al món (tot trencant l'aïllament tradicional del país).

A partir d'aquestes imatges - i altres d'analitzades al seu moment - he pogut comprovar com es va construir el mite d'Europa, la qual cosa posa el suport a Europa per sobre de les seves conseqüències.

El següent quadre resumeix les connexions que he pogut detectar (cal tenir en compte que les puntes de les fletxes no impliquen causalitat en sentit ortodoxe).

Quadre 5.3 - Una Construcció Històrica

El que em sembla interessant d'emfatitzar és que aquesta última anàlisi, tot i que no explica les causes del suport a la CE, sí que aporta elements per a comprendre dues

qüestions fonamentals. Primer, permet comprendre l'origen de les actituds de les elits polítiques, intel·lectuals i dels mitjans de comunicació. Segon, permet comprendre la percepció d'Europa com a instrument propiciador de grans beneficis econòmics per a Espanya, i també - de manera indissociable - de beneficis polítics (consolidació democràtica) i diplomàtics (jugar un paper al món) per al país.

Un Assaig Integrador. La qüestió fonamental és si les conclusions exposades són tan contradictòries com sovint deixen entreveure els defensors dels tres corrents teòrics ens els quals estan basades. Es a dir, em pregunto fins a quin punt les anteriors conclusions són susceptibles de ser combinades en un esquema teòric més integrador.

En principi, els corrents teòrics més contradictoris serien l'anàlisi econòmica del capítol dos, i l'anàlisi històrico-cultural del capítol quatre. No obstant, els resultats no mostren pas tal grau de contradicció - més aviat, semblen ser complementaris. Segons el capítol dos, a l'origen del suport a la CE hi havia una certa percepció que la CE havia de reportar beneficis al país, però el problema era que aquesta percepció no s'explicava adequadament: era infundada. Per la seva part, el capítol quatre ha mostrat com històricament (i sobretot als seixanta) s'ha anat construint una imatge d'Europa que la identificava amb l'obtenció de beneficis econòmics (però també polítics, diplomàtics, etc.) per part d'Espanya. Sembla clar que

aquesta imatge és el fonament que dóna sentit a aquella percepció que el capítol dos presentava com a decisiva, però infundada. Hi han tres raons.

En primer lloc, aquella percepció de beneficis tenia natura subjectiva i no estava fonamentada en beneficis econòmics objectius. Això recolza que és una percepció que s'ha construït culturalment, aliena a càlculs instrumentals.

En segon lloc, aquella percepció de beneficis mostrava l'extranya característica de ser "difusa" (hi jugaven factors polítics i diplomàtics, a més dels estrictament econòmics). Aquesta barreja d'elements econòmics i no econòmics també coincideix amb les característiques d'aquesta imatge construïda històricament.

Per últim, aquella percepció de beneficis subratllava que el receptor dels beneficis era el país, no pas l'individu. Clarament, també la imatge del capítol quatre subratlla el caràcter no egoista, sinó sociotròpic dels beneficis.

En definitiva, defenso que darrera d'una percepció de beneficis de natura subjectiva, no-econòmica i no-egoista (i que resulta decisiva com a causa del suport a la CE), hi ha una imatge construïda històricament, i que només aquesta dóna sentit a aquella.

Com he dit, les dues tradicions teòriques al·ludides han estat sovint en "taules separades" (Almond 1988). Per

exemple, en els estudis electorals, la teoria de les clivelles (paral.lela a l'anàlisi del capítol quatre) i la teoria espacial de competició (paral.lela a l'anàlisi del capítol dos) han restat aïllades, sense pretensions d'integració.

Però tampoc voldria donar la impressió que la meua pretensió integradora és totalment original: els teòrics més assenyats de la teoria espacial són conscients que la posició percebuda d'un partit no és fruit d'una avaluació immediata i objectiva, sinó que és fruit de la imatge d'aquell partit - una imatge que s'ha anat construint històricament. Budge i Farlie (1986, p.59 i ss.) argumenten que les àrees temàtiques que serveixen per a la competició espacial es construeixen a partir dels conflictes històrics; és a dir, a partir de les divisòries socials o clivelles. Només a partir de la història, l'obrerisme del PSOE o el nacionalisme de CiU prenen sentit, i són aquestes imatges les que seran la base de la localització espacial dels partits; i per tant, el fonament sobre el qual es farà la competició.

També es sol parlar d'una confrontació entre els corrents teòrics subjacents als capítols tres (d'arrel behaviorista) i quatre (més socio-històric). Però la relació observada, lluny de ser de confrontació, també em sembla que és de complementarietat. El capítol tres ha mostrat com els partits polítics - i particularment les seves elits dirigents - semblen estar a l'origen d'un procés de

propagació d'actituds envers la CE. El problema que restava sense aclarir era d'on provenien les idees que les elits partidàries haurien de propagar. Per la seva part, el capítol quatre em mostra - em fa comprensible - el procés històric mitjançant el qual es van anar construint les actituds envers Europa entre les elits econòmiques, polítiques i intel·lectuals, i sobretot em mostra les imatges que varen presentar a l'opinió pública.

En definitiva, defenso que darrera de les actituds de les elits (les quals influeixen el suport a la CE a través del posicionament polític dels individus) hi ha una tradició cultural concreta; és a dir, les actituds de les elits no surgeixen de bell nou.

Així doncs, l'anàlisi dels missatges de les elits (d'arrel socio-històrica) complementa aquella anàlisi anterior (més behaviorista) que deia que les actituds de les elits estaven a l'origen d'un procés de propagació d'opinions - procés que explicaria la formació de l'opinió pública envers la CE. Una vegada més, l'anàlisi del capítol quatre dóna sentit a les regularitats empíriques trobades anteriorment.

Establiré una altra vegada un paral·lelisme amb l'anàlisi electoral. Sovint, la relació entre la teoria de l'afinitat ideològica/identificació partidària (behaviorista), i la teoria de les clivelles (socio-històrica) ha estat vista com una relació de confrontació - sobretot pel que fa a la

metodologia molt més positivista i quantitativa de part dels behavioristes. Però la meua pretensió de presentar els dos esquemes com a complementaris no és atrevida: la identificació amb un partit o l'afinitat a una ideologia són, en bona part, fruit d'un univers polític - d'un entorn històric únic - que els serveix de fonament. I per posar-ho a la inversa, aquest entorn històric tampoc no es pot prendre com un determinant estructural únic, car cadascú és capaç d'interpretar ideològicament aquest entorn històric, constituint-se així en el seu propi "teòric" polític (Vallès 1990, p.198).

D'aquestes darreres planes se'n pot extreure clarament el que crec que es pot presentar com a tesi principal d'aquest estudi: **les percepcions de beneficis i el posicionament polític dels individus són antecedents del suport a la CE, però aquesta influència només és comprensible atesa la construcció històrica de les imatges d'Europa que s'han anat succeint i reforçant.** Es a dir, malgrat que les nostres percepcions dels interessos materials i ideològics influeixin la nostra opinió envers la CE, seran les "imatges del món" les responsables d'assenyalar els llocs i els moments on aquests interessos seran més visibles, i per tant, més influents. La qual cosa quadra força amb el clàssic passatge de Max Weber a la "Sociologia de la Religió":

"no pas les idees, sinó els interessos materials i ideals governen directament la conducta de l'home. Tot i així, molt sovint les "imatges del món" que han estat creades per "idees" han determinat, com els guarda-agulles, les vies per

les quals l'acció ha de ser empenya per la dinàmica dels interessos." (Geertz i Mills 1948, p.280).

Tornant a les confrontacions entre els diversos models, també es podria pensar que l'anàlisi socio-històrica no exclou l'anàlisi econòmica i l'anàlisi behaviorista (sinó que les hi és complementària), però que aquestes dues si que són excloents entre elles. Però aquesta confrontació tampoc no sembla massa encertada. Veiem-ho.

L'anàlisi behaviorista mostrava que la posició del partit preferit influeix sobre el suport a la CE; però aquesta persuasió exercida pel partit sobre el simpatitzant segurament operarà a través de la creació d'una confiança en que la CE serà profitosa - o d'alguna percepció similar al que hem anomenat "percepció de beneficis". D'aquesta manera la percepció de beneficis, i per tant, una anàlisi més utilitària, no són totalment aliens a aquest esquema explicatiu.

Per altra part, l'anàlisi de tipus econòmic mostrava que la percepció dels beneficis provinents de la CE exerceix una influència decisiva sobre el suport a la CE; però és molt possible que aquesta relació no sigui directa: en cas que certa gent de confiança (com ara les elits del partit que un prefereix) rebatessin contínuament aquesta percepció, la relació desapareixeria. Es a dir, també pot haver-hi un procés pel qual l'entorn ideològic i les pròpies percepcions de beneficis s'adeqüin mútuament; per tant,

l'anàlisi behaviorista tampoc no és totalment aliena a aquest esquema explicatiu.

El cas és que aquesta complementarietat també és possible entre les teories del comportament electoral. Les dues anàlisis referides expliquen el vot bé com a resultat de l'afinitat ideològica d'uns electors, bé com a resultat d'uns beneficis previstos a partir dels programes dels partits. Però la divisió no és definitiva: si és cert que l'afinitat ideològica determina el vot, també influirà sobre l'avaluació dels beneficis que reportarien els diferents programes. Es a dir, existirà una racionalització a posteriori, que portarà a entendre les propostes d'un dels programes (el "propi") com a més beneficioses. De fet, la teoria espacial de competició pot entendre's com una re-escritura de la teoria behaviorista: aquella diu que la proximitat a un partit en l'espai de competició decideix el vot, però la proximitat a un partit no és més que una afinitat en qüestions polítiques (i.e. afinitat ideològica), per la qual cosa tornem a estar en la teoria behaviorista.

Un Esquema Generalitzable. Deia al principi del capítol que un esquema d'anàlisi és fructífer quan és aplicable a assumptes diferents d'aquell per al qual havia estat construït. La meva presumpció és que les actituds envers un gran nombre d'objectes socio-polítics són analitzables en termes similars als al.ludits. Per exemple, l'objecte

d'estudi de la meva propera recerca: les actituds envers el medi ambient.

Una primera explicació de les actituds envers el medi ambient seria paral·lela al raonament utilitari del capítol dos: aquells col·lectius, països, individus, etc, que es veuen més afectats pels possibles costos del canvi mediambiental o de la destrucció ecològica, seran els que mostraran actituds de més suport al medi ambient. En aquest sentit, l'alt grau de suport al medi ambient a països com Holanda seria explicable pel simple fet que l'escalfament global pot submergir el país.

Malgrat això, hom constataria que molts països poden sofrir danys mediambientals elevats sense assabentar-se'n: Europa Central i Oriental en podrien ser exemples. Una vegada més, sembla que la variable decisiva no serien els costos objectius, sinó la percepció d'aquests costos.

A més, presumeixo que les característiques d'aquestes percepcions seran similars a les al·ludides en el cas de les percepcions de beneficis de la CE: primer, poden estar molt deslligades dels costos objectius (subjectivitat); segon, no seran necessàriament de tipus econòmic; i tercer, els costos rellevants no seran els dirigits a l'individu, sinó a la col·lectivitat (no egoista). Una vegada més, el que resta sense explicar és d'on sorgeixen aquestes percepcions decisives.

Una segona explicació de les actituds envers el medi ambient seria paral·lela al raonament behaviorista del capítol tres: la posició en l'estructura social pot aparentar una sòlida influència sobre les actituds mediambientals, però sobretot afectarà la consciència sobre el tema - allò que n'hem dit la convicció en les actituds.

Aquesta explicació també treballaria amb la presumpció que el posicionament polític exerceix una influència força diferent; és a dir, el posicionament polític afectaria no només la convicció en les actituds, sinó que afectaria sobretot la direcció de les actituds - el suport al medi ambient.

Un nou paral·lelisme amb el cas de la CE és que - en aquests temes relativament distants - el posicionament polític no és pas influent perquè impliqui necessàriament l'existència de creences fermes sobre aquests temes, sinó que és influent perquè implica una exposició diferencial als missatges de persuasió de les diferents elits polítiques. Es a dir, l'actitud de les elits seria novament la variable fonamental. No obstant, tal com en el cas de la CE, no està clar d'on provenen aquestes actituds de les elits.

Una tercera anàlisi tractaria de comprendre com s'ha construït històricament el concepte de medi ambient. Aquest concepte no ha estat - ni molt menys - una constant històrica, sinó que s'hi han anat associant diverses

característiques. Només com un exemple purament especulatiu, als anys cinquanta el benestar apareixia lligat a la industrialització, mentre que a l'actualitat tot fa pensar que el benestar resta associat a tot el contrari - el medi ambient i no pas la industrialització.

Es possible que aquesta construcció del concepte aclarís els interrogants que plantejaven els models anteriors i que - una altra vegada - els pogués complementar.

Post-script. Ara que arribo a les últimes línies d'aquesta tesi, m'he atrevit a fullejar la primera plana que vaig escriure ara ja fa masses anys. Amb gran sorpresa, he llegit que formulava el meus objectius amb la següent frase d'Stephen Hawking: "el meu propòsit - deia - és simple: només vull comprendre l'univers". Si aquest era realment el meu propòsit, crec que he fracassat.

No obstant, crec que he aconseguit comprendre que comprendre l'univers és una tasca una mica més difícil del que pensava, que per a fer-ho hauré de vertebrar idees molt diverses, i que cada una d'aquestes contindrà part d'aquella explicació. En tot cas, serà una tasca que haurà d'esperar - segurament - uns cinc anys més.

REFERENCIES

ABC

Abellán, J.L. (1988) 'El significado de la idea de Europa en la política y la historia de España' a *Sistema*, 86-87.

Abramowitz, A., Cover, A. i Norpoth, H. (1986) 'The President's party in midterm elections: going from bad to worse' a *American Journal of Political Science*, 30, 562-76.

Actualidad Económica

Almond, G. (1960) *The American People and Foreign Policy*. Nova York: Praeger.

Almond, G. (1988) "Separate tables: schools and sects in Political Science" a Almond, G. (1990) *A Discipline Divided*. Londres: Sage.

Alt, J. (1984) 'Dealignment and the dynamics of partisanship in Britain' a Dalton, R. et al. (eds.) *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment?*. Princeton: Princeton University Press.

AP (1982) *Soluciones para España. Programa Electoral de Alianza Popular*.

Aron, R. (1981) *Las Etapas del Pensamiento Sociológico*. Buenos Aires: s.XX.

Arriba

Arzallus, X. (1990) *La Idea de Europa en la Política del PNV*. Deusto: Forum de la Universidad de Deusto.

Azaña, M. (1911) 'El problema español' a *Historia* 16, any 1, n. 3, juliol 1976.

Barnes, S. i Kaase, M. (1979) *Political Action*. Beverly Hills, CA: Sage.

Belluci, P. (1991) "Italian economic voting: a deviant case or making the case for a better theory?" a Norpoth, H. et al. (eds.) *Economy and Politics. The Calculus of Support*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Benegas, J.M. (1987) "El papel de Europa en el concierto de las naciones" a Guerra, A. et al. *El Nuevo Compromiso Europeo*. Madrid: Sistema.

Berelson, B. et al. (1954) *Voting*. Chicago: Chicago University Press.

Berrio, J. (1990) *L'Opinió Pública i la Democràcia*. Barcelona: Pòrtic.

- Bisquerra, R. (1989) *Introducción Conceptual al Análisis Multivariable*. volum II. Barcelona: P.P.U.
- Bosch, A. (1990) 'Attitudes towards membership of the European Community in Spain'. *M.A. Thesis*. University of Essex: Department of Government.
- Bosch, A. (1991) 'Attitudes to the EC in Spain. A comparison of social and political influences in the propagation of attitudes'. *Tesi de Post-Grau*. Universitat Autònoma de Barcelona: Departament de Ciència Política i de Dret Públic.
- Bosch, A. (1993) 'Economic well-being and support for the EC'. Working Papers de l'ICPS, n. 69. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Bosch, A. i Newton, K. (1994) 'Economic well-being' a Niedermayer (ed.) *The Internationalization of Governance*. Londres: Oxford University Press (de propera aparició).
- Bourdieu, P. (1973) 'L'opinion publique n'existe pas' a *Temps Modernes*, 23, 1292-309.
- Budge, I i Farlie, D. (1986) *Pronósticos Electorales. Puntos de Debate i Estrategia Política*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- Butler, D. i Stokes, D. (1970) *Political Change in Britain*. Londres: Macmillan.
- Caciagli, M. (1992) 'La cultura política' a *Cursos de l'ICPS*. Barcelona: ICPS.
- Campbell, A. et al. (1960) *The American Voter*. Nova York: Wiley.
- Cardús, S. i Estruch, J. (1984) *Les Enquestes a la Joventut de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- Carmine i Zeller (1979) *Reliability and Validity Assessment*. Londres: Sage.
- CD (1979) *La Solución de Centroderecha. Manifiesto Electoral de Coalición Democrática*.
- CDS (1986) *Programa Electoral del Centro Democrático y Social*.
- CDS (1989) *Programa Electoral del Centro Democrático y Social*.
- Cebrián, J.L. (1980) *La España que Bosteza*. Madrid: Taurus.
- Champagne, P. (1990) *Faire l'Opinion. Le Nouveau Jeu Politique*. Paris: Les Editions de Minuit.

- Chappel, H. i Keech, W. (1985) 'A new view of political accountability for economic performance' a *American Political Science Review*, 79, 10-27.
- CiU (1982) *Programa Electoral de Convergència i Unió*.
- CiU (1986) *Programa Electoral de Convergència i Unió*.
- CiU (1989) *Programa Electoral de Convergència i Unió*.
- Comissió de la CE. 'Eurobarómetro', Diversos números. Luxemburg: Oficina de Publicacions de la CE.
- Converse, P. (1964) "The nature of belief systems in mass publics" a Apter, D. (ed.) *Ideology and Discontent*. Nova York: Free Press.
- Costa, J. (1932) *Ideario Español*. Recopilació de José García Mercadal. Madrid: Biblioteca Nueva Lista.
- Costa, J. (1898) 'Reconstitución y europeización de España. Mensaje y programa de la Cámara Agrícola del Alto-Aragón' a Costa, J. (1981) *Reconstitución y Europeización de España y otros escritos*, pp. 1-37. Edició dirigida per Sebastián Martín-Retortillo. Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local.
- Costa, J. (1906) 'Los siete criterios de gobierno' a Costa, J. (1981) *Reconstitución y Europeización de España y otros escritos*, pp.289-331. Edició dirigida per Sebastián Martín-Retortillo. Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local.
- CP (1986) *Esto Tiene Arreglo. Manifiesto Electoral de Coalición Popular*.
- CP (1986) *Programa de Gobierno de Coalición Popular*.
- Cuadernos para el Diálogo*
- Dahrendorf, R. (1959) *Class and Class conflict in an Industrial Society*. Londres: Routledge and Keegan Paul.
- Dahrendorf, R. (1973) *Plädoyer für die Europäische Union*. Munich: Piper Verlag.
- Dalton, R. (1988) *Citizen Politics in Western Societies*. Chatham, N.J.: Chatham House.
- Dalton, R. i Eichenberg, R. (1990) 'Europeans and the EC. The dynamics of public support for European integration.' Comunicació a la reunió de l'American Political Science Association a San Francisco.
- Dalton, R. i Eichenberg, R. (1991) 'Economic evaluations and citizen support for European integration.' Comunicació a la reunió de l'American Political Science Association a Washington D.C.

- De Neufville, J.I. i Barton, S.E. (1987) "Myths and the definition of policy problems" a *Policy Sciences*, 20, pp.181-206.
- Del Aguila, R. i Montoro, R. (1984) *El Discurso Político de la Transición Española*. Madrid: CIS-s.XXI.
- Deutsch, K.W. (1967) 'A comparison of French and German elites in the European political environment' a Deutsch, K.W. et al. (eds.) *France, Germany, and the Western Alliance*. Nova York: Scribner.
- Deutsch, K.W. (1968) *Analysis of International Relations*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Deutsch, K.W. et al. (1957) *Political Community and the North Atlantic Area*. Nova York: Greenwood Press.
- Díaz, E. (1965) 'El pensamiento político de Unamuno' en Unamuno, M. *Pensamiento Político*. Selección de textos de Elías Díaz. Madrid: Ed. Tecnos.
- Díez del Corral, L. (1954) 'El rapto de Europa. Una interpretación histórica de nuestro tiempo' a Díez del Corral, L. (1984) *Escritos*, pp. 71-132. Antología de Ma. Carmen Iglesias. Madrid: CIS-s.XXI.
- Downs, A. (1957) *An Economic Theory of Democracy*. Nova York: Harper and Row.
- Easton, D. (1965) *A Systems Analysis of Political Life*. Chicago: University of Chicago Press.
- Estradé, A. i Treserra, M. (1990) *Catalunya Independent? Anàlisi d'una Enquesta sobre la Identitat Nacional i la Voluntat d'Independència dels Catalans*. Barcelona: Publicacions de la Fundació Jaume Bofill.
- Everts, P. (1992) "General or specific? Orientations towards internationalised governance" Comunicació presentada a la reunió de Sintra del projecte BiG (European Science Foundation).
- Featherstone, K. (1988) *Socialist Parties and European Integration. A Comparative History*. Manchester: Manchester University Press.
- Feld, W. i Wildgen, J. (1976) *Domestic Political Realities and European Unification*. Boulder, Colorado: Westview Press.
- Ferrater Mora, (1942) *España y Europa*. Santiago de Chile: Ed. Cruz del Sur.
- Fiorina, M. (1978) 'Economic retrospective voting in American national elections: a micro-analysis' a *American Journal of Political Science*, 22, 426-43.

- Fiorina, M. (1981) *Retrospective Voting in American National Elections*. New Haven: Yale University Press.
- Fraga, M. (1973) *Sociedad, Región, Europa*. Madrid: Alianza Editorial.
- Fraga, M. (1989) *España y Europa*. Barcelona: Planeta.
- Galtung (1964) 'Foreign policy opinion as a function of social position' a *Journal of Peace Research*, 1, pp.206-31.
- Galtung, J. (1967) 'Social position, party identification and foreign policy orientation' a Rosenau, J.N. (ed.) *Domestic Sources of Foreign Policy*. Nova York: Free Press.
- García de Blas, A. (1971) 'La economía española ante una eventual integración en Europa' a *Europa y España. Un Proceso de Integración* (Cuadernos para el Diálogo extraordinario de febrero), pp.66-75. Madrid: Edicusa.
- Gerth H.H. i Mills, C.W. (1948) *From Max Weber: Essays in Sociology*. Londres: Routledge and Kegan Paul.
- Goldmann, L. (1966) *Ciències Humanes i Filosofia*. Barcelona: Edicions 62.
- González, F. (1989) 'La unitat europea' a *Europa Demà. Un Projecte d'Unitat i de Progrés*. Barcelona: Ed.62.
- Handley, D.H. (1981) 'Public opinion and European integration: the crisis of the 1970s' a *European Journal of Political Research*, 9, 335-64.
- Haas, E.B. (1958) *The Uniting of Europe*. Stanford: Stanford University Press.
- Haas, E.B. (1971) "The study of regional integration: reflections on the joy and anguish of pre-theorizing" a Lindberg, L. i Scheingold, S. (eds.) *Regional Integration: Theory and Research*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Hawking, S. (1988) *Història del Temps. Del Big Bang als Forats Negres*. Barcelona: Crítica.
- Hennessy, B.C. (1970) *Public Opinion*. Belmont, CA.: Wadsworth.
- Herrero, J. (1988) *Los Origenes del Pensamiento Reaccionario Español*. Madrid: Alianza Universidad.
- Hewstone, M. (1986) *Understanding Attitudes to the E.C.* Cambridge/Paris: Cambridge University Press/Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Hobsbawn i Rauger (eds.) (1983) *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hoffmann, S. (1966) "Obstinate or obsolete? The fate of the nation-state and the case of Western Europe" a *Daedalus*, 95, pp. 862-915.
- Iglesias, J.L. (1972) 'La Comunidad Económica Europea' a *Cuadernos para el Diálogo. Suplementos*. n. 34. Madrid: Edicusa.
- Inglehart, R. (1967) "An end to European integration?" a *American Political Science Review*, 61, 91-105.
- Inglehart, R. (1970a) "Cognitive mobilization and European identity" a *Comparative Politics*, 3, 45-71.
- Inglehart, R. (1970b) "Public opinion and regional integration" a Lindberg, L. i Scheingold, S. (eds.) *Regional Integration. Theory and Research*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Inglehart, R. (1971) "Changing value priorities and European integration" a *Journal of Common Market Studies*, 10, 1-36.
- Inglehart, R. (1977) "Long term trends in mass support for European unification" a *Government and Opposition*, 12.
- Inglehart, R. and Rabier, J.-R. (1978) 'Economic uncertainty and European solidarity. Public opinion trends' a *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 440, 66-97.
- Inglehart, R. (1986) 'Foreward' a Hewstone, M. *Understanding Attitudes to the E.C.* Cambridge/Paris: Cambridge University Press/Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- IU (1989) *Programa Electoral de Izquierda Unida*.
- Jacobson, G. (1991) 'The economy in US House elections' a Norpoth, H. et al. (eds.) *Economy and Politics. The Calculus of Support*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Jansen (1990) "Elite opinion, and mass opinion towards European integration". Comunicació presentada a la reunió de Berlin del projecte BiG (European Science Foundation).
- Jansen, S. (1991) 'Social structure and value orientations - conceptual outline'. Comunicació presentada a la reunió de Milà del projecte BiG (European Science Foundation).
- Jansen, S. (1992) "Social structure, general political orientations and EC orientation". Comunicació presentada a la reunió d'Essex del projecte BiG (European Science Foundation).

- Key, V.O. (1961) *Public Opinion and American Democracy*. Nova York: Knopf.
- Kiewiet, D.R. (1983) *Macroeconomics and Micropolitics: the Electoral Effects of Economic Issues*. Chicago: University of Chicago Press.
- Klingemann, H-D. (1987) 'Electoral programs in West Germany 1949-1980. Explorations in the nature of political controversy' a Budge, I. et al. (eds.) *Ideology, Strategy and Party Change*. Londres: Cambridge University Press, pp. 294-323.
- Knoke, D. i Burke, P. (1980) *Log-Linear Models*. Londres: Sage.
- Kriesberg, M. (1949) "Dark areas of ignorance" a Merkel (ed.) *Public Opinion and Foreign Policy*. Nova York: Harper and Bros.
- Kurtz, N. (1983) *Introduction to Social Statistics*. Londres: McGraw-Hill.
- Lain Entralgo, P. (1945) 'La generación del 98' a Lain Entralgo, P. (1962) *España como Problema*. Madrid: Ed. Aguilar.
- Lain Entralgo, P. (1948) 'España como problema' a Lain Entralgo, P. (1962) *España como Problema*. Madrid: Ed. Aguilar.
- Lain Entralgo, P. (1962) *España como Problema*. Madrid: Ed. Aguilar.
- Lazarsfeld et al. (1944) *The People's Choice*. Nova York: Columbia University Press.
- Lewis-Beck, M. (1986) *Economics and Elections*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Lindberg, L. (1971) 'Political integration as a multidimensional phenomenon' a Lindberg, L. i Scheingold, S. (eds.) *Regional Integration. Theory and Research*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Lindberg, L.N. and Scheingold, S.A. (1970) *Europe's Would-Be Polity*, New Jersey: Prentice Hall.
- Madariaga, S. de (1967) *Memorias de un Federalista*. Buenos Aires: Ed. Sudamericana.
- Marsh, A. (1990) *Political Action in Europe and the US*.
- Mayhew, D.D. (1980) *Europeanism: A Study of Public Opinion and Attitudinal Integration in the European Community*. Ottawa: The Norman Patterson School of International Affairs, Carleton University.

- McClosky et al. (1960) 'Issue conflict and consensus among party leaders and followers' a *American Political Science Review*, 54, pp.406-27.
- Merrit,R. (1968) "The USIA surveys: tools for policy and analysis" in Merrit,R. i Puchala,D. (eds.) *Western European Perspectives on International Affairs*. Nova York: Praeger.
- Morán,F. (1980) *Una Política Exterior para España*. Barcelona: Planeta.
- Morán,F. (1990) *España en su Sitio*. Barcelona: Plaza y Janés/Cambio 16.
- Moravcsik,A. (1991) "Negotiating the Single European Act" a Keohane,R. i Hoffmann,S. (eds.) *The New European Community*. San Francisco: Westview Press.
- Niedermayer,O. i Westle,B. (1991) "Classifying orientations towards international governance". Comunicació presentada a la reunió de Milà del projecte "Beliefs in Government".
- Noelle-Neumann,E. (1980) "Phantom Europe: thirty years of survey research on German attitudes toward European integration" a Hurwittz (ed.) *Contemporary Perspectives on European Integration*. Westport, Conn.: Greenwood Press.
- Noelle-Neumann,E. (1984) *The Spiral of Silence*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Norpoth,H., Lewis-Beck,M. i Lafay,J.-D. (eds.)(1991) *Economy and Politics. The Calculus of Support*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Nye,J.S. (1971) *Peace in Parts: Integration and Conflict in Regional Organisation*. Boston: Little, Brown.
- Ortega y Gasset,J. (1908) 'Asamblea para el progreso de las ciencias' a Ortega y Gasset,J. (1966) *Obras Completas*, t.1, pp. 99-110. Madrid: Revista de Occidente.
- Ortega y Gasset,J. (1909) 'Unamuno y Europa. Fábula' a Ortega y Gasset,J. (1966) *Obras Completas*, t.1, pp. 128-132. Madrid: Revista de Occidente.
- Ortega y Gasset,J. (1910a) 'España como posibilidad' a Ortega y Gasset,J. (1966) *Obras Completas*, t.1, pp. 137-8. Madrid: Revista de Occidente.
- Ortega y Gasset,J. (1910b) 'Nueva Revista' a Ortega y Gasset,J. (1966) *Obras Completas*, t.1, pp. 142-145. Madrid: Revista de Occidente.
- Ortega y Gasset,J. (1910c) 'La pedagogía social como programa político' a Ortega y Gasset,J. (1966) *Obras*

- Completas*, t.1, pp. 503-521. Madrid: Revista de Occidente.
- Ortega y Gasset, J. (1921) 'España Invertebrada. Bosquejo de algunos pensamientos históricos' a Ortega y Gasset, J. (1966) *Obras Completas*, t. 3, pp. 35-128. Madrid: Revista de Occidente.
- Ortega y Gasset, J. (1949) 'Meditación de Europa' a Ortega y Gasset, J. (1971) *Obras Completas*, t. 9, pp. 243-313. Madrid: Revista de Occidente.
- Paldam, M. (1981) 'A preliminary survey of the theories and findings on vote and popularity functions' a *European Journal of Political Research*, 9, 181-99.
- Pau VI (1964) "Democracia cristiana y unidad de Europa" a *Cuaderno para el Diálogo*, n.5-6, p.39.
- PCE (1977) *Programa Electoral del Partido Comunista de España*.
- PCE (1979) *Programa Electoral del Partido Comunista de España*.
- PCE (1982) *Programa Electoral del Partido Comunista de España*.
- PCE (1986) *Programa Electoral de la Unió de l'Esquerra Catalana (PSUC-ENE)*.
- PDC (1977) *Manifest Electoral del Pacte Democràtic per Catalunya*.
- Peterson, S. (1971) 'Events, mass opinion, and elite attitudes' a Merritt, R. (ed.) *Communications in International Politics*. Chicago: University of Illinois Press, pp. 252-71.
- PP (1989) *Programa Electoral del Partido Popular*.
- Preston, P. (1976) *Spain in Crisis*. Hassocks.
- Preston, P. (1984) *Spain, the EEC and NATO*. Londres.
- PSOE (1977) *Programa Electoral del Partido Socialista Obrero Español*.
- PSOE (1979) *Programa Electoral del Partido Socialista Obrero Español*.
- PSOE (1982) *Programa Electoral del Partido Socialista Obrero Español*.
- Puchala, D. (1970) "The Common Market and political federation in Western European public opinion" a *International Studies Quarterly*, 14, 32-59.

- Putnam, R. (1976) *The Comparative Study of Political Elites*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall.
- Rabier, J.R. et al. (1989) *Eurobarometer n.27. Codebook*. Ann Arbor, Michigan: ICPSR.
- Ramos, R. (1987) 'Actitudes y opiniones de los españoles ante las relaciones internacionales' a *Estudios y Encuestas*, n.7. Madrid: CIS.
- Rattinger, H. (1991) 'Unemployment and elections in West Germany' a Norpoth, H. et al. (eds.) *Economy and Politics. The Calculus of Support*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Reif, K. i Inglehart, R. (1991) *Eurobarometer. The Dynamics of European Integration*. Londres: Macmillan.
- Roca Junyent, M. (1982) *Per què no? Una proposta catalana per a la modernització de l'Estat*. Barcelona: Ed. Pòrtic.
- Rosenau, J. (1961) *Public Opinion and Foreign Policy*. Nova York: Random House.
- Sánchez-Gijón, A. (1973) *El Camino hacia Europa*. Madrid.
- Sanders, D., Ward, H. i Marsh, D. (1987) 'Government popularity and the Falklands war: a reassessment' a *British Journal of Political Science*, 71, 281-313.
- Scarborough, E. (1984) *Political Ideology and Voting*. Londres: Oxford University Press.
- Schmitter, P.C. (1971) "A revised theory of regional integration" a Lindberg, L. i Scheingold, S. (eds.) *Regional Integration: Theory and Research*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schmitter, P.C. (1991) "The European Community as an emergent and novel form of political domination" a *Estudios/Working Papers*, n. 1991/26. Madrid: Instituto Juan March.
- Schwencke (1989) *Public Opinion and European Integration*. University of Bergen. Graduate dissertation.
- Shepherd, R. (1975) *Public Opinion and European Integration*. Westmead: Saxon House.
- Taylor, P. (1982) "Intergovernmentalism in the European Communities in the 1970s: patterns and perspectives" a *International Organization*, vol. 36, n.4.
- Tezanos, J.F. (1987) "El papel político de Europa y la autonomía del proyecto europeísta" a Guerra, A. et al. *El Nuevo Compromiso Europeo*. Madrid: Sistema.

The Guardian

- UCD (1977) *Programa Electoral de la Unión del Centro Democrático*.
- UCD (1979) *Programa Electoral de la Unión del Centro Democrático*.
- UCD (1982) *Programa Electoral de la Unión del Centro Democrático*.
- Unamuno, M. (1895) 'En torno al casticismo' a Unamuno, M. (1965) *Pensamiento Político*, pp. 110-129. Selección de textos de Elías Díaz. Madrid: Ed. Tecnos.
- Unamuno, M. (1898) 'La vida es sueño. Reflexiones sobre la regeneración de España' a Unamuno, M. (1965) *Pensamiento Político*, pp. 175-179. Selección de textos de Elías Díaz. Madrid: Ed. Tecnos.
- Unamuno, M. (1902) 'España y los españoles' a Unamuno, M. (1965) *Pensamiento Político*, pp. 219-220. Selección de textos de Elías Díaz. Madrid: Ed. Tecnos.
- Unamuno, M. (1905) 'Vida de Don Quijote y Sancho' a Unamuno, M. (1965) *Pensamiento Político*, pp. 267-288. Selección de textos de Elías Díaz. Madrid: Ed. Tecnos.
- Unamuno, M. (1906) 'Sobre la Europeización' a Unamuno, M. (1958) *Ensayos*, vol. 1, pp. 1105-1126. Madrid: Aguilar.
- Valen, H. (1977) 'Norsk utenrikspolitikk sett med velgernes oeyne' a *Norsk Utenrikspolitisk aarbok*. Oslo: Institutt for Samfunnsforskning (citado aquí a través de Schwencke 1989).
- Vallès, J.M. (1990) 'Proceso electoral, comportamiento electoral y sistema político' in *Revista del Centro de Estudios Constitucionales*, n.5 (Enero-Marzo), pp. 189-99.
- Verba, S. and Nie, N.H. (1972) *Participation in America*. Nova York: Harper and Row.
- Wallace, W. (ed.) (1990) *The Dynamics of European Integration*. Londres: Pinter Publications UK.
- Weber, M. (1964) *Economía y Sociedad. Un Esbozo de Sociología Comprensiva*. México: Fondo de Cultura Económica.
- Weiler, J. i Wessels, W. (1988) "EPC and the challenge of a theory" a Pijpers, A. (ed.) *European Political Cooperation in the 80s*. Martinus Nijhoff Publ.
- Wessels, B. (1990a) 'Institutionalising Europe: Intermediary organisations, political parties and the public'.

Comunicació presentada a la reunió d'Essex del projecte BiG (European Science Foundation).

Wessels (1990b) *Bubble-up or Cascade-Down*. Comunicació presentada a la reunió de Berlin del projecte BiG (European Science Foundation).

Wessels (1991) "Elite-mass linkage: a political process model explaining orientations toward the EC. Comunicació presentada a la reunió de Dublin del projecte BiG (European Science Foundation).

Westle, B. (1989) *Politische Legitimität - Theorien, Konzepte, empirische Befunde*. Baden-Baden: Nomos.

Widgen, J. i Feld, W. (1976) "Communists publics and activists: some implications for European integration" a *Journal of Common Market Studies*, 15, 77-92.

Worre, T. (1988) 'Denmark at the cross-roads: the Danish referendum of 28 February 1986 on the EC reform package' a *Journal of Common Market Studies*, vol. 26, pp.361-88.

Ya

APENDIX

ELS EUROBAROMETRES

Algunes especificacions tècniques

Les enquestes d'opinió pública de l'Eurobaròmetre ("Enquestes Eurobaròmetre estàndard", EB), han estat fetes en nom de la Direcció General d'Informació, Comunicació i Cultura de la Comissió de la CE, cada primavera i cada tardor, des de la tardor de 1973 (EB, n. 0). Oficialment, han inclòs Grècia des de la tardor de 1980, i Espanya i Portugal des de la tardor de 1985. No obstant, per aquests dos últims països ja es feien eurobaròmetres paral·lels des de la tardor de 1980.

Es fa un conjunt de preguntes idèntiques a mostres representatives de la població a partir dels quinze anys d'edat. La mostra habitual per a Espanya és d'uns 1000 responents.

El treball de camp per les enquestes EB n. 0 fins al 31 foren dirigides per instituts nacionals membres del "European Omnibus Surveys" (EOS). El desenvolupament dels qüestionaris (en cooperació amb la unitat d'enquestes de la Comissió), la coordinació internacional, i les anàlisis estadístiques inicials de les dades recollides foren assegurades per "Faits et Opinions", Paris. El treball de camp per les enquestes a partir del EB n. 32 són dirigides per instituts nacionals membres del "INRA(EUROPE)". El desenvolupament dels qüestionaris (en cooperació amb la unitat d'enquestes de la Comissió), la coordinació internacional, i les anàlisis estadístiques inicials de les dades recollides foren assegurades per "INRA(EUROPE) - European Coordination Office", Brussel·les.

Tots els instituts al·ludits són membres d'ESOMAR i compleixen els seus estàndards.

Les mostres es pretenen representatives a nivell nacional: el disseny bàsic de la mostra que s'aplica en tots els estats membres és una mostra aleatòria polietàpica; tot i que, en el passat, la mostra espanyola havia estat una mostra per quotes (per edat, gènere i ocupació). En cada estat membre, foren extrets un nombre de punts de mostreig proporcionals a la mida de la població (amb tal d'abastar tot el país) i a la densitat de la població. Per a fer-ho, els punts foren extrets sistemàticament de totes les "unitats administratives regionals", després de la seva estratificació per unitat individualitzada i tipus d'àrea. En cada un d'aquests punts fou extreta una adreça aleatòria. Les següents adreces foren seleccionades pel procediment estàndard de rutes aleatòries. En cada habitatge el responent fou escollit aleatòriament. Totes les enquestes foren cara a cara, a la casa dels individus, i en la llengua nacional apropiada. Per una fitxa tècnica més detallada, cal adreçar-se a la revista "Eurobaròmetre".

Les dades foren ponderades d'acord amb vàries variables preseleccionades. Totes les anàlisis presentades a la tesi han tingut en compte els factors de ponderació intra-nacional proporcionats pels eurobaròmetres.

REDACTAT D'ALGUNES PREGUNTES
dels eurobaròmetres utilitzades a la tesi

Acord amb la pertanyença a la CE: "Parlant en general, vostè creu que la pertanyença d'Espanya a la Comunitat Europea (Mercat Comú) és una bona cosa, una mala cosa, o ni bona ni dolenta?"

Suport a la unificació d'Europa Occidental: "Parlant en general, vostè està a favor o en contra dels esforços que es fan per a unificar Europa Occidental? Si hi està a favor, hi està molt a favor o només fins a cert punt?. Si hi està en contra, hi està molt en contra o només fins a cert punt?"

Actitud davant la dissolució de la CE: "Si demà mateix li diguessin que la Comunitat Europea ha estat dissolta, ho sentiria molt, li seria indiferent o es treuria un pes de sobre?"

Percepció de Beneficis de la CE: "Prenent-ho tot en consideració, vostè creu que Espanya s'ha beneficiat o no de la seva pertanyença a la CE?"

Expectatives de Beneficis Econòmics: "Podria dir-me si estima que l'adhesió d'Espanya al Mercat Comú tindrà efectes molt bons, més aviat bons, més aviat dolents, o molt dolents per al desenvolupament de la nostra economia?"

Expectatives de Beneficis Polítics: "Podria dir-me si estima que l'adhesió d'Espanya al Mercat Comú tindrà efectes molt bons, més aviat bons, més aviat dolents, o molt dolents per al funcionament de la democràcia?"

Expectatives de Beneficis Diplomàtics: "Podria dir-me si estima que l'adhesió d'Espanya al Mercat Comú tindrà efectes molt bons, més aviat bons, més aviat dolents, o molt dolents per al protagonisme del nostre país al món?"

ACLARIMENTS ESTADÍSTICS AL CAPÍTOL 2
Sèries Temporals

Aclariment (potser) innecessari: una sèrie temporal és tan sols una regressió en la qual cada un dels casos es dóna en instants consecutius del temps.

1. Dades quasi-semestrals. Unes poques dades són anuals per la seva pròpia natura (p.e. contribució al pressupost, ingressos per PAC, etc), quan això passa, puc escollir entre reduir a la meitat el número de casos o calcular dades quasi-semestrals. Raonablement, he optat per la segona. He seguit el procediment estàndard d'estimar una quantitat a mig any que fos igual al valor que tindria una variable semestral si la tendència fos la mateixa que segueix la variable anual a la qual substitueix. El lector notarà que això implica que unes poques dades no són reals sinó estimades.

2. Unitats de mesura i fonts. Com detallo a continuació, les fonts i les mesures són diverses:

- Les contribucions al pressupost comunitari són extreptes dels pressupostos de la CE. Són mesurades com un percentatge sobre el pressupost total.
- Les quantitats rebudes en concepte de PAC són extreptes dels informes anuals de la Direcció General d'Agricultura de la CE ("la Situació Agrícola a la Comunitat"). En principi, són mesurades en milers de milions d'ecus. No obstant, com que al convertir les dades anuals en quasi-semestrals, es doblen artificialment els ingressos anuals, la mesura ha de dividir-se a la meitat. Així doncs, a la pràctica, els ingressos per PAC són mesurats en unitats de cinc-cents milions d'ecus.
- Les importacions i exportacions amb els països de la CE són extreptes de les dades de comerç de l'Eurostat. Les unitats de mesura són idèntiques als ingressos per PAC.

- Les exportacions i importacions amb la resta del món, i les dades sobre inflació són extretes de les publicacions del Fons Monetari Internacional ("International Financial Statistics"). La mesura és l'índex de volum d'importacions i d'exportacions de Laspeyres, amb valor base a l'any 1963. Per a la inflació utilitzo l'IPC.
- Les dades sobre PIB, atur i tipus de canvi són extretes dels informes de la OCDE. Les mesures són el percentatge de variació sobre el període precedent, en unitats estàndard segons les definicions pròpies de la OCDE.
- Les dades sobre expectatives econòmiques per al proper any i sobre avaluació econòmica del passat són extretes de l'enquesta "European Community Consumer Survey" de l'Eurostat. Les unitats de mesura són la diferència entre el percentatge de respostes positives i el percentatge de respostes negatives, segons càlcul de Eurostat.

3. Escassetat de casos. Tal com he subratllat en el text, sóc plenament conscient que **el número de casos d'algunes sèries temporals és massa reduït per a produir resultats fiables.**

No obstant, el problema del número de casos - tot i ser greu - és menys feixuc en aquest cas, perquè el capítol acaba no detectant cap relació substantiva: això es farà entenedor amb els anomenats "error de tipus I" i "error de tipus II". L'error de tipus I és la probabilitat de trobar una associació quan no n'hi ha cap de subjacent. L'error de tipus II és la probabilitat de no trobar cap associació quan n'hi ha una de subjacent. Doncs bé, a mesura que el número de casos disminueix, l'error de tipus I es fa més gran que l'error de tipus II.

Es a dir, si existís alguna relació sòlida subjacent, aquesta relació tindria una certa probabilitat de fer-se

òbvia en els resultats - encara que fossin poc fiables - de les sèries. Però, contràriament, el problema seria molt més greu si els resultats a defensar mostressin l'existència d'una associació; en tal cas, l'associació tindria moltes més probabilitats de ser un pur artifici estadístic.

4. Correlació serial: Què és i com es corretgeix. Si faig una sèrie temporal que relacioni la població de cigonyes amb la taxa de natalitat segurament sortirà correcte. Això només és degut a que, el simple pas del temps ha fet disminuir la població de cigonyes i també ha fet decreïxer la taxa de natalitat; és a dir, s'hi detecta una correlació serial (interpretar que la població de cigonyes explica la taxa de natalitat seria, doncs, qüestionable). El procediment que he seguit per a detectar la correlació serial és atípic, i en sóc conscient.

En comptes d'utilitzar els tests estadístics adients, he preferit un procediment alternatiu. He introduït una nova variable independent que representés el simple pas del temps (1, 2, 3, etc). La introducció d'aquesta nova variable independent té el resultat de convertir en insignificant les variables econòmiques anteriors. Aquest resultat mostra que l'associació existent entre el suport a la CE i algunes variables econòmiques (p.e., els ingressos per la PAC, o les exportacions a la CE) només era deguda al simple pas del temps que incrementa, any darrera any, ambdós costats de l'equació. Es a dir, era una sèrie temporal amb una forta correlació serial.

Aquest problema té vies estadístiques de solució. En particular, podria haver utilitzat el test de Cochrane-Orcutt, especialment adient en un cas com aquest on la correlació serial es dóna - molt probablement - per una autoregressió de primer o de segon ordre. En aquest contexte, el test al·ludit re-estimaria l'equació amb una nova variable independent que seria igual als residus provocats per l'equació d'un ordre superior.

Les raons per no haver utilitzat aquest test - sinó l'anterior procediment més prosaic - són diverses: primerament, al disposar de pocs casos, la introducció de residus consecutius va eliminant graus de llibertat que ja són prou escassos; segonament, la complicació estadística dels resultats del test és superior a allò que considero adient per una lectura pacient de la tesi; tercerament, és una complicació prescindible perquè he comprovat que els resultats del test estadístic i els del procediment utilitzat arriben a conclusions similars; i per últim, el test al·ludit està també sotmès a crítiques estadístiques serioses, ja que no està clar si la minimització en la qual està basada té caràcter local o absolut.

En definitiva: existeixen vies tècniques més refinades per a resoldre el problema, però no les utilitzo perquè no hi sortiria guanyant gaire res - ni jo, ni el lector.

Altres puntualitzacions respecte a la resta del capítol dos.

1. Les correlacions mostrades a la taula 2.4 mostraven un problema de càlcul. La variable 'suport a la CE' pren tres valors (positiu, neutre i negatiu), si les no respostes són excloses. En canvi, la variable 'percepció de beneficis' era dicotòmica perquè no tenia categoria neutre; és per això que puc suposar que moltes no respostes a aquesta pregunta són equivalents a una categoria neutre. La solució ha estat la següent: recodifico la variable 'percepció de beneficis' atorgant un valor neutre a aquells que no responen a la pregunta sobre percepció de beneficis, però sí que responen a la pregunta prèvia ('suport a la CE'). Així doncs, totes dues variables acaben tenint tres categories ordinals (positiu, neutre i negatiu), i en conseqüència, les correlacions que mostro són ordinals (gammes).

2. El lector notarà que, durant el capítol dos, utilitzo les respostes positives a la pregunta sobre acord amb la pertanyença a la CE com una mesura de l'evolució del suport a la CE. Això seria tan sols la pràctica habitual si no fos perquè al capítol següent mostro que és necessari un nou índex de suport a la CE.

Aquesta contradicció és només aparent: és cert que la distribució transversal ("cross-sectional") de la pregunta sobre acord amb la pertanyença té els problemes assenyalats al capítol tres, però això no té perquè afectar a la seva evolució longitudinal. De fet, si utilitzés l'índex del capítol tres com una mesura de l'evolució del suport a la CE els resultats del capítol dos no variarien substancialment. Això és així perquè malgrat que la seva distribució transversal és radicalment diferent, la seva evolució longitudinal és paral·lela.

ACLARIMENTS ESTADÍSTICS AL CAPÍTOL 3

1. Els eurobaròmetres es pretenen representatius a nivell nacional, però sovint s'ha al·ludit a algunes deficiències mostrals en aquesta utilització. Tot i que aquestes crítiques són força discutibles, aquest no és l'objecte d'aquesta tesi (i en tot cas, l'anàlisi dels eurobaròmetres a nivell nacional és una pràctica habitual en la comunitat acadèmica). No obstant, he volgut prendre algunes prevencions davant d'aquestes crítiques. Es per això que totes les explotacions estadístiques que mostro en els gràfics del capítol tres són explotacions cumulatives; és a dir, incorporen les dades d'edicions succesives dels eurobaròmetres. Aquest procediment per a incrementar el tamany de la mostra serveix per a eliminar possibles deficiències mostrals.

2. A la secció 3.3, es mostren algunes dades que reflexen associacions no significatives. Seguint la pràctica estadística habitual, hi consigno la mesura 'p': una $p < .01$ indica una associació significativa al 99%, i una $p < .05$ indica una associació significativa al 95%. Valors més alts impliquen nivells inacceptables de significativitat de l'associació. Segons la pràctica estadística habitual, aquesta mesura hauria de ser suficient per a rebutjar la significativitat de l'associació: considero que no tindria massa sentit incloure llistes i llistes de taules que mostressin la inexistència de cap relació.

3. El Model "Logit". Com he dit al text, una anàlisi "logit" és una mena de regressió per a variables categòriques, amb una linearització dels efectes mitjançant logaritmes neperians. Aquesta tècnica permet dues coses:

Primer, el logit calcula els efectes que cada una de les variables independents exerceixen sobre la variable dependent sempre i quan la resta de variables independents permaneixin constants. Es a dir, la relació mostrada per

cada una de les variables independents no és igual a la relació que mostrarien en cas que fossin la única variable independent - i.e., fa com qualsevol altra anàlisi multivariant. Així doncs, si una variable només capta la influència produïda per una altra variable més potent, aquella esdevindrà no significativa a l'introduir-se la segona.

Cal veure que, per a aquesta primera funció, és suficient un model logit amb una estructura d'influències de tipus directe - i.e., s'hipotetitzava que cada variable independent exerceix la seva influència directament sobre la variable dependent.

Segon, un model logit pot hipotetitzar influències indirectes. Es a dir, pot hipotetitzar que una variable independent n'influeix una altra, i que només aquesta segona influeix sobre la variable dependent. Aquesta modelització més complexa no l'he dut a terme a la tesi.

La raó per no fer-ho és bàsicament una pobre relació rendiment/esforç. Per una part, la modelització de les influències és una tasca més feixuga que tota la resta del capítol, car les possibles estructures d'influències són molt nombroses quan augmenten el número de variables. Per altra part, el model no permet estimar el valor de les influències combinades, sinó que només dona resultats per a cada relació presa aïlladament. Per exemple, el model pot estimar la relació entre gènere femení i nivell baix d'estudis, i també entre nivell baix d'estudis i nivell baix de convicció, però la relació entre gènere femení i nivell baix de convicció no és estimable (i certament, no és la suma dels dos paràmetres anteriors).

4. Interpretació del model logit. Per a interpretar els resultats és imprescindible comprendre una de les particularitats del model logit: aquest model no dona un únic valor que resumeixi la influència d'una variable

independent sobre la variable dependent, sinó que en dóna diversos. En concret, el model logit dóna una mesura d'influència de cada categoria de la variable independent sobre cada categoria de la variable dependent. Així doncs, els paràmetres del model logit indiquen en quin percentatge augmentarà (disminuirà) cada una de les categories de la variable dependent cada vegada que es tinguin en compte aquells que estan en cada una de les categories de les variables independents.

Per exemple, entre els individus que només tenen un nivell educatiu fins a primària, la categoria baixa de la variable "nivell de convicció" és un 30.4% més nombrós que en el conjunt de la mostra; però entre els individus d'estudis superiors, aquella mateixa categoria és un 31.5% més escassa; i així consecutivament en cada una de les diverses categories d'estudis. De la mateixa manera, es poden estimar els augments (disminucions) en la categoria mitjana de la variable "nivell de convicció" i els augments (disminucions) en la categoria alta de la variable "nivell de convicció".

Fonts de les dades analitzades al capítol quatre:

Els programes dels partits polítics foren posats a la meua disposició per l'Institut de Ciències Polítiques i Socials, i són els següents:

- CD (1979) *La Solución de Centroderecha. Manifiesto Electoral de Coalición Democrática.*
- AP (1982) *Soluciones para España. Programa Electoral de Alianza Popular.*
- CP (1986) *Esto Tiene Arreglo. Manifiesto Electoral de Coalición Popular.*
- CP (1986) *Programa de Gobierno de Coalición Popular.*
- PP (1989) *Programa Electoral del Partido Popular.*

- UCD (1977) *Programa Electoral de la Unión del Centro Democrático.*
- UCD (1979) *Programa Electoral de la Unión del Centro Democrático.*
- UCD (1982) *Programa Electoral de la Unión del Centro Democrático.*

- CDS (1982) *Programa Electoral del Centro Democrático y Social.*
- CDS (1986) *Programa Electoral del Centro Democrático y Social.*
- CDS (1989) *Programa Electoral del Centro Democrático y Social.*

- PDC (1977) *Manifest Electoral del Pacte Democràtic per Catalunya.*
- CiU (1982) *Programa Electoral de Convergència i Unió.*
- CiU (1986) *Programa Electoral de Convergència i Unió.*
- CiU (1989) *Programa Electoral de Convergència i Unió.*

- PSOE (1977) *Programa Electoral del Partido Socialista Obrero Español.*
- PSOE (1979) *Programa Electoral del Partido Socialista Obrero Español.*
- PSOE (1982) *Programa Electoral del Partido Socialista Obrero Español.*

- PCE (1977) *Programa Electoral del Partido Comunista de España.*
- PCE (1979) *Programa Electoral del Partido Comunista de España.*
- PCE (1982) *Programa Electoral del Partido Comunista de España.*
- PCE (1986) *Programa Electoral de la Unió de l'Esquerra Catalana (PSUC-ENE).*
- IU (1989) *Programa Electoral de Izquierda Unida.*

Les entrevistes a elits polítiques, econòmiques i dels mitjans de comunicació foren posades a la meva disposició per la Fundació Jaume Bofill, i inclouen les persones següents:

Elits polítiques:

Miquel Roca,
Xabier Arzallus,
Fernando Morán,
José M. Maravall,
Antoni Gutiérrez Díaz,
Javier Rupérez,
Miguel Herrero de Miñón.

Elits econòmiques:

C.E.O.E.:

Carlos Ferrer Salat,
José A. de la Casa.

Sindicalistes:

José Luis López Bulla,
José M. Zafiaur.

Elits dels mitjans de comunicació:

Juan Luis Cebrián,
Lluís Foix,
Enric Sopena.